Bakura Sándor, Dupka György, Kovács Elemér
Kovács Erzsébet, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna

„Otthon a könny is édes”

1944–1955
Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében

Bakura Sándor, Dupka György, Kovács Elemér,
Kovács Erzsébet, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna

„OTTHON A KÖNNY IS ÉDES”

Kárpátaljai Magyar Könyvek
197

Készült a Szülőföld Alap támogatásával

© Intermix Kiadó, 2009
© Bakura Sándor, Dupka György, Molnár D. Erzsébet, Kovács Elemér, Kovács Erzsébet, Tóth Zsuzsanna, 2009

INTERMIX KIADÓ
Felelős kiadó: Dupka György
Budapesti képviselet: H-1011 Bp., Hunyadi János u. 5.
Készült a Borneo Kft.-ben
ISBN 963-8352-98-1
ISSN 1022-0283

Bakura Sándor
Dupka György
Kovács Elemér
Kovács Erzsébet
Molnár D. Erzsébet
Tóth Zsuzsanna

„Otthon a könny is édes”

1944–1955

Kényszermunkára hurcolt
kárpátaljai magyarok és németek nyomában
a Donyec-medencében

Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok
hivatalos iratok, vallomások tükrében

Intermix Kiadó
Ungvár-Budapest - 2009

Gyűjteményünket a kárpátaljai
magyar és német közösséget 1944–1955 között ért
internálások, üldöztetések, koncepciós perek
következtében a GULAG lágereiben
elpusztult áldozatok emlékének ajánljuk

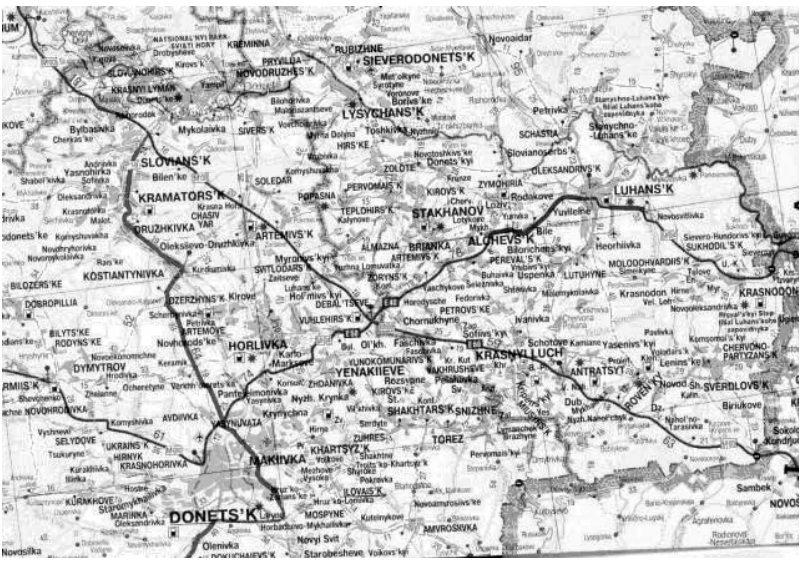

BEVEZETÉS

A korabeli levéltári dokumentumokat olvasva, a túlélők szavait hallgatva lelki szemeim előtt látom 1944 őszét, amikor falvainkban, városainkban riadalmat keltő plakátok jelentek meg, megperdültek a dobok, és … fejünkre olvasták származásunkat, mondván: bűnös nemzet fiai-lányai vagyunk. És jött Szolyva – az újkori Golgota. Aztán a Kárpátok hágóin át végeláthatatlan sorok kígyóztak térdig érő hóban, majd marhavagonokba préselve vitt az ítélet nélkül, ártatlanul elhurcolt tízezrek útja Szolyváról Sztarij Szamborba, Novij Szamborba, Lembergbe, Kijeven át Donbászra, Luhanszkba, Boriszovba, Orsára, Vityebszkbe, Krasznouralszkba, Tobolszkba, Kazanyba, Kolimára… Bűnük az volt, hogy magyarnak, németnek születtek.

Mit tudnak minderről a mai húsz-harminc-negyvenévesek? De van-e egyáltalán jogunk ezt számon kérni tőlük?

Immár két-három emberöltő választja el őket az 1944 őszén bekövetkező tragikus napoktól, a tilalmat parancsoló tabuktól, a megfélemlítéstől, és persze a jól működő íratlan szabályoktól is: amiről nem beszélünk, az nincs, az nem történt meg. A közelmúltig sem beszélni, sem írni, de még suttogni sem mertek a kommunizmus emberellenes bűneiről és bűntetteiről.

Ki gondolta volna azt még a nyolcvanas évek végén, hogy a Szovjetunió is a nagy diktatúrák sorsára jut?! A birodalom összeomlása utána a görcsös hallgatást, a fájdalmasan homályos foltokat történészek sora derítette fel. A konferenciák sorozatára jellemző kibeszélések célja az volt, hogy tisztán láttassa történelmünknek ezt a sokakat sújtó és nemzedékeket némaságra kárhoztató sötét korszakát, hogy kimondja az elhallgatott igazságokat, hogy fejet hajtson a vétlen áldozatok előtt, és hogy visszaadja a túlélők és hozzátartozóik belső békéjét.

Bizonyára nem véletlen, hogy a közelmúlt tragikus eseményeinek feltárása, az azzal való szembenézés a kárpát-medencei magyarság körében éppen itt, Kárpátalján kezdődött el. Ebben közrejátszott az utolsó szovjet pártfőtitkár, Mihail Gorbacsov nevével fémjelzett glasznoszty, amely arra biztatott történészeket, újságírókat, a megélt események szemtanúit, hogy bátran nézzenek szembe a múlttal, tárják fel az elkövetett bűnöket, hibákat.

Így, visszagondolva, már jól látszik: a múlt század nyolcvanas éveinek végén a kárpátaljai magyarság körében elemi erővel tört fel az igény: tisztázni kell, mi történt 1944 gyászos őszén! Ki a felelős ezekért a gaztettekért? Természetesen nyomban jelentkezett az az igény is, hogy a mártírhalált halt testvéreinknek minden településen állítsunk emlékművet, s követeljük az

ártatlanul meghurcoltak rehabilitálását. Jellemző a mozgalom erősségére, hogy néhány éven belül a kárpátaljai magyar falvak többségében – több mint 90 településről van szó – már álltak az emlékművek, rajtuk a lágerekbe odahaltak nevével. Szolyván pedig, az egykori gyűjtőtábor temetőjének helyén felépült az emlékpark, mely mostanra kárpát-medencei jelentőségű zarándokhellyé vált.

A kezdetek óta húsz év telt el. Azóta igen sok visszaemlékezés látott napvilágot, a témával kapcsolatban számos konferenciát szerveztünk, kötetbe rendezve sikerült kiadni az 1944-es tragikus eseményekkel kapcsolatos dokumentumok egy részét, kis füzetben megjelentek a lágerversek. A beregszászi magyar főiskola diákjai több száz túlélővel, és a túlélők hozzátartozóival készítettek mélyinterjút, folyik a hatalmas anyag feldolgozása.

Másfél évvel ezelőtt örömmel vettük a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre felkérését, hogy vegyünk részt abban a munkában, amely a német gyökerekkel rendelkező polgári személyek Szovjetunióba való elhurcolása történetének felderítésére irányult. Még szimpatikusabbá tette számunkra a kutatást az a cél, hogy a munkába mind több fiatalt vonjunk be. Nekünk, mai ötveneseknek-hatvanasoknak a Gulag-táborokból, a Donyec-medencéből szerencsésen hazatért nagyapák, édesapák még meséltek ottani élményeikről, ám a mai fiatal generáció tagjainak mindez már csak történelem. Nem kötődik hozzá semmiféle személyes élmény… Hacsak nem biztatjuk őket arra, hogy alaposan kérdezzék ki a lágereket megjártakat ottani életükről, szenvedéseikről. Még nagyobb elánnal fogtak fiataljaink a munkához, amikor megtudták, hogy hamarosan elutazhatnak a megpróbáltatások helyszínére, tájékozódhatnak, hírt hozhatnak onnan.

Így került sor idén nyáron a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre szervezésében a Donyec-medencei utazásra. A 23 fős csapatnak három kárpátaljai résztvevője is volt. Közel harminc helyszín, helybeli szakemberekkel, történészekkel való beszélgetés, múzeumok, emlékhelyek felkeresése. Igencsak tanulságos út volt. Míg a Donyec-medencében található városok lakói folyamatos Európa-lázban égnek, a mostanra többnyire bezárt szénbányák körül kiépült bányászkolóniák lakói minden komfortot nélkülöző apró házakban tengődnek. Miközben a múzeumok alig leleplezetlenül a letűnt szovjet érát dicsőítik, az egyszerű emberek közül egyre többen szembesülnek azzal a ténnyel, hogy a második világháborús károk felszámolásában a helyi lakosokon kívül több százezer hadifogoly és erőszakkal idehurcolt polgári személy vett részt. Köztük nemcsak férfiak, de nők is. Ezzel a kötettel valamennyiük hősiességének és hűségének szeretnénk emléket állítani.

Dupka György

I.
SZTÁLINI TERRORAKCIÓK KÁRPÁTALJÁN

Szomorú évfordulóhoz érkeztünk – 65 éve, 1944. november 13-án jelent meg a Beregszászi Városparancsnokság 2. sz. parancsa, amellyel elrendelte a 18 és 50, sok esetben 18 és 60 év közötti magyar és német férfiak behívását „háromnapos" helyreállítási munkára. A kárpátaljai magyarság és a helyi német közösség súlyos tragédiája vette ezzel kezdetét. Ártatlanok tízezreit ekkor hurcolták el munkaszolgálatra és vált túlnyomó többségük éhínség és a fagy, fertőző betegségek áldozatává.

1944. november 18-át követően, ahogy az egész Kárpátalja, úgy a Bereg-, Ugocsa-, Ung-vidék és Máramarosi nagytáj magyarok lakta településeiről is hosszú sorokban, gyalogosan hajtották a pusztulásra szánt férfiakat Szolyvára. Az itt létesített gyűjtőtáborból a túlélőket az Uzsoki hágón át Sztarij Szamborba és Novij Szamborba gyalogosan hajszolták át. Ez volt a pokoljárás második megpróbáltatása. A két hírhedt láger halottait tömegsírokba temették. A túlélőket onnan vasúton, marhavagonokba préselve vitték tovább a Szovjetunió haláltáboraiba. Becslések szerint több mint 40 ezer kárpátaljai magyar és német férfit, illetve sok száz német származású nőt zártak ukrajnai, belorussziai, kaukázusi és más munkatáborokba. Az elhurcoltak többsége a Donyeci-szénmedence lágereibe került, az itteni bányákban rabszolgamunkára kényszerítették őket.

A civil férfiak elhurcolását semmilyen nemzetközi jog vagy gyakorlat nem igazolja. Valamennyien a kommunista önkény és Kárpátalja teljes leigázásának útjában voltak, amely ily módon befolyásolta a kárpátaljai terület nemzetiségi összetételét, illetve ezzel is büntette a magyarságot a II. világháborús részvételért.

Fiatal emberek – apák, férjek, testvérek pusztulása, megannyi tragédia. Kevés olyan család van Kárpátalján, amely ne lenne érintett a történtekben. Mindezt megtetézte a koncepciós perek sokasága: elítélték, illetve halálra ítélték a magyar, a ruszin, a német értelmiség legjobbjait, perbe fogták történelmi egyházaink papjait, a módos gazdákat, a magyar állam itt maradt közjogi méltóságait, kivégezték a kárpátaljai magyar parlamenti képviselőket is.

A kollektív büntetés forgatókönyve

Eddig sikerült elegendő levéltári anyagot összegyűjteni ahhoz, hogy ha nem is tudjuk minden részletében feltárni, de legalább meggyőzően alátámaszthatjuk a kárpátaljai, illetve a Kárpát-medencei magyar és német polgári lakossággal szemben 1944 őszén és 1945 elején elkövetett törvénytelenségek tényét.

A pár hónapig tartó (1944. október–1945. január) szovjet katonai és a Husztról irányított csehszlovák polgári közigazgatás is külön fejezet Kárpátalja történetében.

A kárpátaljai magyarság előtt három út állt: Csehszlovákia, vagy a Szovjetunió, illetve menekülés az anyaország belsejébe. Százakat gyötört a kétség: menni vagy maradni? Aki hallomásból ismerte a bolsevik terrort, menekült előle. A reménykedők egy része Prága felé tekintett, másik része a szovjethatalomban, azaz Moszkvában bízott, a többség viszont közömbösen vette tudomásul az eseményeket. Helyettük a nép közé szervezetten beszivárgott, kommunista küldetéstudattal felvértezett Sztálin-fiúk a hadsereg mindenható oltalma alatt döntöttek, cselekedtek. Kárpátalja *sors-rendezői* a Moszkvában előre megírt *forgatókönyv* alapján, kézivezérléssel honosították meg a szovjethatalmat, hogy Kárpátalját emberi áldozatok árán is Ukrajnához, azaz a Szovjetunióhoz csatolják.

A nevezett forgatókönyv első felvonása a magyarokkal és németekkel szemben alkalmazott kollektív büntetés indítványozása. 1944. november 3-án ülésezett a 4. Ukrán Front katonai tanácsa. A tanács 0036-os számú határozata a kárpátaljaiak ezreinek küszöbön álló letartóztatását és lágerekbe hurcolását a következőkkel magyarázta: *„Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba irányítani!”*

Beindult a gyilkos gépezet: a lakosság megszűrése, izolálása, a begyűjtés, letartóztatás, internálás, elhurcolás. Fegyveres kísérettel irány: Szolyva, Szambor, Boriszov, illetve a sztálini Gulag-rendszer.

Egyes településeken ünnepélyes külsőségek között, dobszóval, papok és hatósági személyek áldásával búcsúztatták a „háromnapos munkára” indulókat.

Valamivel prózaiabb volt a 4. Ukrán Front NKVD csapatparancsnokának, Fagyejev vezérőrnagynak és Boszij ezredesnek Petrov hadseregtábornokhoz, a 4. Ukrán Front csapatparancsnokához 1944. december 17-én intézett 00327. sz. jelentése: *„A front katonai tanácsa 1944. november 13-i 0036. sz. határozatának teljesítése végett az NKVD csapatai az ellenség Kárpát-Ukrajna területén letartóztatott, a front hadtápterületén rekedt tisztjeit és katonáit, valamint a letartóztatott magyar és német nemzetiségű hadköteles személyeket, a magyar*

csendőrség és rendőrség csendőreit, rendőreit és hivatalnokait a hadifoglyok számára kijelölt gyűjtőhelyekre irányították, összesen 15 152 főt."

Jelentették azt is, hogy a letartóztatott személyeket gyűjtőtáborba toloncolták. November 18. és december 16. között az NKVD csapatai összesen 22 951 embert tartóztattak le és irányítottak gyűjtőtáborba. Jelezték, hogy a hadtápterület megtisztítása folytatódik. A letartóztatottak között 120 német volt. Az összes többi, körülbelül 22 500 magyar nemzetiségű.

Külön kiemelték az ezen felül végrehajtott akciót, amelyet az NKVD csapatai hajtottak végre december 13-án és 14-én. Ennek során Szolyván, Munkácson, Ilosván, Nagyszőlősön, Huszton és Rahón letartóztatták a 18 és 50 év közötti német nemzetiségű férfiakat és nőket, összesen 192 embert, akiket gyűjtőtáborba küldtek.

A német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeknek, azaz a kimondottan civileknek semmi közük nem volt sem a hadsereghez, sem a rendőrséghez, sem a csendőrséghez; belőlük, mint látható, eléggé sok volt – összesen 8564 fő. A következőkben, mint az akkori események részvevőinek elbeszéléseiből és a levéltári dokumentumokból kitűnik, olyan személyeket is lágerekbe küldtek, akiket sem a háborús időkben, sem a háborút követő időkben nem lehetett bűnvádilag felelősségre vonni, mégis gyanúsak voltak az állambiztonság őreinek. Ők gyarapították az internáltak táborát, és az NKVD szervei gyakran még a lágerekben is szigorú megfigyelés alatt tartották őket.

Egy átfogó akció előjátéka

Létjogosultsága van annak a levéltári kutatásokra épülő verziónak, miszerint a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű polgári személyek letartóztatását (internálását) egy átfogó akció előjátékának, illetve „főpróbának" kell tekintenünk, amelyet arra az időre terveltek ki, és amelyet a 2., a 3. és a 4. Ukrán Front főparancsnoksága, valamint az NKVD-csapatok irányításával vittek véghez a bulgáriai, romániai, jugoszláviai, magyarországi és csehszlovákiai németek internálásakor. Nem kizárt, hogy a kárpátaljai magyar és német férfilakosság letartóztatásakor szerzett „tapasztalatot" alkalmazta az NKVD és az állambiztonsági bizottság a mostanra már ismertté vált 1944. december 16-i 7161. sz. határozatának kidolgozásánál, amelyet maga Sztálin írt alá. Az alábbiakban ebből a határozatból idézünk, összehasonlítva azt a 4. Ukrán Front katonai tanácsának határozatával:

„Mozgósítani és szovjetunióbeli munkára kell irányítani (internálni) az összes 17 és 45 év közötti munkaképes német férfit, a 18 és 30 év közötti

munkaképes német nőket, akik a Vörös Hadsereg által felszabadított Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén tartózkodnak…

A mozgósítás irányításával az NKVD-t, ezen belül Berija elvtársat kell megbízni. Az NKVD-re kell bízni a gyűjtőtáborok megszervezését, a mozgósítottak befogadását, a menetoszlopok kialakítását, útnak indítását és útközben azok őrzésének biztosítását.

Kötelezni kell Malinovszkij és Vinogradov (Romániában), Tolbuhin és Birjuzov (Bulgáriában és Jugoszláviában) elvtársakat, hogy

a.) az adott országok kormányzati szervein keresztül biztosítsák a határozat első pontjában említett németek mozgósítását és internálását;

b.) az NKVD képviselőivel, Antonovval és Gorbatyukkal együtt az illetékes katonai és polgári hatósági szervek közreműködésével tegyenek intézkedéseket a mozgósított németek gyűjtőhelyeken való megjelenésének garantálására.

Kötelezni kell Magyarországon Malinovszkij és Tolbuhin elvtársakat, Csehszlovákiában pedig Petrov elvtársat, hogy a katonai parancsnokon keresztül a front parancsnoka nevében rendelkezzenek a németek mozgósításáról a jelen határozat első pontja értelmében.

A mozgósított németeknek engedélyezni kell, hogy meleg ruhaneműt, egy váltás fehérneműt, ágyneműt, edényt és élelmet vihessenek magukkal, személyenként összesen 200 kilogrammot.

Meg kell bízni Hruljovot, a Vörös Hadsereg hátországparancsnokát, hogy biztosítson vasúti szerelvényeket és járműveket a mozgósított németek és internáltak elszállításához."

Mint látható, a külső, gyakorlatilag szabványszerű hasonlóság ellenére a 4. Ukrán Front katonai tanácsának határozata és a Szovjetunió állambiztonsági bizottságának határozata lényegesen különbözik egymástól, és nemcsak abban, hogy kiadásuk között egy hónapi eltérés van.

Először: Az állambiztonsági bizottság határozatát, mint állami okmányt Sztálin, az államfő írta alá, és az rámutat a mozgósítás és internálás céljára, míg a letartóztatásról szóló határozat a letartóztatás okainak feltüntetése nélkül akár Petrov és Mehlisz kezdeményezése is lehetett volna.

Másodszor: A nélkül hogy minősítenénk vagy helyeselnénk az állambiztonsági bizottság határozatát (amúgy is látható, hogy ez az eljárás *az emberi erőtartalékok nyugati kényszermunkásokkal való feltöltésének egyik formája volt*, míg a keleti vidékekről származó kényszermunkások milliói és a szovjet foglyok a Szovjetunió határain kívül voltak), észrevehető, hogy a kárpátaljai magyarokkal és németekkel ellentétben látszatra civilizáltabban viszonyultak a német lakosság begyűjtésének és internálásának megszervezéséhez. Ezzel

kapcsolatban figyelemre méltó az állambiztonsági bizottság határozatának az a pontja, amely engedélyezte, hogy a németek összesen 200 kg meleg ruhát, fehérneműt, ágyneműt, edényt és élelmiszert vigyenek magukkal, amit a kárpátaljai németeknek és magyaroknak nem tettek lehetővé.

A romániai, bulgáriai és más országokbeli németek mozgósítása és internálása – az akció erőszakos jellege ellenére – úgy történt, hogy meghagyták a háború ezen szerencsétlen áldozatainak az emberi méltóságuk megőrzéséhez szükséges minimumot mind a gyűjtőhelyeken, mind pedig útközben. Ugyanakkor a fondorlattal összeterelt kárpátaljaiakat gyakorlatilag már letartóztatásuk első napján megfosztották mindentől, még a darab kenyértől, a pohár víztől is.

Harmadszor. Az állambiztonsági bizottság határozata értelmében a németek mozgósítása és internálása nyíltan zajlott le. A mozgósítottak vagy internáltak tisztában voltak helyzetükkel, míg a kárpátaljaiak csak a lágerekben értesültek internált „státusukról".

A diplomataszótár (Nauka Kiadó, Moszkva, 1984) értelmezése szerint megszállt területen az internálás csak ideiglenes lehet, és csak azokkal a személyekkel szemben alkalmazható, akik törvénysértést követtek el azzal a céllal, hogy kárt okozzanak a megszálló hatóságnak. Más személyekkel kapcsolatban is alkalmazható, ha állambiztonsági szempontból szükséges az óvintézkedés. De – mint már említettük – a kárpátaljai németek és magyarok nem követtek el semmilyen törvénysértést. Ami pedig a „szükséges biztonsági óvintézkedéseket" illeti, úgy ez teljes egészében Petrov és Mehlisz, Turjanica és mások, illetve azok lelkén szárad, akik féltették saját biztonságukat.

Negyedszer. A romániai, bulgáriai, jugoszláviai, magyarországi és csehszlovákiai németek mozgósításának és internálásának menetéről, ezeknek a személyeknek a Szovjetunióba történő kiszállításáról az NKVD magas rangú vezetői – Appolonov, Gorbatyuk, Szladkevics tábornokok – tettek másnaponként jelentést személyesen Berijának. A helyszíneken igen alaposan ellenőrizték az akció menetét, az ellenőrzést nem bízták rá sem a frontparancsnokra, sem pedig a front katonai tanácsára.

Kárpátalján más volt a helyzet. A magyarokat és németeket letartóztatták, lágerekbe zárták, és senkinek senki előtt nem kellett felelnie a végrehajtott akcióért. Legalábbis ennek ellenkezőjét állító okmányokra, vagyis a felső körökhöz szóló jelentésekre nem akadtunk.

Ötödször. Az említett országokban élő németek mozgósítása és internálása csak az egészséges személyekre vonatkozott. A betegek, rokkantak és munkára alkalmatlanok a gyűjtőhelyeken maradtak. Ugyanakkor a 0036. sz. határozat nem tett kivételt a betegekkel és a rokkantakkal, előírta, hogy le kell tartóztatni minden magyar és német nemzetiségű férfit, még az 50 éven felülieket is.

Mindez – amire egyébként jogosan hívta fel a figyelmet a központnak küldött jelentéseiben Mocsalov őrnagy, az NKVD osztályvezetője – nagymértékben kihatott arra, hogy a letartóztatottak körében járványok törtek ki, nőtt az elhalálozások száma; feljogosította arra az állításra, miszerint a fertőző betegségeket járványügyi szempontból hátrányos vidékekről, többek között a Beregszászról, Munkácsról, Ungvárról jött hadifoglyok és internáltak hurcolták be a lágerbe.

Mozgósítás szovjetunióbeli munkára

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1944. évi novemberi kárpátaljai eseményeknek voltak más vonatkozásai is. Közismert Malinovszkijnak, a 2. Ukrán Front csapatparancsnokának az a rendelete, amit az állambiztonsági bizottság már említett, 1944. december 16-i 7161. sz. határozata alapján adott ki, s amelyben ez áll: *„1944. december 25-től 1945. január 10-ig szovjetunióbeli munkára mozgósítsák és internálják a Magyarország és Erdély területén élő 17-45 év közötti munkaképes német férfiakat és a 18-30 év közötti munkaképes német nőket."*

Az állambiztonsági bizottság ezen határozatának teljesítése eredményeképpen *az 1. Ukrán Front hadműveleti területéről 1945. március 20-ig körülbelül 40 ezer németet vittek a Szovjetunióba.*

Ebben az időben az 1. Belorusz Front katonai tanácsát is hasonló problémák foglalkoztatták: *„A terrorakciók elhárítása céljából az állambiztonsági bizottság 7467 számú, 1945. február 3-i határozata arra kötelezte Zsukov marsallt, hogy Szerovval, az NKVD megbízottjával tegyenek határozott intézkedéseket. Kíméletlenül bánjanak el azokkal a személyekkel, akiket terrorakciók elkövetésekor kapnak rajta. Mozgósítani kell a fizikai munkára alkalmas 17-50 év közötti németeket, 750-1200 fős osztagokban a Szovjetunióba kell munkára küldeni őket."*

Nem valószínű, hogy a 4. Ukrán Front csapatainak parancsnoksága is kapott az állambiztonsági bizottságtól hasonló utasítást a kárpátaljai magyarok és németek letartóztatására és lágerekben történő izolálására. Ez azért kétséges, mivel az okmányok előkészítésének akkori gyakorlata egyszerűen arra kötelezte a 4. Ukrán Front katonai tanácsát, amely a 0036. sz. határozatot hozta, hogy feltétlenül hivatkozzon ilyen utasításra, mivel a többi frontparancsnokok így jártak el, ami az ismertetett példákból is kiderül.

Hogy a kárpátaljai magyarok és németek letartóztatása egybeesett a 4. Ukrán Front katonai parancsnokságának és Kárpátontúli-Ukrajna vezetőségének érdekeivel, azt a következő tények is bizonyítják. Például a front lágereiben, többek között a 2. sz. szolyvai gyűjtőtáborban tartott és a rabkórházakba

beutalt polgári személyeket az okmányokban, nevezetesen a 4. Ukrán Front hátországparancsnoka mellett működő, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó osztály okmányaiban formálisan „internáltaknak" tüntették fel. Gyakrabban hadifoglyoknak nevezték őket, ha nem kellett konkrétan részletezni a foglyok és a munkásokból álló brigádok összetételét, amelyeket ideiglenesen a katonai alakulatok rendelkezésére bocsátottak. A hadifoglyok és internáltak közötti különbség értelmezésében zavart keltett a hadifoglyokról szóló szabályzat, amit a Szovjetunió népbiztosainak tanácsa hagyott jóvá 1941. július 1-jén 1798 800 c. számmal. Az ebben foglaltak szerint úgyszintén hadifoglyoknak számítanak azok a külföldi állampolgárok, akiket a Szovjetunióba internáltak.

1945. január 20-án Mocsalov állambiztonsági őrnagy, a 4. Ukrán Front hátországparancsnoka mellett működő, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó osztály vezetője a front lágerrendszerében működő valamennyi gyűjtőtábor parancsnokának 00175. számmal szigorúan titkos utasítást küld, amely igen figyelemre méltó a vizsgált téma szempontjából. Többek között a következőket írja:

„Az 1945. január 17-i 00163. sz. utasításomat kiegészítem azzal a megjegyzéssel, hogy az újonnan érkező internáltakat nem a 4. Ukrán Front 0036. sz. határozata értelmében, hanem az NKVD 1945. január 11-i 0016. sz. parancsa értelmében kell kezelni.

Mindazokat, akik az NKVD parancsára érkeztek, nem internáltaknak, hanem letartóztatottaknak kell tekinteni és a hadifoglyoktól elkülönítve kell nyilvántartani.

A hadifoglyokról szóló általános adatokba ne iktassák be a letartóztatottak adatait, hanem kezeljék azokat külön.

Abban az esetben, ha a letartóztatottak kérdőívek nélkül érkeznek, töltsék ki törzslapjukat az átvételi anyagok alapján.

Az önökhöz eljuttatott letartóztatottakhoz konvojkíséretet biztosítunk; ezek megérkezéséig megengedem, hogy a letartóztatott személyeket külön menetoszlopokba felsorakoztatva küldjék a közös szakaszokba és különítsék el őket az éjszakai pihenéskor.

A szakaszok úgy álljanak össze, hogy elöl haladjon a hadifoglyok menetoszlopa, mögöttük pedig a letartóztatottak menetoszlopa.

A letartóztatottakat, ha megbetegednek, a hadifoglyok számára megállapított rendben utalják kórházba."

Mint látható, a polgári személyek lágerbeli státusa nem attól függött, hogy a hadseregben milyen rangot viseltek, hanem a Moszkvában, illetve a frontokon

kiadott egyik-másik parancs, vagy határozat vonatkozott rájuk. Az NKVD parancsa, amelyre Mocsalov állambiztonsági őrnagy hivatkozott, csakúgy, mint az ő parancsa, alkalmat adott arra, hogy a 4. Ukrán Front katonai tanácsa 1944. november 18-i határozata alapján letartóztatottakat összevegyítsék az 1944 ezt követő napjaiban letartóztatottakkal, és *ily módon leplezzék azt a törvénytelenséget, amit a front katonai parancsnoksága vitt véghez a kárpátaljai magyarok és németek letartóztatásával kapcsolatban.*

Így ért véget a 4. Ukrán Front hadtápterületén rekedt ellenséges katonák és tisztek, valamint a 18-50 év közötti hadköteles személyek „letartóztatása", akik még a 4. Ukrán Front lágereiben voltak. Mások számára, akik már elkerültek a 4. Ukrán Front lágereiből, *a „letartóztatás" kitolódott egészen 1948-ig, mivel a sztálini parancs által elrendelt akció célja egyértelműen a szovjetunióbeli „rabszolga" munkára való toborzás volt.*

Perdöntő dokumentumok*

1. A 4. Ukrán Front katonai tanácsánakhatározata

Szigorúan titkos
……. sz. példány

1944. november 13. *0036. sz.* *Működő hadsereg*

A front mögöttes területén a német és a magyar hadsereg számos katonája és tisztje telepedett meg, akik jelenleg Kárpát-Ukrajna felszabadított területének településein élnek.

Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek laknak, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani.

A magyar kormányzat rendőrségi és csendőrségi tisztviselőinek és alkalmazottainak többségét nemcsak le nem tartóztatták, de még nyilvántartásba sem vették.

A Front Katonai Tanácsa E L R E N D E L I:

1. A városok, mezővárosok és nagyközségek katonai komendánsai ez év november 14-től 16-ig bezárólag vegyék nyilvántartásba a német és a magyar hadseregben szolgált katonákat és tiszteket, nemzetiségüktől függetlenül.

* A felhasznált dokumentumokat Alekszej Korszun alezredesnek, a KGB kárpátaljai kirendeltsége egyik volt vezetőjének, a megyei rehabilitációs bizottság tagjának köszönhetően az Orosz Állami Levéltár, nevezetesen a Történelmi-Dokumentációs Kollekciók Központi Levéltára és az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár bocsátotta rendelkezésünkre.

2. Vegyék nyilvántartásba mindazokat a 18 és 50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg Kárpát-Ukrajna felszabadított területén élnek, valamint a magyar rendőrség és csendőrség valamennyi tisztviselőjét és alkalmazottját, akik Kárpát-Ukrajna felszabadított területén tartózkodnak.

3. A katonai komendánsnak a fent említett személyek nyilvántartásba vételéről szóló parancstervezete JÓVÁHAGYANDÓ.

A katonai komendánsok a nyilvántartásba vétel alkalmával mindenkivel közöljék, hogy 1944. november 18-án ismét jelentkezni kötelesek és a november 18-ra másodszor beidézett valamennyi személyt:

a) a német és a magyar hadsereg volt katonáit és tisztjeit tartóztassák le és konvojban, mint az ellenség katonáit, irányítsák őket a hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

b) a Kárpát-Ukrajna felszabadított területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket csapatonként, listák szerint konvojban irányítsák a hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

A magyar rendőrség és csendőrség tisztviselőiről és alkalmazottairól készült teljes nyilvántartási anyagot a letartóztatottakkal együtt ez év november 18-19-én adják át a legközelebbi „SZMERS"-egységeknek és a hadtápterületet fedező határőr-alakulatok felderítő szerveinek.

4. Az akció végrehajtásának idejére 1944. november 17-ig létesítsenek további két hadifogoly-átvevőhelyet, az egyiket Perecseny, a másikat Huszt város környékén.

5. FAGYEJEV vezérőrnagy, a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok parancsnoka utasítsa alakulatait, hogy fejtsenek ki erőteljesebb munkát a fentebb felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása céljából.

6. KACNELSZON vezérőrnagy hadtápfőnök a jelen határozat teljesítésének biztosítása végett engedélyezze a katonai komendánsoknak a front toborzóhelyein parkoló Willis gépkocsik használatát.

7. A hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányítottak védőkíséretének megerősítésére engedélyezzék a városok, mezővárosok és nagyközségek komendánsainak a helyőrségek felhasználását.

8. A hadtápfőnök 1944. november 18-tól szervezzen elegendő számú étkeztetőállomást az Ungvár–Szambor és Szolyva–Szambor menetvonalon.

9. FAGYEJEV vezérőrnagy, a hadtápterületet fedező csapatok parancsnoka 1944. november 12-én 15.00 órára hívja össze értekezletre a katonai komendánsokat és helyetteseiket.

MELLÉKLET: a katonai komendáns parancsa.

Iv. Petrov hadseregtábornok, a 4. Ukrán Front parancsnoka.
A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagjai:
L. Mehlisz vezérezredes.
Novikov vezérőrnagy.
Kariofilli tüzér vezérőrnagy.
Hitelesítve: *Usztyinov* gárdaőrnagy,
a 4. Ukrán Front Katonai
Tanácsának titkára.
(A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának körpecsétje.)

2. Petrov hadseregtábornok elvtársnak,
a 4. Ukrán Front főparancsnokának

Szigorúan titkos
1. sz. példány

A Front Katonai Tanácsa 1944. november 13-i 0036. számú határozatát végrehajtva, a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok Kárpát-Ukrajna területén elkülönítették az ellenség ott megtelepedett tisztjeit és sorkatonáit, a német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, a magyar csendőrség és rendőrség csendőreit, rendőrségi tisztviselőit, és a hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították őket – 15 152 főt, köztük:

a) 154 tisztet, ebből 132 magyar, 3 cseh, 3 szlovák, 16 ruszin.

b) 7729 katonát, ebből 60 német, 7669 magyar.

c) 7093 hadköteles személyt, ebből 68 német, 7025 magyar.

d) 176 csendőrt és rendőrt, ebből 164 magyar, 1 német, 4 ukrán, 5 ruszin, 1 szlovák, 1 román.

Az akción kívül a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok osztagai harcrendben az erdős vidékek és a települések átfésülésekor az arcvonal mögötti területen november 18. és december 16. között letartóztattak:

a) 6319 ellenséges katonát és tisztet.

b) 1179 német és magyar hadköteles személyt.

c) 9 csendőrt és rendőrt.

A letartóztatottaktól elkoboztak: 5 géppuskát, 76 puskát, 5 pisztolyt, 2 távcsövet.

A letartóztatottakat hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították.

Folyó év december 13-án és 14-én az NKVD-osztagok Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Huszt és Rahó körzetében akciót hajtottak végre a 18 és

50 év közötti németek (férfiak) elkülönítésére. Az akció eredményeként 292 személyt különítettek el és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

Folyó év november 18-tól december 16-ig a hadtápterületet fedező NKVD-osztagok összesen 22 951 főt tartóztattak le és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre, köztük 14 202 katonát, tiszthelyettest és tisztet, 8564 német és magyar nemzetiségű hadkötelest, 185 csendőrt és rendőrt.

A hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik.

Fagyejev vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok parancsnoka.

Boszij ezredes, törzsparancsnok.

1944. december 17.
No. 5032P

3. Voronovnak, az NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyeivel Foglalkozó Főparancsnokság (HIÜFF) helyettes vezetőjének

1945. január 1-re a hadifogoly-gyűjtőhelyeken a foglyok létszáma: FHFT No.2 –6126, SZPV No.1 – 374, SZPV No.2 – 11 163, SZPV No.3 – 2676, a katonai HFH-n –324.

Januárban a hadifoglyok létszámnövekedése – 5 366 volt, a távozottak száma – 11938 fő, ezekből vasútjavítási munkálatokon meghalt – 241 fő, a hátországba szállítottak – 7045 főt. A csehszlovák hadtestnek átadva 183, a Vörös Hadseregnek 177, a felderítő és kémelhárító szerveknek 53 fő.

A vasútjavítási munkálatokhoz beosztott internáltak csoportjából 241 embert helyeztek szabadlábra. Kórházba utaltak – 855 főt.

1945. február 1-re 14 091 hadifoglyot tartottak számon. Egy hónap alatt, 1945. január 8-ig a 48083 számú szerelvénnyel a 281 számú lágerbe Volkoviszk állomásig elszállítottak kétezer főt.

1945. január 18-ig a 45571 sz. szerelvénnyel a 280 sz. lágerbe, Sztálino állomásig kétezer főt szállítottak el.

1945. január 26-án a 47573 sz. szerelvénnyel a 242. sz. lágerbe, Gorlovka állomásig 2500 főt szállítottak el.

545 beteg hadifoglyot különvonattal Penza állomásig szállítottak el.

Lényegesen lelassult az elszállítás a HGH No-2 (Szolyva) lágerben a fogva tartott ragályos betegek miatt; ebben a lágerben 1945. január 1-ig 11 163 embert tartottak fogva. A tífuszos megbetegedések a FHFT No-22 és a HGH No-2 lágerben terjedtek el.

Január 6-tól 31-ig szabadlábra helyeztek 3 382 főt, ebből szláv nemzetiségű – 907 fő, zsidó – 21 fő, 45 évesnél idősebb magyar – 1795 fő, rokkant magyar – 609 fő, kommunista – 6 fő, ipari szakember – 44 fő.

A járvány miatt elrendelt vesztegzár továbbra is tart. Januárban a 2. sz. HGH-n őrzött hadifoglyok közül több mint 280 fő betegedett meg sárgaságban. Ezek létszáma 1945. február 1-re – 155 fő.

1945. február 9.

No. 0327.

Mocsalov állambiztonsági őrnagy.

4. Krivenkónak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökének, Moszkva

(33. oldal)

(…) A hadsereg HFH-nek szálláshelyét a hadtápparancsnok rendelkezései határozták meg.

a) az FHFT No-22 és a HGH nem voltak ellátva ruházati és lábbeli készlettel a hadifoglyok számára.

b) az FHFT No-22 és a 2. sz. HGH egyáltalán nem rendelkeznek a ruházat javításához szükséges anyaggal és felszereléssel.

1945. 04. 22.

Mocsalov állambiztonsági őrnagy.

5. Krivenkónak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökének

(33. oldal)

1944 szeptemberében az 1. Ukrán Fronttól át lettek véve az FHFT No-22, valamint az 1 és 3. sz. HGH lágerek. A 68. sz. HFG összevonásával megalakították a 2. sz. HGH-t és a 22 sz. lágert.

(34. oldal)

A 2. sz. HGH lágerben, ahol kb. 20 000 hadifogoly zsúfolódott össze, akiknek a többsége fertőzött volt, előfordultak tömeges bélhurut és flekktífuszos megbetegedések.

A 2. sz. HGH láger 1944. december 14-től 1945. január 1-ig a járványok miatt vesztegzár alatt volt.

A 2. sz. HGH-hoz csatolták a 4292. sz. kórházat, amelynek közreműködésével sikerült feloldani a vesztegzárat.

Megszökött 101 ember.

Mocsalov állambiztonsági őrnagy.

6. A 4. Ukrán Front lágerhálózata 1945. január 7-re

HFH No 48	Kroszno város	–
HFH No 66	Horany község	198 fő
HFH No 90	Humenne község	51 fő
HFH No Perecseny	Perecseny város	1601 fő
HGH No 2	Szolyva	10674 fő
HGH No 3	Sznina község	1826 fő
FHFT No 22	Szambor város	6262 fő

Mocsalov állambiztonsági őrnagy.

7. Voronovnak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökhelyettesének

No. 0327.
9. 02. 45.

1945. január 6-31 között szabadlábra helyeztek 3382 embert*, ebből szláv nemzetiségi személy 907, zsidó 21, 45 évesnél idősebb magyar 1795, rokkant magyar 609, kommunista 6, ipari szakember 44 fő.

Mocsalov állambiztonsági őrnagy.

8. Jermilov kapitánynak, a 2. sz. HGH parancsnokának

(…) Mehlisz vezérezredesnek, a front katonai tanácsa tagjának utasítása értelmében javasolom, hogy az internáltak csoportjait (a jogtalanul letartóztatottakat), a 45 évesnél idősebb bármilyen nemzetiségűeket, akik képesek a hátországba menetelni, nem viseltek tiszti rangot, nem szolgáltak a csendőrség, illetve rendőrség kötelékében és más büntető szervekben, haladéktalanul különítsék el a többi hadifogoly tömegétől. Ha van rá lehetőség, külön zónát és karantént kell részükre létesíteni az áthelyezésük napjától kezdve.

No. 0014.
1945. 01. 02.

* A szolyvai táborból.

9. Petrov altábornagynak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF vezetőjének, Moszkva

Mehlisz vezérezredesnek, a front katonai tanácsa tagjának utasítására az alosztály parancsa szerint létrehozott bizottságok intézkedéseket foganatosítanak a 4. Ukrán Front hadtápterülete ellenőrzésével megbízott osztagai által jogtalanul letartóztatott és rendszerünkben fogva tartott kárpátontúli-ukrajnai polgárok a FFPL és más gyűjtőhelyekről való szabadon bocsátása érdekében.

Mehlisz elvtárs utasítása értelmében szabadlábra helyezendők: szláv nemzetiségi személyek, zsidók, 45 évesnél idősebb magyarok, kommunisták, Kárpátontúli Ukrajna egyes iparvállalatainak szakemberei.

1945. január 20-ig szabadlábra kerültek: 674 szláv nemzetiségű személy, 13 zsidó, 1 378 negyvenöt évesnél idősebb magyar, 425 rokkant magyar, 3 kommunista, 39 sóbányász-szakember, a Nagybocskói Vegyigyár 3 szakembere.

1945. január 30-ig szabadlábra kerültek: 907 szláv nemzetiségű személy, 21 zsidó, 1795 negyvenöt évesnél idősebb magyar, 609 rokkant magyar, 6 kommunista, 41 sóbányász-szakember, a Nagybocskói Vegyigyár 3 szakembere.

No. 00269.

1945. január 31.

Mocsalov állambiztonsági őrnagy, a 4. Ukrán Front arcvonal mögötti terület parancsnoka mellett működő, az SZSZKSZ NKVD hadifoglyok ügyeivel foglalkozó osztály vezetője.

Meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből

Az alábbi tanúvallomásokat joggal nevezhetnénk vádiratnak vagy tetemrehívásnak, szembesülésnek a múlttal. Sorstragédiák, családi drámák, embertelen kínok tárulnak fel előttünk. Kortársak és a lágerek poklát megjárt túlélők, az elhurcoltak megtiport hozzátartozói és megfélemlített leszármazottaik a történelmi igazságtételben bízva mondják el személyes tragédiáikat.

Nagy Jenő (Feketepatak–Ungvár, 1991): „Itt, Szolyván már a harmadik napon beosztottak a szanitécekhez. Egyik napon a holttesteket pakoltuk a szekérre, a másik napon ástuk a gödröket, hantoltunk.

Két lovas fogat hordta szünet nélkül a halottakat a láger melletti parknyi nagyságú temetőhelyre. Egy gödörbe húsznál több holtat is beletuszkoltak…

Volt olyan, aki még akkor is nyöszörgött, meg is mozdult, amikor hánytuk befelé a földet. Mi mondtuk is az őröknek, hogy húzzuk ki a gödörből. De a katonák erről hallani sem akartak. A levegőbe eresztettek egy-egy figyelmeztető sorozatot… Ebbe a mindennapi látványba az ember úgy belefásult, hogy már semmi sem számított. Nem is volt ereje sajnálkozni, könnyezni. Gépiesen cselekedtünk. Mindenki éhezett. Nem tudtunk normálisan gondolkodni… Aki meghalt, azt csak leírták… Az otthon maradottakhoz ekkor már eljutott a hír, hogy milyen embertelen körülmények közé kerültünk, mert az ételhordó asszonyok hazahordták a szomorú híreket…

De ugyan kihez is fordultak volna segítségért?...”(Nagy Jenő*: Megaláztatásban.* A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Intermix Kiadó, Ungvár, 1992.)

Birosz János (Kőrösmező,1989): „Kőrösmezőről a magyar és német származású nőket 1944. november 22-én vitték el kényszermunkára Novohorlovkára, amely Donbász környékén van. Köztük volt Frindt-Dereszcsul Borbála, aki 1907-ben született, 2 gyermekes özvegyasszony, 5 és 10 éves félárvákat hagyott magukra, betegen tért haza, rövidesen meg is halt. Vele együtt meggyötörten került haza Leibner Rozália (1913), Frindt Emma (1913), Frindt Gizella Reparuk Antalné (1921), Reparuk Mária Bakkai Lajosné (1925). Mint elmondták, a lágerben egy jóindulatú, Berca nevű szovjet tiszt volt a parancsnokuk, akinek életüket köszönhetik. 22 hónapig dolgoztatták őket, végül a nőket is hazaengedték.” (Dupka György*: Élő történelem.* Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 106. old.)

Bilics Éva (Rahó, 1989): „1944.december 24-én a volt telefonközpont épületében gyűjtötték össze a rahói és a kőrösmezői fiatalokat, állítólagos német származásúakat, akiknek zöme nem is tudott németül. 1945. január 2-án teherautón vitték el őket a Volócon felállított női gyűjtőtáborba. Ott voltak 4-5 napig. Onnan tehervonattal Újhorlovkára, Donbász vidéki településre kerültek. Két hétig ment a vonat 216 kárpátaljai fiatallal. Két édesapa önként csatlakozott hozzájuk, hogy leánygyermekeik ne menjenek egyedül. Az egyik Királymezőről volt. A vagonokban dobkályhát helyeztek el. A fiatalok élelmet, pokrócot, ágyneműt vittek magukkal, amit nem vettek el tőlük. Két hétig saját koszton éltek. Egy hét múlva Dnyepropetrovszkban fürdőbe vitték a társaságot, mivel eltetvesedtek. Ott kaptak először meleg ételt. Barakkokban kaptak szálláshelyet. Aztán egy régi lóistálló lett az otthonuk. A vasárnapok poloskairtással teltek. Eleinte romeltakarítást, majd bányamunkát végeztek. 1945 szeptemberében kitört a tífuszjárvány a lágerben, ekkor sokan meghaltak… A kárpátaljai nők zöme csak 1949 őszén

térhetett haza. A rahóiak és kőrösmezőiek 1946.szeptember 19-én érkeztek meg: Wisauer Klotild 20 éves, Stadler Valéria 22 éves, Baron Jolán 23 éves, Franz Mária 22 éves, Neuman Erzsébet 35 éves, Zaharovics Erzsébet 18 éves. Schmolneuer Jolán is a listán volt, de útközben rosszul lett, így Bocskón elengedték. Helyette az oroszok az utcán elfogtak és az autóra tettek egy Kulinyák Babi nevezetű kislányt. Szegény könnyű ruhában volt, félcipőben, hajadonfőtt, nem volt német származású. Szegény édesanyja, amikor meghallotta, hogy mi történt, pongyolában, papucsban szaladt az autó után sírva, jajveszékelve. Borzasztó emlékek ezek, a félelem görcse még ma sem oldódott fel teljesen." (Dupka György: *Élő történelem*. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 105. old.)

Belinszky Ödön (Kisgejőc, 1990): „Kisgejőcről 60 férfiszemélyt vittek el az akkori vezetők parancsszavára, 18 évesen kényszerítettek ebbe a menetbe engem is. 1944. december 10-én fegyveres kísérettel hagytuk el a falunkat, reménykedtünk, hogy három nap múlva visszatérünk. Csaptól Beregszászig mentünk… Összeszedték a közeli falvakból az embereket. 660-an indultunk Szolyvára… Még ma is megtudnám mutatni azt a helyet, ahová 1040 ember holttestét helyezték el egy közös sírba, anyaszült meztelenül… Hol volt a szíve és a lelke az akkori vezetőknek, akik ilyen embertelen megpróbáltatásoknak tették ki azt a sok ezer ártatlan magyar embert… Tagja voltam annak az 1200 főből álló menetoszlopnak, amelyet Donbász egyik lágerébe hurcoltak. Négysoros, 3 méter magas drótkerítés vette körül a tábort, itt már több ezren voltak. Már az első éjszaka 5-en haltak meg. Napról napra növekedett a számuk. Egy hét elteltével 20-22 halottat vittünk ki a lágertemetőbe, a sírgödörben anyaszült meztelenül helyeztük el őket. A tavasz beköszöntésével ide érkezett 1200 fős csoportból 160-an maradtunk életben. A háború végeztével katonai hadifoglyokkal töltötték fel lágerünket. Volt közöttük egy magyar százados, aki több nyelven beszélt. Másnap megtették lágerparancsnoknak. A németek közt volt egy kiváló orvos, közbelépésével végképp megszűnt az elhalálozás. A koszton meg a munkabeosztáson is javítottak. Így telt el a tavasz és a nyár. Isten kegyelméből elértük az őszi hónapokat is. Október 2-án reggel 2 órakor felzavarták a jó népet, név szerint olvasták fel azokat, akiket hazaengedtek. A világ legboldogabb emberének éreztem magam, mivel az én nevem is elhangzott. Aznap 200 embert engedtek el a lágerből. A 60 kilométerre lévő Sztalino vasútállomásra teherautóval jutottunk el. Délig hozták a környező lágerekből az embereket… Hazafelé indulhattunk." (Dupka György: *Élő történelem.* Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 26-27. old.)

Brenner Tibor (Tiszaújlak–Ungvár, 1991): „Azokhoz a magyar nemzetiségű emberekhez tartozom, akiket 1944. november 23-án elvittek édesapámmal együtt 3 napi munkára... Az első nap az éjszakát a munkácsi iskolában töltöttük, másnap elhajtottak Szolyvára. Édesapámat korára (1897-ben született) és betegségére való tekintettel 1945 márciusában hazaengedték. Engem februárban, a legnagyobb télben Szolyváról Sztarij Szamborba hajtottak gyalog. Onnan néhány hét múlva bevagonírozták marhavagonokba és elszállítottak Sztalinóba (Donyec). Ott Makajevkán és Gorlovkán voltam lágerben, ahol alumínium edényeket, ekevasat gyártottunk. A lágerben románok voltak a parancsnokaink. Egyszer, amikor nem bírtam felkelni a priccsről, egy román őrmester úgy összerugdosott, hogy kórházba kerültem, a jobb lábán megfeketedett, le akarták vágni. Engem mindenki diáknak hívott, mert tudták, hogy a gimnáziumból hurcoltak el, ártatlanul. Végül egy német orvos mentett meg, én meg tudtam magamat értetni vele, mert a gimnáziumban a német, latin és olasz nyelvet tanultuk. Neki azt mondtam, hogyha a lábamat levágják, kiugrom az emeletről (ott feküdtem). 1946. november végén jöttem haza. A mi csoportunkat Tiszaújlakra Illés Zoltán hozta haza." (Dupka György: *Élő történelem.* Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 22. old.)

Tuba Endre (Bátyú, 2003): „1945. január 15-én megadtuk magunkat az oroszoknak, ők pedig belágereztek bennünket… Mi, többiek, 1945. május 15-én megérkeztünk Luganszkba, Ukrajna egyik legnagyobb iparvárosába. A láger, ahová betereltek bennünket, a mozdonygyár mellett volt. Földbunkerben laktunk, amit úgy készítettek, hogy buldózerrel széttúrták a földet, a gödörbe oszlopokat állítottak, oldalról és felülről bedeszkázták, végül visszatúrták a földet. Jobb volt, mint a barakk, nem fáztunk benne. Megtudtuk, a gyárban előttünk háromezer német fogoly dolgozott, de odaérkezésünkkor már csak néhányan lézengtek közülük – a többi elpusztult… A körülbelül 300 főnyi magyar foglyot szintén a gyárba osztották be. Gőzgépeket, dieselmozdonyokat, teherkocsikat gyártottunk. A magyarok közül csak egy fogoly halt meg ott, az is baleset volt… A miénk hadifogoly-tábor volt, a koszt ennek megfelelően tűrhető: meg lehetett enni… 1946-ban, január közepén a kárpátaljai illetőségű foglyokat magához hívatta egy nyomozó tiszt. Felvette az adatainkat… Tízen lehettünk Kárpátaljáról… A kikérdezés után a tiszt megígérte, hamarosan hazamegyünk. Igazat mondott, már január 26-án felültünk a személyvonatra. Egy tiszt elkísért egészen Ungvárig." (Bagu Balázs: *Életutak.* Beszélgetések meghurcolt magyarokkal,az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004, 42-46. old.)

Szitai Emma (Munkács, 1997): „Férjemet, Szitai Gyulát Munkácsról vitték el háromnapos munkára Szolyvára. 1946 tavaszán betegen tért haza Makejevkából. Egész teste fel volt fúvódva. Egy egész éven át nyomta az ágyat." (Dupka György–Alekszej Korszun: *A „malenykij robot" dokumentumokban.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997, 48. old.)

Fedeles Cirill lipcsei parochus. Kommunistaellenes írásai miatt 1946-ban letartóztatták és 7 évi javító-munkatáborra ítélték. A dnyepropetrovszki fakitermelő telepen 1950. március 27-én reggel megfagyva találtak rá társai.

Donbászi munkaszolgálaton, 1947–1955

Az 1944-es háromnapos deportálás után tovább folytatódott a magyar és német kisebbség megbízhatatlanná való nyilvánításának és megtorlásának korszaka. 1949-től néhány éven át, a bizalmatlanság folytán, az 1927 és 1930 között született magyar és német nemzetiségű katonaköteles fiatalok nem szolgálhattak a szovjet hadseregben, őket Donyec-medencei bányaüzemi munkára irányították, a dezertőröket börtönbe zárták, sokan az öncsonkítást, az öngyilkosságot, a bujdosást választották. Az 1944-es deportálás után az újonnan felnövekvő generációt megcélzó intézkedés alig került feldolgozásra. Az ötvenes évektől már a kárpátaljai magyar és német fitalok tényleges sorkatonai szolgálatban vettek részt, de a későbbiek során közülük azokat, akik nem tudták az orosz nyelvet, katonai építőosztagokba (sztroityelnoje batalioni) sorozták be, itt végeztek kemény fizikai munkát némi ellenszolgáltatásért. Ők is emlékeznek.

Ajtay Sándor (Técső, 1990): „Sztálin nem hitt a kárpátaljaiaknak, mármint magyaroknak, sváboknak, zsidóknak, de még a ruszinoknak sem, mert az 1927 és 1929 között születetteket nem hívták be a hadseregbe. Ehelyett amolyan munkatáborokba szállíttatott bennünket. Közölték velünk, Donbászra megyünk dolgozni. Mi már előre sejtettük, hogy ebből baj lesz. Négy éve is csak három napra vitték el apáinkat, idősebb testvéreinket, és mi lett a vége… Marhaszállító vagonokba vagoníroztak be. Két hétig tartott az út, mire megérkeztünk Sztalinóba, egy bányavárosba, ahol barakkba tereltek bennünket. Itt korábban német hadifogolytábor volt. Egyenruhát kaptunk, mondták, e naptól *fezeósok* vagyunk, 5 évet fogunk dolgozni és tanulni. 8 órát dolgoztunk, este tanultunk. Mellettünk, Zugreszben 2 ezer fős női tábor volt. Magyarországról hozták ide ezeket a foglyokat, bűnük, hogy arisztokrata családból származtak, 1950-ben vitték őket haza… Jómagam 1952 karácsonyán érkeztem haza. Előtte egy nap összetereltek bennünket, és közölték, hogy kivettük részünket az ötéves terv

teljesítéséből. Kezünkbe nyomtak egy dokumentum-, illetve egy okmányfélét, s kijelentették, hogy mehetünk haza." (Dupka György: *Élő történelem*. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993,107. old.)

Illyés Antal (Tiszabökény, 2006): „Közben folytatódott a kárpátaljai magyarság tudatos pusztítása. Az időközben felcseperedett magyar legényeket vagonszámra vitték a Donyec-medencébe bányászmunkára. A Donbászra hurcolás 1947 októberében kezdődött Joszif Sztálin parancsára. Programja a kárpátaljai magyarsággal kapcsolatban két mondatból tevődött össze: „Magyar kérdés? Vagonkérdés!" A legényeket a járási központokban gyűjtötték össze. Késő délutánonként indultak a szerelvények Donyeck irányába! Édesapámat és barátait 1948. március 10-e körül vagonírozták be Nagyszőlősön több száz társukkal. Őket is a „háromnapos" munkával hitették el. A fiúk azt hitték csak rövid időre mennek el szülőföldjükről. Már a helyszínen kaptak észbe, hogy valójában kényszermunkára vitték őket. A hadifogolytábor és a temető szálláshelyük közelében volt. Az ő feladatuk volt átvenni a munkát a német és magyar hadifoglyoktól. A legények megérkezésekor a hadifoglyok már tudták, hogy haza fognak menni. A hivatalosan „önkéntes" fiúk dehogyis voltak önkéntesek! Az akkori falubíró kijelentette: „Ha nem mentek Donbászra, akkor mentek a börtönbe." Ugye, milyen bő választási lehetőségük volt? A többség inkább Donbászt választotta. Nem tudták, hogy a rosszabbat váiasztották. Irány a szénbánya! Hátha ráomlik majd néhányukra. Ez az elgondolás jó néhányszor bejött, elég gyakoriak voltak a bányarobbanások. Édesapám is, mint fúrósmunkás, átélt egy bányarobbanást! Ma is élnek, néhányan, tanúk, akik ezekről az „önkéntes" bányászévekről be tudnának számolni. Sajnos, mára már nagyon kevesen maradtak, a legtöbbjük rég meghalt. Testileg-lelkileg összeroppanva a kegyetlen munkában, tüdőbetegen jöttek haza. Sokan ott telepedtek le és alapítottak családot. Ezekről a „szép" évekről a szemtanúkkal beszélgetve több hátborzongató történetet hallottam. Naponta 8 órát dolgoztak és 16 órát pihentek. Apámat a barátjával, id. Bocskor Andrással 17 évesen hurcolták el. Négy évet és nyolc hónapot töltöttek el Donbászon, megvan a munkakönyvük. Ennyi idő után, amikor hazajöttek szabadságra, nem akartak visszamenni! Két hónapi bujkálás után beiratkoztak a traktorvezető-képzőbe. Az iskolapadból vitték el mindkettőjüket a milicisták. Fél év kényszermunkára ítélte őket a „népbíróság". Ezt az időt le is dolgozták.

A ma is élő egykori bányászokkal beszélgetve arra a következtetésre jutottam, hogy ezeket a magyar legényeket – „önkéntes bányászokat" – az ott élő lakosság azért gyűlölte és üldözte, mert azt gondolták róluk, hogy azért mentek oda, hogy elvegyék tőlük a biztos megélhetést nyújtó munkát, családjaiktól a kenyeret! Az első évben

az oroszul nem tudó fiúk ellen szinte hajtóvadászatot rendeztek. Sohasem érezték magukat biztonságban! Éjjel a párnájuk alatt volt a balta. Sötétedés után életveszélyes volt a szálláshelyüket elhagyni. Még az illemhelyre is csoportosan jártak.

Édesapám másfél évi földalatti munka után súlyosan megbetegedett. Mestere, akivel munkába állásának első percétől dolgozott, nagyon megkedvelte. Nyomorúságát látva, felszíni munkát keresett számára. Egészen bizonyos, hogy ennek az orosz vagy ukrán becsületes embernek köszönheti, és természetesen Isten gondviselő kegyelmének, hogy még ma is él.

Nagyon sokféle kártérítésről hallottam, de a Donbászra elhurcolt magyar fiatalemberek „önkéntes" bányászéveinek kártérítéséről még nincs tudomásom. Tőlük annak idején életük legszebb éveit rabolták el. Egyetlen „bűnük", amiért a szénbányák mélyére száműzték őket, csak abból állt, hogy magyarnak születtek!

Szeretném megkérdezni, a tisztelt történészeket, még mennyi ideig fogja beárnyékolni a volt kommunista diktatúra szelleme a valóságos, tanúkkal bizonyított igaz történelmet? Volna egy szerény üzenetem magyar szervezeteink általunk megválasztott vezetőségeihez is. Az lenne a mi szerény kérésünk, ne csak a saját, önös magánügyeikkel foglalkozzanak végre! Bőven lenne közös ügyünk, amelyekre tőlük várunk segítséget. A legsürgősebbek egyike a Donbász-ügy… Továbbá: az anyaország irányában ne nyugodjanak bele a látszat-kedvezményekbe, látszat-gondoskodásba! Sok ezer kárpátaljai magyar véleményét nyilvánítom ki azzal, ha a kettős állampolgárságot, mint minimumot kérnénk önmagunknak! A jövőben szerintünk csak ez biztosítaná úgy-ahogy a szülőföldünkön való megmaradásunkat.

Végezetül, az elmondottak történelmi hitelességét igazolva, a donyecki „önkéntes" bányászokkal kapcsolatban – kérésüknek megfelelően – közreadom néhány ma is élő szemtanú nevét; ők a híres 8-9. számú bányákban dolgoztak: id. Bocskor András, id. Illyés Antal, id. Gacs József, id. Dupka György, id. Demjén József (Tiszabökény); Sárközi László, Balogh Lajos, Kardos Dániel, Váradi Gyula (Tivadarfalva); Sárközi Tivadar (Péterfalva)." (Forrás: Dupka György magánarchívuma.)

Szolyvai Emlékpark: a kárpát-medencei magyarság kegyhelye

A kárpátaljai magyarság életében némi fény csak a szovjet presztrojka és glasznoszty éveiben mutatkozott. 1989. májusának végén Ungváron a megyei tanács tizedik ülésszakán végre megalakították azt a 19 tagú bizottságot, amelynek feladata, hogy elősegítse a 30-40-es években és az 50-es évek elején a represszió áldozataivá vált, azóta rehabilitált személyek jogainak és érdekeinek érvényesítését. A bizottságon belül magyar munkacsoport alakult azok sorsának

kivizsgálására, akiket 1944 őszén munkatáborokba vittek. A csoport vezetője Dupka György, a Kárpáti Kiadó akkori szerkesztője volt. Tagja volt továbbá Váradi-Sternberg János történész professzor, Szabó Béla, a *Kárpáti Igaz Szó* helyettes szerkesztője. Feszült politikai légkörben kezdődött meg az elhurcoltak névsorainak összeállítása, a politikai rehabilitáció szorgalmazása.

Kárpótlás, rehabilitáció…

1992. október 17-én Kárpátaljára látogatott dr. Sepsey Tamás címzetes államtitkár, az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal elnöke, aki először találkozott a túlélőkkel, illetve a lágerekben elpusztultak özvegyeivel, majd bejelentette, hogy Kárpátalján is elindítják a kárpótlási folyamatot. Ennek eredményeként az év végéig több ezer kárpótlási kérelmet tartalmazó boríték került el a budapesti illetékesekhez. Az anyaország részéről a kárpótlási folyamat jóformán még ma sem zárult le, sok ezren köszönetüket és hálájukat fejezték ki az önzetlen támogatásokért.

Az anyaországi kárpótlási folyamat beindításával párhuzamosan több képviselői beadvány került benyújtásra az ukrán hatalmi szervekhez. Az ukrán törvényhozásban a mai napig a rehabilitálás és a kárpótlás ügye – mint megoldatlan probléma -- napirenden szerepel.

Emlékművet a sztálinizmus magyar áldozatainak!

1989. november 18-án Beregszászban történelmi jelentőségű konferenciát szerveztünk a malenykij robotra elhurcoltak emlékére. (Az emlékkonferencia szervezőbizottságának tagjai: Fodó Sándor, Dupka György, Móricz Kálmán, Szöllősy Tibor, Dalmay Árpád, Kovács Imre Zoltán, Váradi-Sternberg János, Szabó Béla, Molnár Gábor.) Itt szó esett a visszaemlékezések mellett az elhurcolás politikai hátteréről, a rehabilitáció történelmi szükségszerűségéről, emlékművek állításáról a magyarlakta településeken. A rendezvényen részt vettek kárpátaljai és magyarországi kutatók. Az emlékkonferencia határozatot is elfogadott, amely az igazság helyreállításáért szállt síkra. A konferencia indította el a gyűjtést az egykori szolyvai láger helyén létesítendő emlékpark finanszírozására. A szolyvai városi tanács végrehajtó bizottsága engedélyezte a szolyvai lágertemető helyén létesítendő emlékpark felépítését, melynek területe több mint egy hektár. A tervező és kivitelező munkálatok koordinálását a KMKSZ részéről Tóth Mihály alelnök, Dupka György felelős titkár, Kiszely Tihamér elnökségi tag, a területi rehabilitációs bizottság részéről pedig Molnár Bertalan, a területi tanács elnökhelyettese vállalta.

1990. november 24-én Szolyván, az egykori lágertemető helyén a KMKSZ elnökségének szervezésében alapkőletételre került sor. Asztalos Éva, egy lakásfelújítással és javítással foglalkozó ungvári tervezőintézet építésze 1991-ben megbízást kapott a KMKSZ elnökségétől a Szolyvai Emlékpark beépítési tervének elkészítésére. Még ebben az évben elkészült a szolyvai sírkert felépítéséhez szükséges dokumentációs anyag, az építkezés megkezdődött.

Az 1992. áprilisában bejegyzett Kárpátalja Alapítvány Tóth Mihály vezetésével megtartotta első ülését. Ezen elvi döntés született, miszerint az alapítvány felvállalja a Szolyvai Emlékpark építésének ügyét, mivel a KMKSZ által beindított gyűjtés kevés eredményt hozott. Elkészült az emlékpark kivitelezési munkálatainak új költségvetési terve.

A Szolyvai Emlékparkbizottság

1993-ban a polenai építőipari vállalat a parképítési terv alapján megkezdte a területrendezést, hozzálátott az építészeti munkálatok végrehajtásához. Az emlékpark építését az Illyés Gyula Közalapítvány finanszírozta. 1994. július 9-én Molnár Bertalannak, a megyei tanács első elnökhelyettesének dolgozószobájában került sor a Szolyvai Emlékparkbizottság megalakulására. Alapítók: Tóth Mihály parlamenti képviselő, Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke, Dupka György, a MÉKK elnöke, Horváth Sándor, a Kárpátaljai Alapítvány ügyvezetője, Molnár Bertalan, a megyei tanács elnökhelyettese.

1994. november 27-én megtörtént a kialakított park és a Siratófal avatóünnepsége. A park fő szerkezeti központja az emlékgyűlések színhelye, egy sajátos fórum. A fórum körszelet alakú, pontosabban több körszeletből áll, amelyek a pokol körtereit jelképezik. A hat kör lépcsőzetet alkot (a fokok 12 cm magasak, szélességük 3,5 méter). A felső kör nyílt teret, emelvényt képez, sugara 6 méter, magassága 90 cm. A temetkezési helyet bokor- és fafajták nőtték be.

1995-ben az emlékparkban a munkálatok tovább folytak, nagy részben az Illyés Közalapítvány, a németországi hadisír-gondozó szövetség támogatásával. Az építők hozzákezdtek az obeliszk létesítéséhez is, így új emlékműrésszel gyarapodott az emlékpark-komplexum, melynek felszentelésére 1995. november 19-én került sor.

2004. november 20-án, az elhurcolás 60. évfordulójának szentelt gyászszertartás keretében 120 magyarlakta település emléktábláinak felavatására is sor került. A Siratófalon elhelyezett táblák több mint 5500 mártír nevét örökítették meg.

2008-ban az immár hivatalosan bejegyzett társadalmi szervezetként tevékenykedő Szolyvai Emlékparkbizottság tanácskozásának külön hangsúlyt

kölcsönzött az a tény, hogy a testület ebben az évben első ízben ülésezett azt követően, hogy a magyar kormány 2007. decemberében kitüntette a Kisebbségekért Díjjal. Az emlékparkbizottság alapítói: Tóth Mihály (elnök), Dupka György (felelős titkár), Vass István, Iván Kerecsán, (Szolyva), Horváth Sándor, Juhász Sándor, Lazur Jaroszlav (Ungvár), Gajdos István, Zubánics László, Pirigyi Béla, Vass Tibor (Kijev), Reöthy János, Kizman Zoltán (Munkács), Kőszeghy Elemér, Árpa Péter, Alekszej Korszun, Kincs Gábor, Revák István (Beregszász). A malenykij robotra elhurcolt és ártatlanul elpusztított tízezrek jelképes sírkertjének bejárása és a legfontosabb teendők vázolása után a bizottság több fontos kérdésben döntött. Ebben az esztendőben tovább folytatódott az emlékhely bővítése, területén kápolna és harangláb épült. A kápolna építését többek között az indokolja, hogy a létesítmény immáron a magyar holocaust legjelentősebb emlékhelye lett, évente ezrek zarándokolnak ide határon innen és túlról. A szentély tervdokumentációját a bizottság jóváhagyta. 2008. novemberében felavattuk a mártírok kápolnáját és a lélekharangot.
Határozat született arról is, hogy az emlékpark bizottság tovább keresi annak lehetőségét, hogy a siratófalra felkerüljenek Csonka-Bereg, a kelet-szlovákiai Nagykapos, a romániai Halmi és Máramarossziget környékéről, valamint a német származás ürügyén szovjetunióbeli kényszermunkára deportált magyar állampolgárok nevei, akik névtelen és tömegsírokban nyugszanak.

Az idei központi megemlékezésre és koszorúzási ünnepségre 2009. november 21-én kerül sor.

A meghurcoltatásokra emlékeztető dátumok

1944. október 27.: A szovjet haderő bevonul Ungvárra.

November 13.: A Moszkvából hazatért I. I. Turjanica kárpátaljai kommunista vezér kezdeményezésére (a szovjet titkosszolgálat vezetősége azzal bízta meg őt, hogy elvtársaival levezényelje Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolását) a 4. Ukrán Front haditanácsának 0036. sz. határozata elrendeli, hogy a német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket listák szerint, NKVD-konvoj kíséretében.hadifogolytáborba kell irányítani.

November 14.: Háromnapos munkára toborozzák a katonaköteles magyar és német férfiakat.

November 18.: Külön menetoszlopokban fegyveres kísérettel hajtják el a becsapott férfiakat először a szolyvai gyűjtőtáborba, a túlélőket pedig a Szovjetunió belső területeire, Boriszov, Donbász, Luhanszk és más régiókban felállított rabszolga-táborokba.

November 20.: Vásárosnaményból és környékéről (Csonka-Bereg), illetve Kelet-Magyarország településeiről, valamint a romániai Szatmár megyéhez tartozó Halmi járásból és a Szlovákiához csatolt Nagykaposi járásból is malenykij robotra hurcolják a magyar férfiakat és a német nőket.

November 23.: Csap teljes elfoglalásával Kárpátalján befejeződik a második világháború.

November 26.: Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak I. Kongresszusa Munkácson kinyilvánította, hogy Kárpátalja egyesülni kíván az Ukrán SZSZK-gal.

December 13-14.: az NKVD csapatai külön bevetésként pótakciót indítottak, hogy begyűjtsék a 18 és 50 év közötti német férfiakat és nőket Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Rahó, Huszt körzetében, aminek következtében 292 személyt különítettek el és kísértek hadifogolytáborba.

December 16: a moszkvai különleges levéltárban talált helyi NKVD-dokumentum szerint november 18. és december 16. között a hátországot védő NKVD-csapatok Kárpátalján 22 951 embert tartóztattak le és irányítottak a hadifogolyátvevő-helyekre, köztük 14 202 katonát, tisztet és tisztest, 8 564 német és magyar nemzetiségű hadköteles civilt, valamint 185 rendőrt és csendőrt. A civileket „internáltként" vették nyilvántartásba.

December 18.: Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa mellett megalakul egy külön bíróság, amely Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-án kelt dekrétuma alapján sokak tragédiáját okozta. Ez a különbíróság bárkit elítélhetett, aki a csehszlovák vagy a magyar rendszerben valamilyen pozíciót töltött be, függetlenül viselkedésétől, tetteitől.

December közepétől: a szolyvai táborban járványos betegség, népi nyelven flekktífusz következtében naponta százával pusztultak el az internált polgári személyek.

1945. január 30-ig: az elhurcoltak hozzátartozói levelekkel ostromolták a helyhatóságokat, követelték, a férfiak hazaengedését. L. Mehlisz vezérezredes, Sztálin ismert cinkostársa, a 4. Ukrán Front katonai tanácsának tagja, aki nem rejtette véka alá kegyetlenségét a valódi és vélt ellenséggel szemben, miután tömegesen pusztultak a hadifoglyok és az internáltak, a letartóztatottak nemzetiségi hovatartozása felől kezdett érdeklődni és elősegítette sokuk szabadon bocsátását: az általa aláírt határozat értelmében január 20-30. között hazaengedtek a lágerekből 674 (907) szlovákot, 13 (23) zsidót, 1378 (1793) 45 éven felüli magyart, 425 (609) magyar rokkantat, 39 (41) sóbányai szakembert, 3 (6) kommunistát, 3 (3) nagybocskói vegyigyári szakembert.

1945. januárjában megszülettek az első halálos ítéletek a helyi szovjet haderő katonai bírósága révén. A magyar és német értelmiséghez tartozó áldozatokat Ungváron, a KGB pincéjében és Perecseny határában végezték ki.

Július 1-7.: a Kárpátaljai Néptanács szociális osztályának körlevele értelmében záros határidőn belül kötelezték a községek vezetőit, hogy állítsák össze a hadifogolytáborokban tartott kárpátaljai illetőségűek névsorát.

Június 29.: a Moszkvában megkötött szovjet–csehszlovák szerződés alapján Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták.

1946. január 22.: a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa döntése alapján megalakult az Ukrán SZSZk Kárpátontúli Területe Ungvár központtal.

Május elejétől: folyamatosan hazairányították a munkatáborokból az életben maradt civil személyeket.

Május 26.: koncepciós per keretében a kárpátaljai területi népbíróság halálra ítélte Bródy András lapszerkesztőt, parlamenti képviselőt. A Bródy-ügy többi vádlottjával is kegyetlenül leszámoltak.

Július 25.: az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnökségi rendelete értelmében Kárpátalján több száz ruszin, magyar és német településnek változtatták meg a nevét. A sztálinisták megkezdték a kuláklisták összeállítását.

November 7.: kivégezték Bródy Andrást. A ruszin nemzetiséget ukránná nyilvánították.

1947 szeptembere: a sztálinisták koncepciós pereket konstruáltak. Az USZSZK Büntető Törvénykönyvének 54. paragrafusában foglaltak alapján módszeresen lefejezték a kárpátaljai magyar és német értelmiséget. Lágerekbe hurcoltatták a református, a római katolikus papok legtekintélyesebbjeit.

1947 ősze: a továbbiakban néhány éven keresztül, a bizalmatlanság folytán, az 1927 és 1932 között született magyar és német nemzetiségű fiatalok nem szolgálhattak a szovjet hadseregben, őket a donyecki szénbányákba irányították. A dezertőröket börtönbe zárták.

1949 tavaszán: Kárpátalján is feloszlatták a görög katolikus (unitus) egyházat és a pravoszláv egyházba olvasztották. Az erre a hitre át nem térő görög katolikus papokat elítélték, Szibériába hurcolták (129 személyt). A magyar ajkú volt görög katolikusokat ukrán nemzetiségűeknek tüntették fel.

1950: módszeresen telepítették ki a német családokat Ukrajnából Szibériába. Kitelepítési szándékkal lista készült a magyar családokról is, végrehajtását Sztálin halála akadályozta meg.

1955. november 17.: az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete az 1941–1945. évi nagy honvédő háború idején a megszállókkal közreműködő szovjet állampolgárok közkegyelméről. Az amnesztiarendelet nyomán az év végéig sok száz, koholt vádak alapján elítélt kárpátaljai magyar, német és más nemzetiségű térhetett haza a szibériai lágerekből. Az életben maradottakat még sok esztendőn keresztül bizalmatlanság övezte a helyhatóság részéről; mint volt elítélteket, a szovjet nép ellenségeinek tartották őket.

Az elhurcolással, koncepciós perekkel, a második világháború áldozataival kapcsolatos kutatómunka publikációja

Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon…* Mandátum–Universum, 1991.

Nagy Jenő: *Megaláztatásban.* A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.

Dupka György közreadásában: *Istenhez fohászkodva.* Verses levelek, imák a sztálini lágerekből 1944–1957. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.

Botlik József–Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Dupka György közreadásában: *„Sötét napok jöttek…"* Koncepciós perek magyar elítéltjei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Dupka György összeállításában: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt.* Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Dupka György összeállításában: *Élő történelem.* A sztálini haláltáborok túlélőinek vallomásai 1944–1957. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Dupka György összeállításában: *Kárpátalja magyar személyi és intézményi adattára.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Dupka György–Horváth Sándor. *'56 Kárpátalján.* Dokumentumgyűjtemény. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Dr. Ortutay Elemér: *„…Holnap is felkel a nap."* Emlékeim. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.

Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948. Összeáll.: M. Takács Lajos. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.

Forgon Pál: *Ábeltől Antipásig.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994.

Ozsváth Lajos: *Királyháza korok váltóin.* Emlékfoszlányok a legrégibb időktől 1945-ig. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995.

A haláltáborból. Badzey Pál szolyvai lágernaplója. Összeáll.: Badzey Imre. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1996.

Dupka György–Alekszej Korszun: *A „malenykij robot" dokumentumokban.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997.

Mandrik Erzsébet: *A pokol bugyraiban.* Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997.

Dupka György: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1999.

Szabó György: *Tövises út az egyházhoz.* Fejezetek a Kárpátaljai Görög

Katolikus Egyház történetéből. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1999.

Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a GULAGON.* Emlékirat. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000.

Romzsa Tódor püspök hitvallása és vértanúhalála. Készült Puskás László atya boldoggáavatási életrajzi anyagai nyomán. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000.

Gortvay Erzsébet összeállításában: *Jó pásztor volt.* Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Emlékkönyv. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003.

Bagu Balázs: *Életutak.* Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004.

Riskó Mariann: *Az eskü mindvégig kötelez.* A Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház kálváriája 1944–1991. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, É.n.

Molnár D. Erzsébet

II.
A KÁRPÁTALJAI NÉMETEK ELHURCOLÁSA A SZOVJET RENDSZER KIÉPÍTÉSÉNEK IDEJÉN

A szovjet rendszer teljes egészében való, helyi megnyilvánulásának vizsgálata igazából még nem képezte körültekintő feldolgozás tárgyát, tulajdonképpen még a módszeres adatgyűjtés sem kezdődött el. Ismeretes, hogy Kárpátalja 1944-ben bekövetkezett helyzetének rendezése után a történelmi eseményeket évtizedekig nem lehetett nevükön nevezni. Nem jelenhettek meg levéltári és egyéb források alapján olyan munkák, amelyek a rendszer különböző elemeit – a tanácsok létrejöttét, a politikai tisztogatást, a földkérdés rendezését, az erőszakos kolhozosítást és kuláktalanítást, az egyházak és az ateizmus törekvéseit, az emberek tömeges deportálását, munkatáborokba való hurcolását – tudományos körültekintéssel értékelte volna az átalakítás folyamatában. A szovjet hatalom kiépülésének valós hátterét a rendszerváltásig csak a sztálini, majd a brezsnyevi éra szemüvegén keresztül, a rendszer által meghatározott szabályok szerint lehetett láttatni.

Meghatározó vélemények szerint a „felnégyelt haza kisujjaként”[1] emlegetett Kárpátalját érte a legnagyobb sorscsapás elviselésének gyötrelme.[2] A régió sorsfordulóit – a Trianont követő csehszlovák érát, az 1944-es rendszerváltást és a szovjet építés időszakát, vagy akár a független Ukrajna kikiáltása óta létrejött helyzetet – összehasonlítva szintén egybehangzó megállapítások alapján állíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarság XX. századi történetének legellentmondásosabb, legmegrázóbb évei a negyvenes, ötvenes évek voltak, a szovjet rendszer kiépítésének időszaka.[3] A Szovjetunióhoz csatolt terület lakosságát „az oroszosítás mellett a szovjet rendszer bevezetése és az ezt potenciálisan akadályozó polgári rétegek közötti nagyarányú tisztogatás is sújtotta”.[4]

[1] Ijjas Mihály: *A felnégyelt haza kisujja.* Kárpátalja, 1992, 7. sz.

[2] Soós Kálmán – Medvecz Andrea: *„Akkoriban ez még igen nagy bűn volt”.* Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakulásához (1945–1989). Hatodik Síp, 1999, 1-4. sz.

[3] Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában*. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. Ungvár, PoliPrint, 2004, 5. old. Lásd még P. Punykó Mária: *Reggelt adott az Isten.* A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. A Győrffy István Néprajzi Egyesület kiadványa, Debrecen, 1993, 9. old.

[4] Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és nemzetállam*. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 300. old.

1944 valóban sorsfordulót jelentett a régió és lakossága számára: hamar kiderült, hogy a „felszabadítóként" induló Vörös Hadsereg a területre érkezve „maga is megszállóvá, hódítóvá válik."[5]

A rendszer visszássága már kialakulásának kezdetén, tulajdonképpen a szovjet csapatok 1944-es kárpátaljai megjelenésével megmutatkozott. Megszegve a hágai nemzetközi egyezményt – mely dokumentum szerint a polgári lakosság nem vonható felelősségre országa hadi cselekményeiért, és semmilyen esetben nem lehet őket deportálni, vagy munkatáborokban dolgoztatni – november 12-én a 4. Ukrán Front katonai tanácsa határozatban rendelte el a Kárpát-Ukrajna területén élő 18-50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles polgári személyek ezreinek letartóztatását és lágerekbe hurcolását.[6] Indoklás: „Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!"[7] A határozatot Petrov hadseregtábornok és a front katonai tanácsának tagjai – Mehlisz vezérezredes, Novikov vezérnagy és Kariofilli altábornagy írták alá.[8]

A városparancsnokság 2. számú parancsa

1944. november 13.

Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak. Jelentkezni tartoznak német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.

Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

Jelentkezni csak a városparancsnokságnál lehet naponként reggel 9-től este 7-ig. A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16.

Mindenki, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva, és haditörvényszék elé kerül.

Városparancsnok

Láthatjuk, a parancsban nem esik szó arról, hogy az embereket közmunkára fogják, vagy hogy egyáltalán elviszik őket. Ezért a felszólított magyarok és

[5] Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. H.n., Hatodik Síp Alapítvány, 2001, 123. old.

[6] U.o., 16. old.

[7] Dupka György–Alekszej Korszun: *A „malenykij robot" dokumentumokban.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 1997, 15. old.

[8] U.o., 16. old.

németek – akik ekkor még nem sejtették, mi vár rájuk – eleget tettek a parancsnak. Abban a hitben jelentkeztek, hogy mindössze három napot fognak dolgozni, hogy segítsenek a háború után romokban heverő vidék helyreállításában.[9]

A következő napokban listák szerint, NKVD – alakulatok kíséretében hurcolták el az embereket a sztálini lágerekbe. A férfiak első gyalogos menetoszlopait 1944. november 18-án indították útnak szigorú katonai kísérettel a szolyvai gyűjtőtáborba. A rendelkezésre álló adatok szerint a fogvatartás embertelen körülményei miatt itt pusztult el a legtöbb kárpátaljai.[10]

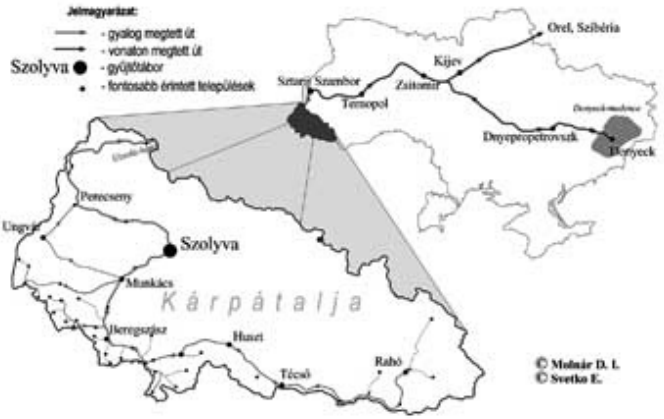

A malenykij robotra elhurcoltak legvalószínűsíthetőbb útvonala

A november 14-18-i akciót számos más intézkedés is megelőzte, beleértve a fentebb említett személyek felkutatását és letartóztatását stb.[11] Meghatározó vélemények szerint a letartóztatandó személyek többsége, akik november 16-án benyújtották igazolványaikat, azt gondolva, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék azokat. Hazamenni már nem volt lehetőségük a személyes holmijaikért, élelemért, vagy azért, hogy búcsút vegyenek hozzátartozóiktól.[12]

[9] Beregszászi György: *1944 tragikus Erzsébet-napja.* Bereginfo, 5. évf., 27.szám, 2001. július 9-15. Lásd még: Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001, 127. old.; Beregszászi György: *Engedjétek haza férjeinket, apáinkat, testvéreinket, fiainkat!* Bereginfo, 5. évf., 31.szám, 2001. augusztus 6-12.

[10] Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...* Mandátum–Universum , é.n. 55. old.

[11] Dupka György–Alekszej Korszun, i.m., 1997, 17. old.

[12] Dupka György–Alekszej Korszun, i.m., 1997, 18. old.

Miután ellenőrizték adataikat, már csak kísérettel vonulhattak ki az utcára. De még a körülzárt udvaron és az utcán is folytatódott a begyűjtöttek megtévesztése. A katonai hatóságok emberei ugyanis azzal hitegették őket, hogy ideiglenes, háromnapi munkáról van szó. Mivel a begyűjtött magyar és német civil polgárok abban az időben még nem igazán értették az orosz nyelvet, a hatóságok folytonos hajtogatását hallva a „malenykij robot"-ot illetően, végül megértették, hogy „háromnapos munkáról' van szó. A kifejezést végül ők is el kezdték használni és a fogalom, mint terminus technikus végül is így került át a magyar szóhasználatba.

Kényszermunkára hurcolták a sváb, illetve német nemzetiségű asszonyokat és lányokat is, akik sorsába az alábbi interjú segítségével tekinthetünk be.

Ekschnit Margit, Várpalánka

(Agy – Adatgyűjtő; Ak – Adatközlő)

Agy: Hogy hívják a nénit?
Ak: Ekschnit Margit.
Agy: Mikor tetszett születni?
Ak: 1926. január 5-én. Most vótam januárba 83 éves.
Agy: És hol?
Ak: Itt, Munkácson.
Agy: Milyen vallású tetszik lenni?
Ak: Római katolikus.
Agy: A szülei, nagyszülei mivel foglalkoztak?
Ak: Az én édesapám kőműves volt, a nagyapám is, ebbe a faluba általában kőművesek voltak a férfiak.
Agy: És az anyuka?
Ak: Gyerekekkel foglalkozott, hárman voltunk gyerekek.
Agy: Milyen házban tetszettek élni? Családi?
Ak: Igen, családi.
Agy: Kertes?
Ak: Igen, kertes, jóformán abból éltünk. Jó nagy volt. Nem tudom, mennyire ismeri ezt a Zrínyi utcát, ami a főút. A vége felé, ahogy Ungvárra kell menni, a híd előtt , egész a Latorcáig egy nagy kert volt.
Agy: Értem.
Ak: És akkor azt megműveltük, mert tudja, a kőművesek akkor is keveset kerestek. Nehéz volt.
Agy: És akkor egy kis mellékkereset volt a földből, a gazdálkodásból.

Ak: Igen.

Agy: Hová tetszett iskolába járni?

Ak: Elemibe ide jártam, utána Váriba, ott a görög katolikus templommal szemben. Aztán kereskedelmibe jártam, először főiskola volt, utána középiskola lett. Itt három évet elvégeztem, már érettségizni nem tudtam, mert elvittek.

Agy: Pont ’44-ben kellett volna érettségiznie?

Ak: Nem ’44-ben, negyedikben kellett volna érettségizni. Ugye beiratkoztunk, aztán szeptemberbe jártunk ott vagy két hónapot, aztán ez közbejött, elvittek, úgyhogy nem tudtam leérettségizni. Aztán ott voltam vagy két évig. Édesapám nagyon sokat járkált az ügyembe, aztán szerencsére nem voltam olyan sokáig, hanem egy év nyolc hónap vagy mennyi...

Agy: Egyébként, még az iskolára visszatérve egy kicsit, milyen nyelven tetszett tanulni?

Ak: Itt németül.

Agy: Az elemiben németül. És aztán?

Ak: Utána, mikor jöttek a magyarok ’38-ba, akkor magyarul, magyar iskolába jártam, kereskedelmibe. És utána, mikor visszajöttem, itt érettségiztem az estibe, mer dolgoztam közbe. Az esti iskolába az oroszvégen, magyar nyelvű iskolában érettségiztem.

Agy: Amikor vissza tetszett jönni a lágerből?

Ak: Igen. Valamikor ’47-be, nem is emlékszem már.

Agy: És utána mit tetszett dolgozni?

Ak: Egy építővállalatnál, javító-építő vállalatnál kasszír, könyvelő voltam. Elég nehéz munka volt, na de nem volt más választás, végig egy helyen voltam.

Agy: Mikor Kárpátalja visszakerül Magyarországhoz, akkor ugye, ’41-ben népszámlálást tartanak. A család milyen nemzetiségűnek vallja magát?

Ak: Hát magyarnak.

Agy: Tehát akkor nem németnek, hanem magyarnak.

Ak: Én nem is tudom. Mert mikor német iskolába jártunk, akkor az anyanyelv német, de a valóságba a legtöbbet magyarul beszéltünk, szóval magyaroknak éreztük magunkat.

Agy: Igen?

Ak: Igen.

Agy: Kik éltek itt a faluban? Milyen nemzetiségűek éltek itt vagy Munkácson?

Ak: Németek, szlávok, svábok. Minket is svábnak tartsák, sokat senyvedtünk azért is. Engem a buta emberek svábnak neveztek, úgyhogy én végül nem is haragudtam érte.

Agy: Hát persze.

Ak: Minek csináljak abból problémát?!

Agy: És a vallási, felekezeti összetétel milyen volt a városban, vagy a faluban, ahol tetszett lakni?

Ak: Hát nem szabad volt templomba járni, tiltották a vallást.

Agy: És ’38-ban?

Ak: Akkor nem.

Agy: És Munkácsnak milyen volt a felekezeti összetétele? Milyen vallású emberek jártak ide?

Ak: Római katolikus, pravoszláv, görög katolikus, református.

Agy: És vegyes házasságok voltak?

Ak: Voltak, voltak.

Agy: Nemzetiségileg is?

Ak: Igen, voltak.

Agy: Amikor volt az elhurcolás, akkor ruszinokat is vittek el vagy csak magyarokat és svábokat?

Ak: Csak magyarokat és svábokat.

Agy: Akkor ruszinokat nem?

Ak: Én legalábbis nem tudok ilyenről.

Agy: 1944-ben, mikor elkezdődnek a szovjet rendszer tevékenykedései, volt egyáltalán a Volksbundnak valamilyen szervezete Kárpátalján, például Munkácson?

Ak: Lehet, hogy volt, de én nem tudom, mert én sehova nem jártam. 47-ben már nem hiszem, hogy volt.

Agy: Nem? Akkor nem működött Munkácson semmilyen szervezet. Azt tetszik tudni esetleg, hogy hányan voltak katonák a városból, Munkácsról?

Ak: Nem.

Agy: Nem? Akkor nem történt ilyen összeírás.

Ak: Nem.

Agy: És amikor a front közeledett ide, az érintette Munkácsot?

Ak: Igen. Bombáztak, rettenetes nagy bombákkal. A mi telkünkre is leesett néhány bomba, de szerencsésen, inkább a kert felé.

Agy: És az orosz megszállás hogy kezdődött el?

Ak: Rettenetes volt! Bemásztak a házba… Nem is tudom, mit mondjak, olyan rettenetes volt!

Agy: Bemásztak a házba?

Ak: Igen. Akartad, nem akartad, be kellett fogadni, el kellett tűrni a koszosságukat, mindent.

Agy: Akkor bemásztak az ablakon, azt tetszett mondani?

Ak: Nem az ablakon, egyszerűen csak betörtek, betolakodtak és muszáj volt őket befogadni. Volt úgy, hogy sokszor nem is tudtunk aludni. Volt egy bátyám – vagyis van is, hála Istennek –, akkor 17 éves volt és elment édesapámmal dolgozni és ott is maradt. Mert apám ugye kőműves volt, és talált valami munkát. De apámat is elvitték, csak ő egy idő múlva aztán Szolyváról haza tudott jönni. Mi otthon maradtunk édesanyámmal meg a kishúgommal, aki 11 éves lehetett. És volt úgy, hogy nem tudtunk aludni, ahova csak lehetett elbújtunk a házba, mert rettenetes, amit azok a lakásban csináltak.

Agy: Tönkre tették?

Ak: Tönkre. Na mindegy, hát rettenetes volt! El tudja képzelni, hogy volt.

Agy: És hogy kezdődött az emberek összegyűjtése? Kidobolták vagy kihirdették?

Ak: Jöttek minden házba és összeírták az embereket. Csináltak egy listát, na és mindennap mentek és ellenőrizték, hogy ott van-e, nem-e tűnt el. Na és utána csak jöttek és Munkácson a Rákóczi kastélyba egy terembe összegyűjtöttek minket és két vagy három napig voltunk éjjel-nappal a földön. Rettenetes volt! És akkor újév előtt, karácsony után, már pontosan nem is tudom, melyik nap, de talán 29-én...

Agy: Szóval ’44 karácsonya után.

Ak: Igen. Akkor bepakoltak minket vagonokba, és vittek.

Agy: Tetszik olyanról tudni, hogy valakit feljelentett a saját falubelije, tehát a kommunisták hívei közül feljelentette valaki?

Ak: Biztos volt. Én nem tudok róla.

Agy: Nem tetszik konkrétan tudni?

Ak: Tudom. Volt a szomszédba egy nálam idősebb – már meghalt szegény, nyugodjon békébe – bejött becsületesen és mondta, hogy el kell menni, mert baj lesz. Én becsületesen el is mentem, közbe ők otthon maradtak, nem tudom, sikerült nekik valahogy elintézni.

Agy: Akkor itt is csak azt mondták, hogy malenykij robot lesz, tehát három napra el kell menni?

Ak: Igen. Vagyis nem. Mert olyat is mondtak, hogy ágyneműt kell bepakolni meg élelmiszert. De már nem is tudom… Nem emlékszem pontosan.

Agy: Akkor nem mondták, hogy mennyi időre?

Ak: Nem.

Agy: És a malenykij robot kifejezés elhangzott itt?

Ak: Elhangzott, persze.

Agy: Értem. És hogy választották ki, hogy kit visznek, vagy mindenkit vittek?

Ak: 18 éves kortól. Tudom, mert az én húgom nem esett bele, ő itthon maradt.

Agy: És vittek férfiakat is, nőket is?

Ak: Igen. Együtt voltunk, egy lágerbe, de ugye, külön részlegen.

Agy: És volt olyan esetleg, aki mentesült ez alól, például aki nem jelentkezett, vagy azt is elvitték?

Ak: Én ismerek olyat, aki itt maradt.

Agy: Igen? És nem hurcolták el őt?

Ak: Nem. Valahová elbújt, vagy nem volt otthon. és amikor már átment ez a periódus – vagy mit tudom én – már nem bántották.

Agy: Utána már nem?

Ak: Nem. Volt vagy három ilyen szomszédom.

Agy: Szóval akkor kaptak utasítást arról, hogy mit vigyenek: ágybelit, ruhát, élelmiszert.

Ak: Igen, nem is tudom, hány napra.

Agy: Tetszik emlékezni arra, hogy hány embert vihettek el Munkácsról? Sokan voltak? Tömeg volt?

Ak: Sokan.

Agy: És hány éves korig? 18-50 éves korig vagy voltak idősebb bácsik, nénik?

Ak: Hát nem tudom, hogy velünk volt-e olyan, de édesapám már jó idős volt és elvitték... (Nem érthető.)

Agy: És akkor az édesapját is elvitték?

Ak: Igen. Édesapámat még hamarább.

Agy: Ő hadifogoly volt, vagy nem?

Ak: Én nem tudom, hogy minek számították. Szolyvára vitték. Én nem tudom a többit, mer aztán engem elvittek, ő ezt nem is tudta, csak majd utólagosan.

Agy: De utána még tetszettek találkozni, vagy nem?

Ak: Igen.

Agy: Akkor utána ő is hazakerült?

Ak: Igen.

Agy: És az öccse is?

Ak: Nem, az öcsém elment Budapestre, megnősült, és ott is maradt.

Agy: Tehát akkor az öccse mentesült a láger alól, mert elment Budapestre.

Ak: Igen

Agy: És az apukája?

Ak: Ő hazajött.

Agy: Az öccsét otthagyta Budapesten…

Ak: Igen, mert ő már felnőtt volt, ugye. Volt lakása. És akkor édesapám hazajött, és akkor kezdett engem kiszabadítani.

Agy: Most már értem. Mikor kezdték útnak indítani az embereket? Azt tetszett mondani, hogy ’44-ben?

Ak: ’44-ben, december 29. vagy…

Agy: Szóval a végén mindenképpen. És akik itthon maradtak: az anyukája, a húga. Az öccse Budapesten maradt és később az édesapja hazajött.

Ak: Igen.

Agy: Először ugye gyűjtőtáborba mentek Volócra. Vagy hová?

Ak: Nem, mi nem voltunk ott, csak átmenetileg, minket egyenesen elvittek oda, letelepedtünk.

Agy: Hová?

Ak: Horlovkára.

Agy: Akkor rögtön ahogy felültek itt a vonatra, egyből Horlovkára vitték magukat? Vagy előbb Szolyvára?

Ak: Egyből Horlovkára.

Agy: És útközben megálltak valahol?

Ak: Sokszor. Mindenféle vizsgálatokat…Utálatos, na.

Agy: Milyen vizsgálatokat?

Ak: Utólag azt hallottam, azt mondták, hogy ilyet ők még nem láttak életükbe, hogy ennyi becsületes nő van a világon. Rettenetes volt! Szégyelltük magunkat.

Agy: És hol tetszettek megállni? Arra tetszik emlékezni?

Ak: Nem. Én arra nem emlékszem.

Agy: És igaz az, hogy Volócon volt a női gyűjtőtábor?

Ak: Volócon?

Agy: Igen. Mert hallottunk olyat, hogy ott volt a nőknek külön.

Ak: Nem tudok róla.

Agy: Ugye katonák őrizték magukat? Ezek mind szovjet katonák voltak?

Ak: Igen.

Agy: Oroszul beszéltek?

Ak: Igen.

Agy: És hány napig tetszettek utazni, mire odaértek?

Ak: Olyan két hét.

Agy: Útközben elképzelhető volt a szökés?

Ak: Lehetett volna, így, ahogy megálltak, de hát nem ismerte ki magát az ember sehol. Na, most elszökjek? Hová?

Agy: Mert valaki?

Ak: Volt rá eset, de nem lett meg a névsor.

Agy: Mikor meg tetszett érkezni Horlovkára, ott milyenek voltak a körülmények?

Ak: Mit mondjak? Barakkok voltak, ilyen nyári épületek, meg emeletes ágyak Meg hát fűtés volt, nem fáztunk, csak hát nagyon kellemetlen volt… Egymás mellett feküdni.

Agy: Odafelé az úton hány ember volt egy vagonban? Zsúfolva volt? Vagy el lehetett férni?

Ak: El lehetett férni. Annyira nem volt zsúfolt.

Agy: Körülbelül hányan voltak arra nem tetszik emlékezni?

Ak: Hát nem emlékszem. De sokan voltunk.

Agy: Útközben hogyan élelmezték magukat? Kaptak enni?

Ak: Nem, hát vittünk.

Agy: Az elég volt?

Ak: Igen. Nem emlékszem, hogy kaptunk volna valamit.

Agy: És vizet kaptak útközben?

Ak: Igen.

Agy: És a mosakodásra volt lehetőség?

Ak: Hát abból a vízből mosakodtunk, amit inni kaptunk.

Agy: És az egyéb szükségleteket, mondjuk mellékhelyiséget…

Ak: Azt csak úgy a vagonba.

Agy: Fertőtlenítés volt útközben?

Ak: Azt hiszem, volt, de nem emlékszem pontosan.

Agy: És haláleset volt útközben, hogy valaki meghalt?

Ak: Nem volt. Egy volt, mert rosszul viselkedett. Elcsábított egy tisztet állítólag, és ott volt a felesége. Aztán nagyon nehéz munkára küldték valahová a föld alá, és meghalt.

Agy: Szóval ő nem útközben halt meg, hanem olyan munkahelyre vitték.

Ak: Hát mit mondjak. Elég jól viselkedtek velünk, mert nem bántottak minket. Egyáltalán nem. Na, hát kellemetlenség, az volt, de olyan nem, hogy bántottak volna minket.

Agy: Akkor a vizsgálatok voltak a legszörnyűbbek, onnantól kezdve ki lehetett bírni.

Ak: Igen.

Agy: És volt olyan, hogy útközben új foglyokat szereztek be?

Ak: Nem.

Agy: Csak akiket felpakoltak, azokat vitték, újakat nem?

Ak: Nem.

Agy: Útközben mit volt szabad és mit nem? Volt olyan, amit tiltottak?

Ak: Nem.

Agy: Akkor nem volt ilyen kényszerítő eszköz, vagy fenyegetés?

Ak: Nem.

Agy: Amikor megérkeztek Horlovkára, milyen volt, mondjuk, az időjárás?

Ak: Hát tél volt.

Agy: És hidegebb volt, mint itt?

Ak: Hát hidegebb nem volt. Emlékszem, volt olyan is, hogy nagyon meleg volt, de hát az már később és akkor az ember már megszokta. Aztán munkára osztották be az embereket. Engem beosztottak ilyen szénmosásra. Nem mi mostuk, hanem hoztak ilyen gépeket. Szalagon ment a szén és nekem ott kellett állnom és ha ledobta a szenet, akkor azt vissza kellett dobni a szalagra.

Agy: Tehát mikor megérkeztek, tél volt. Ehhez képest milyen volt a ruházatuk, volt meleg ruha?

Ak: Hát otthonról.

Agy: Amit otthonról vittek? Ott nem kaptak semmit?

Ak: Kaptunk ilyen munkaruha-félét.

Agy: Értem. És amikor megérkeztek Horlovkára, akkor a munkácsiak együtt maradtak?

Ak: Igen, egy területen, mert hát ott több barakk volt.

Agy: Hogyan tetszettek megtudni, hogy hol vannak, hogy Horlovkán vannak? Kijelentették, hogy itt a végállomás?

Ak: Igen.

Agy: Értem. És lehetett az ott lévőkkel kommunikálni? Mondjuk megkérdezni valamit?

Ak: Lehetett.

Agy: És milyen nyelven tették?

Ak: Oroszul. Csak oroszul.

Agy: És akkor már tetszettek tudni oroszul?

Ak: Igen. Hát ott meg is tanultam egy kicsit, úgyhogy meg tudtuk érteni egymást.

Agy: Tehát valamikor januárban tetszettek megérkezni. Mikor vették fel az adataikat?

Ak: Hát én erre nem is emlékszem.

Agy: És amikor megérkeztek, akkor volt már valamilyen orvosi vizsgálat?

Ak: Nem volt.

Agy: Nem volt, csak útközben?

Ak: Igen.

Agy: És ezeknek a vizsgálatoknak volt valami jelentőségük? Besorolták, hogy ki az egészséges, ki a beteg, ki a gyengébb, erősebb?

Ak: Nem, semmi nem volt. Csak hát volt olyan, aki megbetegedett közbe

és ott volt orvosi ellátás. Olyan, amilyen, de volt. Aki beteg lett, nem is ment munkába, szóval otthon maradhatott.

Agy: Tehát akkor szétosztották az embereket a barakkokba. A barakkokon kívül milyen épületek voltak még?

Ak: Nem nagyon volt. Nem emlékszem.

Agy: Téglaépületek nem voltak a barakkokon kívül?

Ak: Nem. Csak a bányák.

Agy: Semmi raktár nem volt.

Ak: Nem. Nem emlékszem.

Agy: Hányan aludtak egy barakkban?

Ak: Sokan. Vagy ötvenen biztosan. Nagy, tágas helyiségek voltak. Ilyen fa priccseken aludtunk ketten-ketten összevonva egy-egy utcabelivel. Az egyik dunnát magunk alá tettük, a másikkal takaróztunk.

Agy: Értem Tehát akkor nagy épületek voltak. És az épületek miből épültek? Fából? Kőből? Hideg volt?

Ak: Hideg nem volt. Fűtöttek jól. Nem emlékszem, hogy fáztam volna, mikor mentem munkába fele. Munkából úgy jöttünk haza, mint a kéményseprők a szénportól, és akkor mindig mentünk… Volt egy ilyen közös zuhanyzó-szerű...

Agy: Ez hol volt? A barakkba?

Ak: Nem, ahol dolgoztunk. És ott kaptunk tiszta ruhát, csak hát télen is mentünk vizes fejjel, mondjuk az, hogy nem volt mesze a barakktól.

Agy: És a barakkban volt valamilyen zuhanyozási lehetőség?

Ak: Nem. Ott csak ágyak voltak.

Agy: Azt tetszett mondani, hogy volt dunna.

Ak: Volt otthonról. Mert ugye figyelmeztettek előre, hogy vinni kell párnát meg mindent.

Agy: És a barakkban volt vécé? Volt külön helyiség?

Ak: Volt külön.

Agy: Értem. És egerek, férgek voltak? Csótányok?

Ak: Bolha, az volt.

Agy: És tetű?

Ak: Hát én nem voltam tetves, de volt olyan. Még az a másik… Hogy is hívják?

Agy: Csótány? Poloska?

Ak: Poloska, én meg bolhát mondtam. Nem bolha, poloska.

Agy: Az élelmezés milyen volt? Mit tetszettek enni?

Ak: Reggel, délbe, este mindig volt. Volt káposztaleves, nem is tudom, hogy volt-e valamilyen más leves. De hát megettük, mert muszáj volt. Ilyen

egyszerű káposztaleves volt, benne valamilyen zöldségféle. Meg néha tésztát adtak, egyszer vagy kétszer egy héten. Akkoriban ez a kezdetleges makaróniféle volt, az a fekete.

Agy: Mivel ettek? Volt valamilyen saját evőeszköz?

Ak: Igen.

Agy: Az is az volt, amit itthonról vittek? Ott nem kaptak semmit?

Ak: Amit vittünk, igen.

Agy: És hol ettek?

Ak: Volt egy külön hely, ahol lehetett, de mi általába bevittük a barakkba, és ott.

Agy: Volt külön ebédlő?

Ak: Volt egy ilyen sztolova.

Agy: Milyenek voltak a fejadagok? Elég volt? Vagy bőséges?

Ak: Hát elég volt. Legalábbis nekem elég volt. De hát nem volt alkalmas… Ilyen uborkaleves, meg mindenféle ilyen savanyú dolgok.

Agy: Aki cigarettázott, annak volt rá lehetősége? Voltak olyanok, akik cigarettáztak?

Ak: Hát a férfiak között biztos voltak, de a nők között senki.

Agy: A tábor milyen volt? Tehát a területe nagy volt?

Ak: Nagy.

Agy: És hány ember volt körülbelül összesen? Ha egy barakkba voltak vagy ötvenen…

Ak: Hát talán ezren.

Agy: Akkor sok százan?

Ak: Sok százan.

Agy: Akkor volt külön női meg férfi barakk. Hogy voltak elhelyezve?

Ak: Egyik oldalon volt női, a másikon volt férfi.

Agy: Helyiek, akik ott laktak Horlovkán, azok dolgoztak ezekben a bányákban?

Ak: Igen, együtt dolgoztunk. Szóval a munkahely, az együtt volt. Voltak gruzinok ott, ahol én voltam, meg oroszok. Emlékszem egy olyan helyes fiú volt ott, és ezek az orosz nők ráakaszkodtak, ő meg leköpködte őket. Hát őket is elvitték, ők is olyan internáltak voltak, mint mi.

Agy: Olyanok, akik nem elhurcoltak voltak, de ott laktak Horlovkán, azok nem dolgoztak ott?

Ak: Nem nagyon jártak olyanok, csak mondom, gruzinok, meg olyanok, akik elhurcoltak voltak.

Agy: És milyen volt a viszony maguk között?

Ak: Jó volt. Soha semmi…

Agy: És oroszul tetszettek egymással beszélni, ha volt ilyen. Oroszul szólították meg őket?

Ak: Egymással?

Agy: A gruzinokkal.

Ak: Ja, hát oroszul. Azok is törve beszélték az oroszt.

Agy: Tetszik még emlékezni olyan szavakra, amit csak ott tetszettek használni a bányában? Ilyen speciális szavakra.

Ak: Nem is tudom, voltak olyanok, de már elfelejtettem.

Agy: Tetszettek valamit érzékelni a külvilágból? Olyan értelemben, hogy a láger, az egy elkülönített rész volt, tetszettek hallani, hogy mi zajlik a Szovjetunióban, valahonnan jöttek hírek?

Ak: Nem. Volt olyan, hogy hallották valahonnan, hogy elengednek minket, majd hazamegyünk, de hát az csak olyan beszéd volt.

Agy: És egy átlagos munkanap hogy telt el? Mikor tetszettek kelni?

Ak: Hát korán. Műszakba dolgoztunk, három műszakba. És akkor reggel, vagy délbe vagy este kellett menni.

Agy: És akkor volt reggeli, ebéd, vacsora.

Ak: Hát otthon a barakkba.

Agy: Értem. Volt lehetőség az otthoniakkal való kapcsolattartásra?

Ak: Először nem. Már később aztán egy-egy levél jött. Én egyszer kaptam otthonról hírt.

Agy: Tetszett mondani, hogy az apukája közben próbálkozott, hogy kivigye innen.

Ak: Hát ő tudta, hogy hol vagyok, mégiscsak írtunk levelet. Meg azok, akik összeszedtek minket, azok mondták, hogy hova visznek bennünket.

Agy: És a levelek, amiket tetszettek írni, eljutottak haza?

Ak: Egyszer vagy kétszer, azt hiszem, igen, és én is kaptam egyszer levelet. Volt olyan, hogy írtunk levelet és megkértük az őröket, volt olyan jó és elvitte a levelet a postára. Egyszer volt ilyen, azt hiszem.

Agy: Volt-e valamilyen betegsége az ott tartózkodása alatt?

Ak: Egy kis hűlés meg ilyesmi, de semmi komolyabb.

Agy: És volt, aki beteg volt komolyabban?

Ak: Volt.

Agy: És ők milyen ellátásban részesültek?

Ak: Volt egy ilyen… Nem kórház, hanem egy külön helyiség egy pár ággyal, és aki beteg volt, azt ott kezelték, már amennyire lehetőség volt akkor.

Agy: Értem. És amikor elkezdték hazaengedni az embereket, arról tetszik tudni valamit, hogy mi alapján választották ki az embereket?

Ak: Nem, csak mondták a neveket. Én reméltem mindig, és egyszer csak

megszólítottak és mondták, hogy haza fogok menni. Nagyon jó hír volt. És akkor felpakoltak, adtak élelmiszert, ilyen konzervált tejet meg konzerv halat, meg mit tudom én, az már nem is kellett nekem, én már jól voltam lakva azzal, hogy hazamegyek. Aztán kikísértek az állomásra. Otthon az egész utca várt. Már tudták, hogy mikor jövök. Apukám kijött elém az állomásra.

Agy: Honnan tudták, hogy mikor tetszik jönni?

Ak: Értesítették őket.

Agy: Igen? Értesítették az otthoniakat?

Ak: Én nem is tudom, hogy, de tudták, hogy jövök, mert apukám várt az állomáson.

Agy: Mikor tetszett haza jönni?

Ak: ’46 májusában.

Agy: Előtte már sokakat hazaengedtek?

Ak: Nem sokat, de egy néhányat.

Agy: Milyen érzés volt, mikor tetszett látni azt, hogy mások már jöhetnek?

Ak: Borzasztó.

Agy: Ott hogyan tetszettek érzékelni az idő múlását? Volt, aki számolta a napokat? Egy nap, egy hét, egy hónap...

Ak: Én mindig tudtam, hogy milyen nap van. Volt naptár.

Agy: Mikor hazaengedték Önt, akkor többen jöhettek?

Ak: Nem.

Agy: Egyedül jött?

Ak: Egyedül, csak kikísértek, megvették a jegyemet. Az úton meg az Isten megsegített, mert volt két idős bácsika – ukránok voltak vagy oroszok, én nem tudom már – ők látták, hogy milyen ágrólszakadt vagyok. Kijevbe nekem át kellett szállnom, éjfélkor értünk oda és kezeltetni kellett a jegyem. Mentem ide, mentem oda és sírtam, mert nem tudtam, hova kell menni, küldtek ide, küldtek oda. Ez a két bácsi ott ült és kérdezték, hogy mi baj van, na és akkor ők segítettek, elvittek a pénztárhoz. Utána már felültem és hajnal körül értem Lenbergbe, és ott már nem féltem, nemsokára otthon voltam.

Agy: Amikor hazaengedték akkor a személyi igazolványát visszaadták? Mert amikor elvitték, a papírokat elvették, vagy nem?

Ak: Kaptam egy írást, hogy hazaengednek.

Agy: Hány napig tartott az út hazafelé?

Ak: Másfél nap. Már akkor rendes vonattal jöttem. Azzal már nem álldogáltunk, csak a hivatalos helyeken állt meg. Úgyhogy másfél nap.

Agy: Odafelé milyen vonattal mentek?

Ak: Marhaszállító vagonokba.

Agy: Mikor Horlovkán fel tetszett ülni, akkor valahol át tetszett szállni, vagy egyenesen jött Munkácsig?

Ak: Hát Kijevbe át kellett szállni és Lembergben.

Agy: Hazafelé tetszett tudni venni valamilyen élelmet?

Ak: Nem, hát elég volt az, amit adtak. Meg hát kinek kellett enni akkor? Kinek? Megadták ezt a tejet, és én akkor még nem tudtam, hogy az sűrített tej – szégyellem is magam érte – , és kibontottam és úgy ittam. De ez olyan erős volt, hogy rosszul voltam tőle, úgyhogy nem nagyon kellett semmi.

Agy: Milyen egészségi állapotban tetszett lenni? Milyen kondícióban?

Ak: Hát egészséges voltam.

Agy: Nem volt legyengülve nagyon?

Ak: Nem. Szóval nem voltam beteg, kibírtam.

Agy: Tehát akkor a család tudta, hogy mikor érkezik, mert onnan értesítették őket.

Ak: Igen.

Agy: Mikor hazaért, kik voltak itthon? Az egész család?

Ak: Az anyukám, a húgom és apukám.

Agy: Az öccse nem jött haza?

Ak: Nem. Majd csak ’57-ben, mikor először engedték. Mert ő már nős volt. A gyerekkel jöttek haza először ’57-ben.

Agy: Addig haza se mert jönni, nehogy őt is elvigyék?

Ak: Hát nem, és jól is tette. Pedig édesanyám nagyon kérte, hogy jöjjön haza, és ő meg nem. De ő is nagyon sokat szenvedett ott.

Agy: És a családi házuk milyen volt, mikor hazajött? Olyan, mint régen?

Ak: Olyan, mint régen.

Agy: Akkor nem történt különösebb baja. És a faluban milyen körülmények voltak, mikor haza tetszett jönni? Sokakat elvittek a faluból?

Ak: Nagyon sokat.

Agy: Férfiakat, nőket?

Ak: Sokan meg is haltak. De nőket csak akkor az egyszer vittek el, utána nem. Férfiakat még utána is, ahol lehetett, egyet-egyet elkaptak.

Agy: ’44 után is? Értem. Mikor hazajött, a kolhozosítás már megkezdődött?

Ak: Igen.

Agy: Milyenek voltak itthon az első napok, a beilleszkedés?

Ak: Jaj, hát az egyszerű. Nagyon jó. Azt nem lehet elmondani, azt a boldogságot. Az, hogy kicsit aggódtam a munkahely miatt, de hát sikerült.

Agy: Igen? Sikerült rögtön munkahelyet találni?

Ak: Nem olyan rögtön, két vagy három hónap múlva.

Agy: Azt nem tetszik tudni véletlenül, csak körülbelül, hogy hányan haltak oda?

Ak: Azok közül, akikkel én voltam, azok közül egyet sem tudok.

Agy: Tehát akkor mindenki hazajött, akikkel együtt volt?

Ak: Nem is tudom, azt hiszem, mindenki hazajött.

Agy: Utána még tetszettek tartani egymással a kapcsolatot?

Ak: Igen. Hát nem is tudom, ki van még. Ez a néni, meg még van egy férj és feleség, de nagyon beteg, nem is tudott eljönni. Nagyon ritkán találkozunk. Meg hát kevesen vannak ilyen helyzetbe, hogy tudnak járni, mert már nagyon öregek.

Agy: Még néhány kérdést feltennék a táborral kapcsolatban. Voltak hadifoglyok a táborban?

Ak: Hát azt nem tudom.

Agy: Tehát nem ilyen civil elhurcoltak, hanem hadifoglyok.

Ak: Nem voltak. Legalábbis nem tudok róla.

Agy: Voltak önök között szobafőnökök? Tehát olyanok, akiket a foglyok közül választottak ki, hogy segédkezzenek?

Ak: Nem volt.

Agy: Voltak-e besúgók?

Ak: Nem tudom.

Agy: Kivel volt ott a legjobb viszonyban?

Ak: A szomszédokkal, akiket amúgy is ismertem.

Agy: Szövődtek ott barátságok?

Ak: Hát ott mind ismerős volt. Mindenki mindenkivel barátkozott.

Agy: Én arra gondoltam, hogy akik onnan jöttek, például a gruzinokkal.

Ak: Ja, azokkal nem. Ők külön… Azok nem voltak olyan szigorúan fogva, mint mi. Nagyobb szabadságuk volt.

Agy: Nem voltak annyira ellenőrizve? Szabadabban mászkálhattak a táborban?

Ak: Igen.

Agy: Segítették-e egymást a foglyok a lágerben?

Ak: Hát biztos. Mi segítettünk egymásnak például.

Agy: Ha valaki gyengébb volt például.

Ak: Hát az otthon maradt, nem kényszerítették arra, hogy dolgozzon.

Agy: Lopás előfordult?

Ak: Nem, mert mind ismerősök voltunk, barátok. Idegen nem igazán jött be.

Agy: Milyen munkák voltak még a táborban?

Ak: Szénmosó, meg én már nem is emlékszem, mosoda, takarítás, meg ilyenek.

Agy: És milyen alapon választották ki az embereket, hogy ki mit fog csinálni?

Ak: Rögtön, amihez kezdtünk, amihez beosztottak, az úgy is maradt. Legalábbis amíg én ott voltam, így volt.

Agy: És volt valamilyen kapcsolata az őrökkel, tehát kommunikálni lehetett velük?

Ak: Nem is tudom, nem is próbálkoztam.

Agy: A tábornak szigorú volt a védelme? Voltak kutyák, kerítések?

Ak: Körbe volt kerítve és őrök voltak.

Agy: Bántalmazások voltak?

Ak: Nem. Mondtam is már, hogy nem voltak olyan durvák.

Agy: Női őrök voltak?

Ak: Nem.

Agy: Csak férfiak?

Ak: Legalábbis ott igen.

Agy: Szökés előfordult?

Ak: Nem tudok róla.

Agy: Motozás volt? Ellenőrizték, hogy ki milyen tárgyat tart magánál?

Ak: Nem.

Agy: Ilyen büntetések sem voltak?

Ak: Nem.

Agy: És szabadidő volt munka után?

Ak: Igen, volt. Lehetett kimenni a városba is, de én nem nagyon jártam sehova, inkább imádkoztam hátul a láger végén.

Agy: Mikor kimentek a városba, volt valami kíséret?

Ak: Nem.

Agy: Nem féltek, hogy elszöknek?

Ak: Nem. Úgy látszik, bíztak bennünk, látták, hogy rendesek vagyunk.

Agy: Érdekes. A szabadidejében ugye imádkozni tetszett, és akkor a barakkban a többiek is imádkozással töltötték a szabadidejüket?

Ak: Igen. Úgy csak azon a területen voltunk.

Agy: Egyébként nem is tiltották, hogy valaki imádkozzon, vagy gyakorolja a vallást?

Ak: Nem, semmit.

Agy: Arra volt lehetőség, hogy megünnepeljék például a karácsonyt, vagy az ilyen vallási ünnepeket?

Ak: Csak úgy egymás közt.

Agy: Tetszett említeni, hogy egyszer kapott levelet. A többiek is kaptak?

Ak: Igen.

Agy: Információ akkor volt. Mindig ugyanazon a helyen volt, vagy vitték máshova is?

Ak: Egy helyen voltam.

Agy: Az időjárás egyébként milyen volt az év folyamán?

Ak: Mint itt, nem volt különös.

Agy: Gyógyszerek voltak, ha szükség volt rá?

Ak: Hát biztos voltak. Én nem tudom, mert énnekem hál' Istennek nem volt szükségem rá. De mondtam, hogy volt egy helyiség, ha valaki rosszul volt, oda ment és adtak neki gyógyszert.

Agy: És haltak meg?

Ak: Mondtam, azaz egy ismerős meghalt.

Agy: A munkakörülményeket illetően akkor vagy bányában, vagy mosodában dolgoztak. Mezőgazdaság nem volt, vagy erdőirtás?

Ak: Nem volt.

Agy: Napi hány órát dolgoztak?

Ak: Nyolc órát.

Agy: Felügyelet volt a munkavégzés alatt? Nem őrizték?

Ak: Nem.

Agy: Volt valamilyen munkanorma?

Ak: Nem, hát le kellett dolgozni azt az időt és kész.

Agy: Valamilyen jelképes fizetést kaptak esetleg?

Ak: Nem.

Agy: Munkaszüneti nap volt?

Ak: Volt. Vasárnap. Azoknak, akik mindennap dolgoztak. De én például műszakban dolgoztam, és ha a műszakban úgy esett, akkor vasárnap is dolgoznom kellett.

Agy: És akkor mikor voltak szabad napok?

Ak: Hát olyan nem is volt.

Agy: Olyan nem volt, hogy egész nap nem kellett menni dolgozni?

Ak: De volt. De nekem nem, mert én olyan munkába dolgoztam, hogy nekem mindig menni kellett, és be voltunk osztva műszakra. Nem emlékszem, hogy volt.

Agy: És hogy tetszett dolgozni, mikor például az egyes műszakban dolgozott?

Ak: Akkor reggel 7-től vagy 8-tól este 5-ig vagy 6-ig, nem tudom pontosan. Volt olyan, hogy éjféltől reggelig a 3. műszakba.

Agy: Egyébként hogy tetszik visszaemlékezni erre a szovjet rendszerre, amelyik meghurcolta?

Ak: Nagyon borzalmas. Most mit lehet erre mondani? Igyekeztem

elfelejteni, nem is beszélni róla. De mindig akad valaki, aki felhozza és ez nekem nagyon kellemetlen. Próbáltam elfelejteni, de nem megy.

Agy: Még azt akartam megkérdezni, hogy van-e Önben harag?

Ak: Nincs. Most kire haragudjak.

Agy: Esetleg a rendszerre, vagy a kommunistákra. És melyik országot tetszik az anyaországának tekinteni?

Ak: Én szeretek itt élni. Most a bátyám akarja, hogy menjek ki véglegesen, de én szeretek itt lenni. Elmegyek Magyarországra néhány napra, és úgy vágyok vissza, és a bátyám is így van vele. Pedig már '43-ba kiment, de még mindig vágyik haza.

Agy: Az anyaország, az melyik? Magyarország, Ukrajna, Kárpátalja?

Ak: Hát, Kárpátalja.

Agy: Melyik rendszer alatt volt a legjobb élni? Már annyi rendszerváltást meg tetszett élni.

Ak: Én jobban éreztem magam, mikor a magyarok itt voltak.

Agy: Utána hogy alakult az élete? Elkezdett dolgozni, utána család.

Ak: Nem, nem vagyok férjnél.

Agy: Mikor haza tetszett jönni, lehetett beszélni az ottani körülményekről? Tehát, hogy mi volt a lágerben.

Ak: Igyekeztem nem beszélni róla. Mondjuk, olyannak, aki bizalmas, mondtam egy-két dolgot, de másoknak mindig mondtam, hogy nem szeretnék róla beszélni.

Agy: Esetleg tetszett félni, hogy lesz valamilyen megtorlás?

Ak: Igen, féltem.

Agy: Horlovkán mondták esetleg, hogy nem szabad erről beszélni?

Ak: Nem mondták.

Agy: De azért benne volt az emberben.

Ak: Hát igen.

Agy: Tetszett-e valamilyen kárpótlást kapni?

Ak: Kaptam, Magyarországról kétszáz, nem tudom, hány ezer forintot.

Agy: Részt tetszik venni a munkácsi nemzetiségi életben?

Ak: Nem. Sehova nem járok.

Agy: Nem tetszik tagja lenni semmilyen szövetségnek?

Ak: Nem.

Agy: Hát ennyi lett volna. Nagyon szépen köszönöm az interjút.

Bakura Sándor

III.
A POLGÁRI LAKOSSÁG INTERNÁLÁSA HUSZTON

1944 őszén a sztálinisták 190 huszti magyar férfit internáltak, közülük hetvenkilencen odahaltak. A második világháború helyi áldozatainak száma 29 fő, akik nevét a református templom kertjében emléktábla őrzi: *Adler Károly, Andók István, Bakos István, Bencs Lajos, Boros János, Cauner István, Czirók József, Dr. Bacsinszky Ödön, Fehér György, Gerhárdt János, Gosta József, Horváth Károly, Illés Vilmos, Kőnig Frigyes, Krakker Imre, Kubányi János, Kulcsár Sándor, Mitró Pál, Müller János, Müller Miklós, Olasz Mihály, Ormos András, Shin Antal, Shlik Johann, Tégyer József, Tóth Pál, Ujhelyi László, Váradi Mór, Weinrauch Sámuel.*

A német származású magyarok

Kutatásom eredményeként sikerült négy német származású magyart találni. Közülük kettővel, Morgentál Máriával és Weinrauch Ilonával készítettem interjút, az utóbbit az alábbiakban közreadom. Előzményként még annyit, hogy Husztról 1945. december 24-én vitték el a 18 éves németeket, vagy német nevű fiatal lányokat és fiúkat. Volt olyan, aki nem német származású volt, mégis elvitték, mert német iskolába járt. Az elhurcoltak száma 16 és 18 közé tehető, és kettő kivételével mind lány volt. Interjúalanyaim a következő elhurcoltak nevére emlékeztek: *Morgentál Mária, Weinrauch Ilona, Kizman Liza, Sín Ilona, Dán György, Müller Károly, Müller Magdolna, Müller Karolina* és *Pufler Margit*. (Az utóbbi viski lakos volt, de a huszti csoporttal vitték el.)

Weinrauch (született: Dán) Ilona

Lakcím: Huszt, Német utca 28.
Született: 1926-ban
Az interjú ideje: 2009. május 20.

Elkezdjük a beszélgetést.
Mit mondjak?
A nevét, hogy hívják?
Dán Ilona, született Huszton. Volt édesapám és édesanyám.

Testvérek?

Volt négy fiútestvérem.

Anyuka, apuka hol dolgozott?

Apuka a vasútnál dolgozott, anyuka, meg domá hozjájszka…

Háziasszony.

Háziasszony. Én nem dolgoztam sehol.

Itt, Huszton sok magyar élt, vagy sok német származású élt itt, Huszton? Itt a környéken?

Ez az utcába, ezt Német utcának hívták. Na, hát még páran.

19 évesen összeírták, kik jöttek összeírni?

Jött egy katonatiszt, itt egy huszti férfi. Éppen szentestére volt. Nagyon nehéz volt, nagyon nehéz. Mit mondjak, ki tettek, nem tudom. Dolgoztunk, mikor odaérkeztünk, odakint, havat lapátoltunk A vágányokat takarítottuk. Ki hol.

És innen Husztról összegyűjtötték és a nagyállomásról, együtt Dán Máriával? Gyalog mentek a nagyállomásra?

Vittek autóval.

A nagyállomásra?

Igen.

Onnan milyen vonattal, vagy hogy?

Tehervonattal.

És rögtön Horlivkára mentek?

Letettek Sztrij állomáson. Ott megfürödtünk, mert tele voltunk tetűvel, és vittek megfürödni, meg fertőtleníteni. Én dolgoztam két és fél hónapot kint. Mondom, mindenfélét, havat lapátoltam. És azut bekerültem a konyhára. Ott voltam, ott dolgoztam három és fél évet, a konyhán. Akkor, mikor kikerültem a konyháról, a „mehanicseszkij cehbe" – vasgyárba dolgoztam, és...

Amikor vitték önöket el felé, együtt voltak nők, férfiak?

A vagonba?

Igen.

Mi Husztiak egybe, és mindegyik a munkácsi, a …

A többi városból.

Mi husztiak együtt voltunk. Két fiú volt, fiatal fiú. Dán Gyuri meg… Hogy hívták, nem tudom.

Meddig tartott az út, meddig mentek Sztrijig például innen?

Két hétig …

Őrizték önöket, volt valami katonaság?

Volt őrök.

Azok bántották a rabokat?

Nem.

Előfordult, hogy hallották, hogy másokat bántottak?

Nem, nem. Csináltak olyan razziát, de bántani engem nem bántottak.

A vonatba?

A vonatba őrök voltak, muszka őrök…

Orosz katonák?

Nem szabad volt nekik minket bántani.

Mikor megérkeztek a táborba, volt valami összeírás a fürdés és fertőtlenítés után? Összeírták, hogy honnan jöttek, hányan vannak?

Igen, igen.

Leírták, hogy hívták?

Igen.

Lehetett volna, hogy megszökni a vonaton, vagy előfordult esetleg?

Volt egy, hogy elszökött, és meg is fogták őtet. Lehetett volna elszökni, de...

A vonat, lassan ment, vagy gyorsan? Esetleg kiugrálni?

Nem, mi álltunk kint sokat. Lehetett volna, de hova szökjünk, nem is tudtam még oroszul sem.

És ott a mezőn, hogy merre menjünk?

Igen, igen.

És akit elfogtak, azt megbüntették, hogy ne szökjenek többen?

Én nem tudom, hogy büntették, hát csak büntették. Nehéz sorsunk volt.

És ott a láger hogy nézett ki? Hány barakk volt?

Barakkok voltak, volt az udvaron három barakk.

És a tábor körül? Kocka volt, négyzet volt, vagy kocka?

Az olyan hosszúkás épület volt. Minden sarkon őr állott.

És szúrósdrót, kerítés volt?

Drótkerítés. Mondom, nagyon nehéz volt.

Mi szerint osztották szét a barakkba az embereket, volt valami elosztás?

Nem, úgy volt. Bejött a tiszt, azt mondja, hogy holnap nem méc ki a munkára, hanem mész az orvoshoz, hogy a konyhára dolgozni, medoszmotra (orvosi vizsgálat). Én meg azt mondom, hogy nem megyek, mert nem tudok oroszul. Főzni nem kell tudni oroszul.

Mikor mentek a vonatban, télen hideg volt? Vittek valami ruhát?

Amit itthonról...

Akkor hideg volt, adtak valami takarót?

Nem adtak, csak a lágerbe.

Addig hidegbe voltak.

Fiatalok voltunk, nem fáztunk.

Na, hát igen.

A munkában mentünk egy fatalpú cipőbe. Ami volt otthonról zokni, azt felhúztuk, csak egy fatalpú cipő volt. A nagy hó a kerítésig volt. Fáztunk eleget. Ahol laktunk is, abba a barakkba, ott is hideg volt. Tüzeltek, na de mi az abban a nagy barakkba, az, amit adtak tüzelőt.

A barakknak a berendezése? Voltak ágyak?

Emeletes ágyak.

Hány ember volt egy barakkban?

Hát nem tudom, hányan voltak. Hosszú barakk volt. Emlékszek én. Egy spór volt. Téglaspór. Fűtöttek egész nap. De ott meleg nem volt. Na, én melegben voltam, mert amikor a konyhára kerültem, akkor már ott főztem, melegbe.

És aznap, amikor meg tetszett érkezni a táborba, mit érzett?

Jaj, nem is tudom, rettenetes. Olyan helyzetben sose voltunk.

Elmondták, hogy minek vitték el önöket? De az első nap elmondták, hogy itt fognak aludni és dolgozni fognak.

Igen, igen. Mikor hazaengedtek, volt Moszkvából komiszió, és azt mondta, hogy ártatlanok voltunk.

És az őrök mondták oroszul, és aki nem értette, fordította valaki?

Nem. Annyit mindenki tudott egy picit. Értettem mindent, csak beszélni nem tudok, a mai napig nem tudok beszélni oroszul. Nem tudom megtanulni.

Amikor menni kellett dolgozni a táborban, az hogyan történt?

Beírták, hogy ki hova fog menni dolgozni.

Egy ilyen csapatban, brigádban hányan voltak?

Tizenketten

És az őrök vigyáztak?

Orosz, nem katona volt, civil.

Találkozott más orosz emberekkel a munkán? Még az elején a konyhán dolgozott, de kint?

A szomszéd lágerbe ott volt az unokabátyám. Mindenki kérdezte, és én is kérdeztem, mert két bátyám volt a lágerbe. De az egyik itthon maradt, mert flex tífuszba esett Szolyván. A másik volt egy lágerbe, de az hamarább hazajött, mint én.

Ő, mondjuk, másért volt ott.

Ő katona volt, magyar katona.

Tessék elmondani egy napját, hogy mikor keltek, mikor volt az ennivaló?

Reggeli nem volt.

Hány órakor ébresztették önöket?

Reggel hat órakor, öt, hat. Kinek milyen munkája volt.

Mikor ki kellett menni a táborból?

Akkor jött az orosz brigagyir.

Autóval vitték önöket?

Igen, oda vezettek minket.

És az első evés, az ebéd mikor volt?

Tizenegy órakor, volt az a leves, a borscs. csak úszkált a vízbe a káposzta.

Kenyér mennyi?

Kenyér 70 deka volt.

Fekete kenyér?

Fekete kenyér, falra lehetett kenni.

A vacsora pedig, a második evés?

Öt órakor kezdődött.

Akkor már nem mentek vissza dolgozni?

Na, volt olyan, aki éjszakás volt. Aztán jártunk szabadon a munkába.

Mennyi idő után lehetett?

Nem tudom.

Egy hónap, egy év? Hogy nyugodtan engedték önöket?

Az olyan rég volt, hogy már nem emlékszem.

Az ágyakon volt ágynemű, takaró vagy pokróc, mivel takaróztak?

Pokróc, úgy mint a katonáknak, lepedő.

Párna?

Kispárna, de mi vittünk itthonról nagy párnát, dunyhát, de azt nem szabad volt és eladtam.

Így volt pénz?

Élelmet. Jó nem volt semmi, semmi jóság nem volt.

Sajnos. Voltak egerek, vagy rágcsálók, csótány, valami bogarak? Előfordult, hogy volt ilyen?

Nem vettem észre. Volt poloska, a falakba poloska volt, minden szombaton ki kelletett minden hordani. De hát az faház volt, és abba termett a poloska? Teli volt poloskával.

Volt ebédlőrészleg?

Igen, volt külön konyha, meg külön sztolova.

A konyhán hogy tetszett dolgozni, mit kellett főzni?

Éjszaka dolgoztam.

A lágerbe. És mit kellett dolgozni? Pucolta a zöldséget, mosogatott?

Én povár voltam, főztem, és volt, aki mosogatott. Reggel nekem kellett szétosztani az embereknek, amit megfőztem. De hát nem főztünk az elején éccaka, csak takarítottunk, amit a nappalosok hagytak. Enni semmilyen volt, sokszor csak egy tea reggel.

A férfiak cigarettát, alkoholt vettek valahol, használtak?

Nem, két fiú volt velünk, fiatalok, mikor már voltunk sokan, összejöttünk a romániai németek, sokan voltunk, de idősebb emberek is voltak. Volt negyven

éves, harmincan felül. Egyet tudok, hogy használt alkohol és meg is halt éccaka. Reggel kellett munkába menni, és az a férfi nincs a sorakozón, és az ágyba találták halva.

Azt honnan szerezte, a munkán?

Kint, az oroszoktól. És egy felakasztotta magát, egy lengyel német. Az is reggel kellett menni a munkába, és nincs a férfi sehol. És én éccaka kint voltam a lócán, leültem egy kicsit és láttam, hogy egy új vécét építettek és ott feküdött az a férfi. „Perunyó", úgy mondtuk rá. Mondom, hogy ott feküdött a véce mellett. Bementek és felakasztotta magát, még épült a gerendák.

Reggelenként volt sorakozó, megszámolták önöket?

Minden reggel.

És ha valaki hiányzott, akkor keresték, volt szökés?

Mindjárt keresték.

Voltak kutyák?

Nem. Mi tőlünk egy sem szökött meg.

Kb. hány ember volt a lágerben? Ezer, kétezer?

Nem volt, volt nyolcszázan volt egy időben. Mindig többet és többet hoztak. Voltunk, mi kárpátaljai, román, lengyel német.

És azok is tudtak oroszul, vagy milyen nyelven beszéltek?

Maga, úgy ahogy tudtak? A lengyelekből kevés volt, vagy nyolc, a románból volt a legtöbb, a román németek.

A románok, azok tudtak magyarul?

Volt, aki tudott jól.

Ezek külön voltak, mondták is, hogy ez a román barakk?

Nem.

Volt férfi és női barakk?

Volt női és férfi barakk is. Csak a vonatba vittek egybe minket. Külön voltunk.

Ott voltak hadifoglyok, nem csak ilyen elítéltek?

Nem, a szomszédba volt. Mondom, ott volt az unokabátyám. Mert mindenki, é is kérdeztem, hogy Dán. Mondták, hogy van Dán Jani, de gondoltam, hogy a bátyám, de nem, az unokabátyám volt, hát az is bátyám.

Őt is innen Husztról vitték? Őt korábban vitték, 44 novemberében?

Nem tudom, már ők ott voltak. Ő hadifogoly volt, mert katona volt. Az én bátyáimat is elvitték, mondták, hogy együtt leszünk, közben eggyel sem voltam együtt. Őket hamarább elvitték, de egy sem volt ott, mint én.

Ők merre voltak, milyen lágerben?

Nem tudom már. Csak ő hamarabb hazajött, sokkal hamarább, csak egy, mert egy beleesett a flex tífuszba, még itt Szolyván.

Őket hogy hívták?

Dán János és Miklós.

És melyik jött haza?

Miklós.

János meghalt még Szolyván, sajnos.

Igen. Már mind a ketten meghaltak.

De Miklós már itthon halt meg?

Igen.

A barakkban volt szobafőnök, aki keltette az embereket? Annak a kiválasztása, a meghatározása hogy volt, ki mondta meg?

Hát ők egyedül.

Jelentkeztek?

Nem, hát ők azt mondják, mint én is a konyhára, hogy nem mész holnap ki a munkára, mész az orvoshoz. Választották őket.

Nekik mi volt a dolguk?

A rend után nézni, meg az embereket kiengedni munkára.

Neki volt órája, vagy ki mondta, hogy reggel öt óra?

Volt órája, soknak volt órája, de elvették, elszedték az órákat.

És adtak egyet?

Nem tudom, hogy adtak, de ütött is a ... hogy öt óra van reggel.

Volt ilyen központi óra, haranggal?

Igen.

Viszonyuk a barakkban lévő rabokkal, emberekkel milyen volt? Esetleg rossz, vagy csináltak rosszat? Vagy összevesztek? Ilyen előfordult, hogy rosszban voltak egymással?

A mieink nem, a kárpátaljaiak között. És a többiek...

A többiek? Nem hallott valamit?

Lehet, hogy tudni tudok, csak nem jut eszembe. Most nagyon beteg voltam, meg vagyok is.

Esetleg barátságot kötött-e valakivel, nem husztival, más kárpátaljaival? Született ilyen barátság? Segítették egymást?

Hát, nem volt mivel segíteni egymást, csak jó viszonyban voltunk a kárpátaljai.... Nem nagyon a románokkal, nem nagyon érintkeztünk. Mindegyik a saját magukkal.

Az orvosi ellátás, az hogyan történt?

Volt ott orvos, a lágernek. Orvosnő.

Lehetett menni, mondani a szobafőnöknek, hogy beteg?

Nem egyedül elment. Mint én is, kint voltam a munkán, akkor kint dolgoztam. Nem akartam menni 40 fokos, lázam volt. És nem akartam menni. Mondták,

hogy erigy, hogy akarsz így menni dolgozni, hogy nincs orvosi igazolás, hogy mész így dolgozni. Hát elmentem, hát be is tettek az izolátorba. Ott voltam egy hétig. Nem lehetett kijárni, hoztak ennivalót, na, milyen enni valót...

Volt valamilyen orvosság, lázcsillapító?

Igen, adtak orvosságot.

Ott voltak súlyosabb betegek, lehetett ott feküdni?

Feküdtek, csak ... Nem tud már úgy eszembe jutni. Jaj, már jó, hogy el is felejtkeztem rólla. Isten őrizz, hogy még egyszer odakerülni.

Hát nehéz volt, már én is többekkel beszéltem.

Az őrökkel jó volt a kapcsolat, vagy ők csak bejöttek és elmondták és mentek ki.

Mikor Ilonka néni ment éccaka dolgozni, akkor hagyták aludni, tudták, hogy este dolgozni fog?

Igen, hagyták. Nem kellett menni még a reggeli sorban állásra sem. Volt köztük jó ember is, de volt nagyon rossz is.

Voltak esetleg női őrök?

Nem voltak, nem, csak férfiak. Csak a kenyérosztásnál volt nő. Adták mindig éccaka, hozták a kenyeret és szétmérték. Én dolgoztam a konyhán és ez a sztolovában...

Behozták teherautón és lepakolták?

Igen, egy muszka nő volt.

Tudtak a városbeliekkel, falubeliekkel, más emberekkel találkozni?

Beszéltünk a munkahelyen, a vasgyárban találkoztunk, mind muszka ember volt. Voltak azok közt jó is, rossz emberek is.

És amikor kint kellett dolgozni a vasgyárban, volt valami motozás, hogy nem lehetett behozni vagy kivinni valamit a gyárból, vagy a táborból? Ilyen előfordult?

Nem volt.

Nem fordul elő, hogy esetleg megverték az embereket?

A mi lágerünkben nem. Máshol lehetett hallani, hogy kínoztak, de minálunk nem.

És azon a részen volt több ilyen láger? Körül volt kerítve az a hat barakk, de volt más ilyen tábor?

Horlovkán. Én Novo Horlovkán voltam. Horlovkán más emberek voltak, mert jártak a lágerbe sportot, focit, szaladni meg magasugrás. És vittek oda.

A rabok csinálták ezt a mérkőzést?

A tisztek rendezték, ilyen sport.

És erre adtak szabadnapot, vagy vasárnap?

És mindig autóval vittek.

A két tábor összejött?

Igen, a Nova Horlovka és a Horlovka, és Jenakijev.

Hat napot dolgoztak és vasárnap meg pihentek?

Kinek hogy, valakinek vasárnap is dolgozott a szmenán. És vasárnap is dolgozott, volt másnap neki szabadideje. És a konyhán nem volt szabadnap. Dolgoztam három és fél évet, és volt ha háromszor kimentem.

Volt valami újság, vagy könyv, amit lehetett olvasni?

Volt.

Ők adták, vagy vitték magukkal az emberek?

Volt ott olyan könyvtár.

Orosz könyvek voltak benne?

Hát ki vett, mi nem tudtunk oroszul.

Lehetett szabad idejében kivenni, kölcsönözni bárkinek?

Igen.

Volt e lehetőség vallásgyakorlásra?

Nem.

Esetleg az otthoniakkal a barakkban? Egymás között se, csak az ember imádkozott?

Mi elmentünk sokszor, kikérezkődtünk, hogy a bazárra menni és elmentünk a templomba. Ők nem tudták.

Ott pravoszláv templom volt,

Pravoszláv.

Amikor volt a kijárás, akkor kaptak valamilyen papírt?

Nem, csak beírták.

Beírták, hogy kiment ez az ember, vagy hogy öten kimentek?

Igen. Hát már minket jól ismertek ottan. Úgy engedtek, már az őrök is engedtek.

És előfordult, hogy valakit nem engedtek, mert rosszul viselkedett?

Volt, volt olyan eset.

Lehetett írni levelet haza, kapcsolattartás volt valami a husztiakkal?

Mindig leveleztünk a hazaiakkal.

Azt vasárnap írták meg, vagy bármikor megírhatták?

Bármikor.

Volt valami papír, adták, vagy ahogy szerezték?

Ahogy szereztük.

És kint a városba a postán feladták?

Csomagot is kaptunk ott …

Akkor a lágerben volt ilyen postaszolgálat?

Mikor már az elosztó lágerbe voltunk, Kijevbe. Ott, Dárnicán voltunk az elosztó lágerbe és Dárnicára jött a posta, a csomag. És Donbászon is volt. Kaptunk szelvényt, és menni kellett kiváltani.

A levelet hogyan adták fel, kinek?

A katona hozta, vagy mi volt, tiszt.

Amit megírtak, lezárták borítékba, vagy azt nem lehetett lezárni?

Nem zártuk le.

De magyarul írtak?

Magyarul.

És cenzúrázták, vagy bármit lehetett írni, hogy itt milyen nehéz, hogy nem esznek?

Hát azt megírtuk, hogy minden nap káposztaleves van.

Ezért nem szóltak semmi, hogy ilyeneket írnak, hát nem is értettek ők magyarul?

Nem.

A katonák majd később feladták?

Igen.

Otthonról is kaptak, tehát tudták nagyjából, hogy mi történik?

Igen.

És ott milyen volt az időjárás, ugyanúgy négy évszak volt, hideg volt?

Nagyon hideg volt.

Ha ősszel esett az eső, akkor sár volt, vagy volt valami beton, vagy fa és menni kellett úgy-ahogy?

Vizesek voltunk, havasok, hogy átázott rajtunk minden. Betették a szárítóba, reggel vissza vizesen felvettük. Nem száradt ki, sok ember volt.

Előfordult, hogy volt halál, hogy valaki meghalt?

A kárpátaljaiakból volt egy lány, meghalt tífuszba. Csak egy lányt tudok, a romániai németekből, abból se volt sok halott. A miénkből egy, talán Ágnes.

Azt lehetett gyászolni, volt temetés?

A mieink, kárpátaljaiak, a bátyja ott volt a lánynak, és az csináltatott temetést pappal.

A temető merre volt, a tábor mellett?

Nem volt közel, mert én nem voltam a temetőbe.

Azt nem tudja, hogy egy sírt ástak, vagy hogy temették a halottat, koporsóban?

Hát a foglyokat, azokat tették tízet is egy sírba, a német foglyokat. Mert mink úgy voltunk, mint magyar. Magyarnak vittek ki, nem is tudok németül.

Csak a neve miatt vitték el?

A név, az Dán, de német iskolába jártunk, és evégett.

Besorolták önöket is. Amikor a konyhán dolgozott, volt valamilyen munkatempó, gyorsan kellett dolgozni, vagy ráértek és nyugodtan csinálták?

Este, ha mentem a munkába, akkor én egyedül voltam kimérni menni,

mennyi liszt, mennyi zsiradék mennyiséget, azt kivettem. Abból főztünk, mi volt ott főzni, egy kása, abból leves. Hát a nappalosakat nem tudom, hogy mit kaptak, volt hús is.

Az éjszakai műszak a 11 órást főzte, a nappali az 5 órást?

Volt nappali és éjszaki műszak. Az éjszakai műszakban csak akkor főztünk már, mikor engedték, hogy reggeli is legyen. Hát mi volt, egy leves egy tea. Egy kásaleves, ritka, hogy úszkált minden benne.

Amikor tetszett a vasgyárba dolgozni, ott milyenek voltak a munkakörülmények? Adtak munkaruhát?

Adtak munkaruhát, cipőt.

Előtte elmondták, hogy mit kell dolgozni, vagy mit dolgozott?

És takarítottam, a vasat hordtam ki, hogy öntvényt esztergályoztak, és a forgácsot ki kellett hordani a vasút szélére, a vagonra mindjárt terhelni.

Vederrel, vagy lapáttal, volt valamilyen eszköz, mivel hordta ki?

Vedérrel, kis lapát, amivel ki kellett szedni a vedérbe.

Mindig ugyanazt dolgozta, mindig ez a munka volt, ez a vashordás?

Igen. Összeseperni.

Hány órát?

Kilenc órát.

Félidőben hazajöttek ebédelni?

Nem, reggel hattól két óráig. Szmenára, két óráig. Na és ebédeltünk, amit vettem magamnak, azt ettem. Nem ettem már a konyhán, mert vettem magamnak kint ennivalót, ott lehetett venni.

Pénzt, azt honnan lehetett szerezni?

Kaptunk már fizetést. Nem is tudom, hogy mennyi időre rá, kaptunk.

Már a konyhán tetszett kapni fizetést?

Igen.

És az kb. mennyi pénz, összeg volt?

Hát kevés, nagyon kevés.

Abból meddig lehetett meglenni, ennivalót venni?

Muszáj volt beosztani egész hónapra.

Ez rubel volt?

Rubel. Kaptam itthonról is többször pénzt.

A csomagba bele volt téve, vagy hogyan?

Nem, szelvényre. Mamuka küldött nekem csomagot is, meg pénzt is. Régen jól éltünk, magyarok alatt is. Apám a vasútnál dolgozott.

A gyárban volt, aki vigyázott önökre, vagy ott is szabadon dolgoztak?

Vigyáztak, voltak őrök.

Volt ott munkatempó, kellett gyorsan dolgozni?

Muszáj volt, hogy gyorsan dolgozzunk.

Volt, aki hajtotta önöket,

Volt egy brigadir.

Mondták, hogy gyorsan, gyorsan, bösztro, bösztro.

Á, mi meg voltunk szokva a munkára.

Akkor nem kellett, beletörődtek és csinálták?

Muszáj volt csinálni, tudom, volt egy munkácsi, az nem értett semmihez. Hát nehéz volt egy olyannak. Amikor kint dolgoztam, én magamhoz vettem. Mi megvoltunk itthon mindenre szoktatva, dolgozni. Mondom, gyere hozzám, és én fogok neked segíteni. Mindig magamhoz vettem és segítettem. Szegény meg is halt ott. Nem volt szokva a munkára.

Nem volt azt unalmas csinálni, hogy a vedreket állandóan kihordani, összeszedni a vasat, nem volt unalmas?

Nem, akkor dolgoztunk, a vasutat tisztítottuk, meg más munkán is, más munkák is volt. Rettenetes volt, azt nem is tudom megmondani. Éhesek voltunk, reggeli nem volt.

A gyár mellett lehetett venni élelmet, ott a vasgyár mellett?

Az már több év után volt.

Az elején semmi nem volt, teljesen éhesen?

Semmi nem volt, pénz se volt, akkor nem kaptunk fizetést se. Már a harmadik évbe kezdtük kapni, már amit megdolgoztunk, azután kaptuk a fizetést.

Volt egy nap, amikor azt osztották borítékba, sorakozókor?

Nem is tudom, hogy hogy volt.

Volt, hogy mások megtanultak oroszul, előfordult?

Hát sokat, az én bátyám is a lágerbe volt, de ő végzett orosz iskolát.

De akik nem tudtak, csak magyarul, azok megtanultak, muszáj volt nekik?

Á, sose tanultam meg. Hát kivel a konyhán, mikor dolgoztam.

A gyárban nem voltak más oroszok?

De ott voltak muszkák. Hát annyit tudtam, amit kérdeztek, feleltem rá, de hogy beszéltem volna, nem.

Mégis, mit tetszett érezni, hogy milyen az az ország, a világ?

Most egész más, akkor valahogy olyan rettenetes volt …

Hogy mondták, hogy volt ez a hazajövetel? Mindenki egyszerre hagyta el a lágert, vagy volt, hogy külön mentek a románok, lengyelek?

Mi Dárnicán voltunk. Jaj, ott volt az elosztó láger, és este bejöttek, hogy készüljünk el, hogy amit kaptunk kufajkákat, fessük be, hogy ne legyen csúnya. Befestettünk minden, mikor befestettük, akkor új kufajkákat osztottak. Összeírták, hogy hány huszti van, hány munkácsi, hogy hány személy. Rendeltek vonatjegyet. És elkísért egy tiszt Lembergbe.

Vonattal kísért?

Igen. Lembergbe felültettek. Már a szavazás volt, először kellett szavazni.

Ez 50-ben volt körülbelül?

Ott leszavaztunk, nem is tudom, hogy kell. Összeírta, hogy hány munkácsi van, és annyi jegyet vett és mindenkinek szétosztotta a jegyeket. Hamar voltunk itthon Lembergből.

Hamarabb lehetett hazafelé jönni, mint elfele menni, akkor nem álltak sok helyen?

Igen. Milyen öröm volt, mikor már találkoztunk husztiakkal, voltak vonatvezetők, bejöttek, mindjárt megismertek. Azt mondja, nézd meg, hogy hogy mész haza, mert ha anyád meglát, azt mondja, infárktot kap, ha meglát hirtelen. Úgy akartunk, hogy ne tudja senki, hogy hazamegyünk. És az megtelefonálta. Apuka a vasútnál dolgozott, ő telefonált anyukának, hogy mi érkezünk. Az öcsém mindjárt a vonatba volt, mert volt még egy öcsém is, egy fiatal, öt év volt köztünk, ő fiatalabb volt.

Egyszerre minden kárpátaljait haza engedtek? Lembergig hoztak mindenkit, vagy külön napok voltak, vagy mindenkit egyszerre?

A munkácsi, a huszti, ezek mind egyszerre.

De onnan, a nagy táborból, amikor kiengedték az embereket, akkor mindenkit egyszerre engedtek el? Vagy naponként?

Egyszerre engedtek el minket, de ott maradtak sok, mert ott volt elosztó lágerbe. Volt holland is, francia is, mindenféle nemzetiségű. És mi külön voltunk, a lágerbe, csak külön.

A német magyarokat hazaengedték, mondták, hogy mi alapján, jött ez a komisszió?

Volt egy komisszió Moszkvából és azt mondták, hogy ártatlanul ültünk. Dolgoztunk. Hát oszt ki tudja, hogy volt.

Mikor hazaérkezett, milyen volt az egészségi állapota, milyen volt az egészsége, mikor haza jött?

Egészséges voltam.

Kicsit lefogyott, vagy nem?

Hát, fiatal voltam. Lefogyni lefogytam, de ... Anyukám abba belebetegedett, hogy… 62 éves volt, meghalt.

Sajnos.

Én csak egy voltam, négy fiú volt és én egyedül lány voltam itthon.

Amikor Lembergben volt még, nem értesítette a családot? Nem is értesítették, hogy jönnek hazafelé?

Nem, hát olyan hirtelen jött.

Itt, amikor hazaérkezett, Huszton hogyan fogadták a falubeliek? Nem a

család, mert azok örültek... Nem volt semmi, hogy ön lágerbe volt?

Nem.

A munkára is nyugodtan felvették, nem volt semmi?

Nem vettek fel, nem is dolgoztam.

De később már?

Nem dolgoztam egyáltalán.

Emiatt, mert lágerbe volt.

Eleinte nem vettek fel, mert lágerbe volt. Később férjhez mentem, volt a család. Apukámmal meg anyukámmal voltam.

Akivel együtt volt táborba, tartották a kapcsolatot? Később, itt Huszton valakivel?

Jóba voltunk mindenkivel.

Esetleg más városiakkal?

Nem találkoztam. Nem jártam, jártam Munkácsra, mert az öcsém ott lakott, de nem találkoztam soha senkivel.

Valakinek elmondta, hogy mi történt a lágerbe?

Nem.

A családban, ha kérdezték, mint most nekem?

Már a szüleimnek, az öcsémnek, bátyámnak.

De kint a városban? Nem mondták, hogy ne mondja senkinek?

Nem mondtak semmit.

Kapott kárpótlást, később, valamilyet, nyugdíj-kiegészítést?

A magyaroktól kaptunk pénzt, már nem tudom, hogy mennyit, de kaptunk.

De Ukrajnától semmit?

Semmit, csak Magyarországról.

Tóth Zsuzsanna

IV.
DONBÁSZ

Ismeretlen szerző verse, 1947

Azt írták a donbászi vidékről,
Véresen ment le a nap az égről,
De sok vér folyt az idegen földre,
De sok bányász aludt el örökre.

Azt írta egy kislány levelébe,
Él-e még a régi szeretője?
Él-e még vagy gondol-e még rája
Valahol ott a nagy Oroszországba?

Válasz jött a kislány levelére,
Hogy öltözzön a szíve feketébe,
Szeretője hűségesen várja
Odafenn a fényes mennyországba.

A deportálás második hulláma

Az 1941. évi népszámlálás adatai alapján Kárpátalja területét illetően a német lakosság száma 13 244 fő volt.[1]. Ez a szám 1946-ra 2338 fővel növekedett. 1944-ben és 1947-ben deportálták a fiatal férfiakat, melynek következtében jelentősen csökkent a lakosság száma, de pontos adatokat ezzel kapcsolatban a mai napig sem ismerünk. A donbászi munkaszolgálatra való elhurcolás körülményeivel, illetve a munkatáborok hangulatával kapcsolatos szakirodalom és levéltári feljegyzés eléggé kevés. Ezekről az eseményekről nagyrészt a túlélők segítségével tudhatunk meg információkat.

A szocializmus építői a nemzeti kisebségekben látták elsősorban a rendszer ellenségeit, ezért minden téren igyekeztek meggyengíteni azok ellenállását. Ennek egyik hatékony módszeréül szolgált, hogy a II. világháborút követően több ízben s gyakran erőszakkal hurcolták el a fiatal férfilakosság nagy százalékát.

[1] Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.

Az 1944-es „malenykij robot”-ot követően a donbászi munkaszolgálatra való behívás volt a második deportálási kísérlet, melyek következtében a Szovjetunió immár másodszor szegte meg az 1899-ben, majd az 1907-ben elfogadott hágai egyezményeket.

A fiatalok toborzását területenként oldották meg. 1948. április 15-én vezércikk jelent meg a beregszászi járási lap első oldalán *Újjáépítjük Donbászt!* címmel. Ebben a következő sorokat is olvashatjuk: *„A körzet ifjúsága örömmel fogadta az állami munkatartalékokba való behívásról szóló felhívást. Zsúfolásig megtöltve a beregszászi városi színház nagytermét, kifejezésre juttatták azt az elhatározásukat, hogy aktív építői lesznek a szocialista népgazdaság fellendítésének, boldogan mennek el dolgozni Donbászra, hogy valóra váltsák azt, amiért annyian áldozták életüket.”*[2] Az igazsághoz hozzátartozik, hogy tényleg volt egy ilyen gyűlés Beregszászban, ahová behívták a felső osztályos tanulókat. A „toborzók” azonban főleg oroszul vagy ukránul beszéltek, így a fiatalok közül sokan nem értették, miről is van szó. A gyűlést követően arra szólították fel a diákokat, hogy írjanak alá egy ukrán nyelven megfogalmazott dokumentumot. Sokan megszöktek a felszólítás teljesítése elől. Őket éjszaka ágyukból felkeltve gyűjtötték össze és vitték őket a városi református templom udvarán lévő épületbe, és egész éjszaka ott tartották. A szülők felháborodására és az akkori iskolaigazgató eredményes tevékenységének köszönhetően a város vezetőségével másnap az iskola tanulóit elengedték *„megfenyegetvén őket, hogy előbb vagy utóbb ők is Donbászba kerülnek majd.”*[3]

Egyes túlélők elmondása szerint voltak olyanok, akiknek mégis sikerült megmenekülni a munkaszolgálat alól. Ennek az volt az oka, hogy ezeket az embereket családfenntartónak minősítették, mivel szüleik már korábban meghaltak.

A kisebb falvakban a kisbíró feladata volt kidobolni a munkaszolgálatra való jelentkezés kötelezettségét. Dóri Károly így emlékszik vissza erre az időre: „*Hát 15-16 éves vótam, hát az 49-be vót... Elvittek a munkából a izébe, a horiszpogovra (...), és onnan többet nem engedtek ki, se haza se sehova… Azt mondta a kádorovicska, vegye le a pászportot… A Bugyivelnikbe dógoztam, mint raktáros… Vót egy asszony, a kádorovicska* (szakember), *ő mondta, hogy ke menni valami gyűlésre oda, és a pászportot elvették, és többet nem engedtek ki.”*

Ezt követően buszokkal, szekerekkel, vonatokkal szállították őket a donyecki szénmedencékbe. Az utazás során több várost is érintettek, többek közt Munkácsot, Lemberget, Szolyvát, Kijevet, Harkovot, Sztalinót stb. A

[2] Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában*. PoliPrint, Ungvár, 2004, 201. old.
[3] U.o., 202. old.
[4] Molnár D. Erzsébet kutatásai alapján.

végálomás egy-egy bányaváros volt: Makijevka, Sztalino, Horlovka, Jenakijevo, Krasznodon, Krasznoarminszk, Dnyeprodzserzsinszk stb.[4]

A toborzás során hadköteles ifjakat igyekeztek összegyűjteni szabályos katonai behívó segítségével.[5] A hatóságok nem mindig indokolták meg, miért éppen így oldják meg a fiatalok munkaszolgálatra való behívását, a behívottak és családtagjaik többsége azonban pontosan tudta, miért is történik a toborzás. Vannak, akik erre az eseményre így emlékeznek vissza: „*Katonakötelesek lettünk vóna, meg az, hogy féltek tülünk, nem voltunk megbízhatók, hogy itthon maradjunk."* (Tóth Béla) *„47 novemberében minket úgy vittek el, mint katonákot. Mer akkor még nem vittek katonának, mikor az oroszok bejöttek, senkit. Már minket vittek úgy, mint katonakötelesseket, de nem vittek katonának, hanem Donbászra vittek. Itt nem bíztak meg bennünk, itt, mint magyarokba, hogy vittek vón katonának. Úgy vittek, mint katona, soroztak, minden, jártunk komisszióra. Besoroztak és közbe elvittek munkára a bányába. Donbászt nem is tudtuk… Nem is tudtuk, hova visznek, csak visznek munkára, mindig csak tanálgattuk. Beregszászba vótunk vagy két napot, míg bejegyeztek, majd harmadnap vittek az állomásra, Lembergbe, utána meg Donbászra. Egy hétig mentünk kifele oda. Személykocsiba mentünk, de akkor még olyan nehezen ment a vonat, úgy teli vótunk, hogy egymás hátán vótunk*." (Papp Endre)

1947-ben fegyveres kísérettel indultak útnak Donyeck szénbányái felé, ahol kötelesek voltak letölteni három év szolgálati időt.[6] Úgynevezett FEZEO-iskolába kerültek, ahol felkészítették őket a szénbányákban rájuk váró feladatra. Az intézményt 1940. október 2-án hozták létre „Az állami munkástartalékokról" című kormányrendelettel, Skola Fabricsno-Zavodszkogo Obucsenyije (Gyári-Üzemi Oktatás Iskolája) néven. A kiadott rendelet alapján évente átlagban egymillió 14 és 17 év közötti fiatalok jártak az iskolába, akiket utána nagyüzemi munkára állítottak. A FEZEO-iskolák egészen Sztálin haláláig, azaz 1953-ig álltak fenn.[7]

A bányaüzemekben kemény munka folyt, a hatóságok viszont szigorúan ellenőrzésük alatt tartották az eseményeket, és elszántan igyekeztek leplezni az ottani valós helyzetet. Egyes szakirodalmi feljegyzések arról tanúskodnak, miszerint leveleket írattak az iskola tanulóival, hogy otthon maradt társaik is kövessék őket a Donyec- medencébe. A *Vörös Zászló* 1948. április 15-i számában például a következőket olvashatjuk: *„A FZO 14. számú iskolájának tanulói a Sztálinói terület horlovkai Komszomolec bányából, akik a beregszászi, munkácsi és ungvári járásokból érkeztek, a legnagyobb igyekezettel tanulják mesterségüket,*

[5] Svetkó Erzsébet: *A donbászi munkaszolgálat.* Köz-Politika, 2003. február, 56-60. old.

[6] Kovács Elemér: *Élőlátók*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993, 99. o.

[7] Botlik József: *A hűség csapdájában.* Kovács Vilmos (1927–1977) emlékének. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003, 62. old.

hogy minél több szenet adjanak a hazának. Jól érezzük itt magunkat, felhívunk benneteket, jöjjetek ide, tanuljatok, dolgozzatok velünk együtt".[8] Az otthon maradottak azonban tisztában voltak az elhurcolás lényegével.

A bányaüzemi munkások elég nehéz és veszélyes körülmények között dolgoztak. Voltak olyan bányrészlegek, ahol nyolc órán keresztül hason csúszva vízben kellet dolgozniuk.[9] A bányákba került fiatalokat többféle munkakörben alkalmazták. Voltak közöttük ácsok és vasmunkások is.

Az élelmezés általában megfelelő volt, de voltak olyanok is, akiknek maguknak kellett gondoskodniuk élelmükről. Hasonlóképpen alakult a helyzet a tisztálkodással is: némelyeknek naponta, másoknak csak tíznaponta volt rá lehetőségük.

A munkaszolgálat nehéz körülményei között akadtak, akik semmilyen betegségben nem szenvedtek ez idő alatt, és maradandó sérüléseket nem szereztek. De voltak olyanok is, akik megbetegedtek, ők megfelelő ellátásban részesültek. Ezek a betegségek: általában törések, fül- és homloküreg-gyulladás, vérhas, mellhártyagyulladás. Maradandó sérülésnek számították a fogak kihullását, a tüdő szénporral való szennyeződését és a csontkopást.

A fiatalok napjai általában egyhangúan teltek. Erre így emlékeznek vissza: „*Felkeltünk, mosakodás. Az ágyat rendbe szedni magunk után. Na, és akkor elmentünk a sztolovába reggelizni s azután munkára. Munkából megint majd ebédre menni a sztolovába, tovább munka. Négy óra után haza, akkor vacsora s lehetett szórakozni: kártyázni, fodbalozni az udvaron, ilyen játékokkal foglalkozni. Azut oszt fekvés, nyóc órakor." (*Tóth Béla); „*Reggel felkeltünk,* fiszkultura (torna), *és munkára… Munka délután... Délig 1 óráig, aztán ebédeltünk, és jött a politika és alvás*. (Dóri Károly)

Az életkörülményekkel kapcsolatosan a fiatalok általában elégedettek voltak. 10-12 ágyas, de néha kisebb szobában, kevesebben aludtak együtt. A táboron belül szabadon mozogtak, s igyekezték elkerülni a különféle konfliktusokat. Általában oroszul beszéltek. Interjúalanyaim elmondása szerint nem volt szabad németül beszélni, csak oroszul; kivéve, mikor magyarokkal voltak együtt, mert akkor beszélhettek magyarul is.

A donbászi elhurcoltakat több esetben megviselte a rendszer általi procedúra, ezért többen szökni próbáltak, vállalva a lebukás veszélyét és a több napi éhezést. Voltak, akiket már útközben elfogtak, és visszavittek a táborba. Azok, akiknek sikerült szerencsésen hazaérniük, nem sokáig örülhettek: pár hét után ők is a „milicisták" kezére kerültek, és a bírósági tárgyaláson általában több évi börtönbüntetést kaptak. A büntetések nem voltak egységesek. Voltak olyan emberek, akiket pár hónapi, másokat több évi börtönre ítéltek. Ezek a

[8] Csanádi György: 2004, 202. old.
[9] Kovács Elemér: 1993, 107. old.

különbségek azzal magyarázhatók, hogy 1947-ben a fiatalok toborzását a hadkiegészítő bizottság végezte, így a munkaszolgálatról megszökött embereket hadiszökevényeknek nyilvánították. 1948-ban a toborzást már a civil hatóságok végezték, így a szökevények büntetése veszített szigorúságából.[10]

A hazatérést követően voltak némelyek könnyen „visszailleszkedtek" környezetükbe, de voltak olyanok is, akiknek ez nehézséget okozott.

A szovjet hatalom mindig odafigyelt arra, hogy a hivatalos propaganda csakis a pozitív oldaláról muatassa be a donbászi eseményeket. Részlet a *Kárpáti Igaz Szó* 1948. március 21-i számában *Levelek Donbászból* című cikkéből: *„Kitűnően érzem itt magam, egészséges vagyok, a bányásziskolát jó eredménnyel végeztem. Amíg tanultam, havi 350 rubel fizetést kaptam a teljes ellátáson kívül. Most már mint szakmunkás dolgozom a bányában, s nem egészen egy hónap aléatt 2200 rubelt kerestem. Új ruhát, csizmát, télikabátot csináltattam magamnak. Keresetemből bőven futja a kiadós élelmezésre és szórakozásra is. Ezen kívül még mindig marad pénzem, amit hazaküldök… De vannak itt olyanok is, akik itt is az otthoni kulákfiú életét szeretnék élni – munka nélkül. Ezek írják haza a kétségbeesett hangú leveleket, ezek szítják az ellenséges propagandát. Mi, akik boldogan jöttünk ide, mert segíteni akarjuk Hazánk nagy újjáépítési munkáját, súlyt helyezünk arra, hogy ezeknek a kulákelemeknek a hazugságait megcáfoljuk és felvilágosítsuk az otthoniakat a válságos helyzetről."*[11]

Ellenpéldaként álljon itt Forgon Pál Nagytiszteletű Úr 1992-ben kiadott, *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak* című könyvének egy részlete, amelyben egy Donbászra hurcolt fiatalember levelére hivatkozva így ír: *„1948 nyarán fiatalokat toboroztak Donbászba, elvitték őket hamis ígéretekkel, hogy majd szakmát tanulnak, dolgoznak, pénzt keresnek. El is mentek a fiúk, lehettek százan. De nagy csalódás érte őket... Levitték szegényeket a bányába, hiába tiltakoztak ellene, hogy otthon nem ezt ígérték."* Idéz a szóban forgó levélből is: *„Hála Istennek, jól vagyunk! Lent dolgozunk a szénbányában hétszáz méter mélységben. A munka nehéz, s otthon nem ezt mondták… Jön a Karácsony és nekünk itt kell lenni. Jól dolgozunk, s már dicséretet is kaptunk a vezetőségtől. Ezután is úgy fogunk dolgozni, hogy a magyar névnek becsületet és dicséretet szerezzünk a távolban is"*[12]

Az elhurcoltakat általában a munkatáborokból való hazaszökés viselte meg a legjobban: „*Hát igen… Két hónap után egyszer megszöktem. Az egy kicsit keserves vót. A vonatokra csak úgy mentünk, hogy bement az állomásra a vonat, kikerültük az állomást, a vonalon ugráltunk felfele. Az egy kicsit problémás vót,*

[10] Svetkó Erzsébet: 2003. február, 57. old.

[11] Botlik József: 2003, 62. old.

[12] Forgon Pál: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak.* A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1992.

a hazajövés 13 napig jöttünk hazafele. Sikerült valahogy, de ott oszt már nehéz volt, mert már éheztünk is az úton. Heten indultunk el, de hárman kerültünk haza, mert négyet elfogtak rögtön. Bujkálni aztán már itthon bujkátunk. A vonaton csak a tehervonatra ugráltunk felfele, mindig a tehervonatra. Az állomásra befele menet leugrottunk, akkor megkerülték az állomást, az belekerült hon egy napba, hon mikor mennyibe. Majd mikor kiment az állomásról a vonat, megint felugrottunk. S így sikerült valahogy hazajutni." (Tóth Béla); „*Elfogtak kétszer is az úton, a milícia elfogott. Sikerült egészen lejönni Sztrijig. Ott elfogtak. Egy este tehervonatra ültünk fel, a vagon közt ott ültünk és ott vót Sztrijbe a sok katonaság. Bevittek a parancsnokságra. De elengedtek bennünk. Kérdezgettek, azt mondják, menjünk vissza. Mondjuk, hogy visszamegyünk. Elengedtek, de már akkorára elment a vonat, ami errefele* (hazafelé) *jött. Kijöttünk az állomásra: egy vonat indult elfele, de nem erre jött, hanem másfele. Akkor vesszük már észre, hogy nem hazafele jövünk. Azut leszállottunk, éccaka vót már, vagy tíz óra fele. Hát mit csináljunk? Megindultunk a vasúton visszafele ketten. Vót az útszélen egy őrház, hát már nem bírtuk ki, éhesek is vótunk, vót egy istálló, nem vót benne jószág, lefeküdtünk, már nem bírtuk. Hajnalba felébredtünk, visszajöttünk Sztrijig egészen. Nem mentünk be a nagyállomásra, csak a végire, ahon a tehervonatok álltak. Ott munkások dógoztak, oszt kérdeztük, hogy nem megy-e Munkács fele vonat. Azt mondják, hogy tehervonat. Hát mi belemásztunk egy szenes vonatba – nem vót teli – belefeküdtünk, és úgy jöttünk át a határon. Szolyván leszállottunk, azt mondjuk, nem megyünk be Szolyvára, mer megént milícia van. Leszállottunk – éccaka vót –, bementünk egy ismerősné. Éccaka nem kőtöttük, bementünk az istállóba, a csűrbe lefeküdtünk, május eleje vót. Reggel felkőtt, hát lássa, hogy fekszik ott két ember – megismert. Azut a felesége behítt, megfrüstököltetett bennünk, ettünk. Ahogy megfrüstököltünk, két milícia jött, bevitt Szolyvára. Ott kérdezték, hogy minek szöktünk, így meg úgy, mondták, hogy menjünk vissza. Mondtuk, hogy visszamegyünk. Kimentünk estére az állomásra, nem mentünk be Munkácsra, mert féltünk. Leszállottunk. Vót ott egy kis megálló, nem állomás, csak megálló. Lefeküdtünk a vasútódalba, majd hajnalba elindultunk. Reggelre ideértünk Benébe, az állomásra. Nem mertünk hazajönni reggel, egész nap kint vótunk a mezőn össze-vissza, ott feküdöztünk. Lejöttünk ott az erdő fele a füzesbe, ott vótunk sűrvedésig. Nagyapámék ott laktak, feljöttünk a kerten. Már éhesek is vótunk, egész nap, má előző nap se nem ettünk semmit*." (Papp Endre)

Hazaérkezve több hónapon keresztül bujkáltak ólakban, jászolban, vagy esetleg a közeli hegyen. Ebben elsősorban közeli hozzátartozóik és a barátaik segítették őket. Egyik adatközlőm két hónap elteltével kezdett dolgozni a szőlőben, ott fogták el egy szerdai napon. Elfogóinak azt mondta, hogy azért szökött meg Donbászról, mert a kolhozban akart dolgozni...

V.
UTAK A GYÖKEREKHEZ

Kovács Erzsébet

Hogy az unokák se felejtsék el

Novemberben emlékezünk. A hónap elején halottainkra, Erzsébet-nap tájékán pedig a malenykij robotra elhurcolt szeretteinkre. Ez az emlékezés máig fájó sebeket tép fel sokakban. Azokban is, akik túlélték a sztálini lágereket, s azokban is, akik elvesztették az édesapát, a férjet, a testvért. Akik máig nem tudják a választ a sok-sok miértre, akik nem értik, miért kellett fiatalon meghalni a kedvesnek, akik nem tudják, hol leltek végső nyughelyre szeretteik.

A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre fontos feladatának tekinti a múlt feltárását, megismertetését, az emlékek ápolását. Ezúttal időutazást terveznek *Utak a gyökerekhez* címmel. *Mit kell erről a programról tudni?* – kérdeztük Matkovits Eleonóra elnököt. (Az elnök asszonnyal és a Német Kör munkájával tavasszal ismerkedtem meg, amikor is meghívást kaptam az általuk szervezett tanulmányútra, melynek során megismerkedtünk a nemzeti kisebbségek életével Karintiában, Dél-Tirolban és Muravidéken.)

– Az Európai Unió „Aktív európai megemlékezés" elnevezésű kezdeményezése adott lehetőséget egy ilyen nagyobb lélegzetű program kidolgozásához – kezdi beszélgetésünket Matkovits Eleonóra. – Az igény régóta jelen volt, mivel a téma – a polgári lakosság internálása „malenykij robot"-ra a Szovjetunióba – ma is feszültségektől terhes, nem történt még meg a szisztematikus feldolgozása, annak ellenére, hogy most már adottak a kutatás lehetőségei. A program célja hozzájárulni a kérdések tisztázásához úgy, hogy kifejezetten a témával foglalkozó szakemberek mellett leszármazott fiatalokat is bevon a kutatásba. Így a családjukban, rokonságukban történteken keresztül jobban megérthetik ezeket az eseményeket, s az érzelmi érintettség kitartó és alapos munkára ösztönzi őket.

A projekt nagyságát érzékeltetheti, hogy Pécs, mint fő központ mellett három másik központ – Beregszász, Budaörs, Szeged – is részt vesz a munkában. A projekt első fázisa, az írott források feldolgozása ezekben a központokban zajlik, ezt követi aztán a másik fázis, amelynek keretében konkrét, egykori munkatáborokat keresnek fel a résztvevők a Donyec-medencében.

A projekt nem ér véget az utazással, a hazatérés után következik az összegyűjtött adatok, dokumentumok összegzése, szakember által egy végső

szaktanulmány megírása, és a végzett munkának az írásbeli mellett elektronikus formában való közzététele. A projekt lezárására jövő év szeptemberében egy záró konferencia keretében kerül sor.

– Milyen előkészítő munkákat végeznek?

– Az előkészítő munkálatok során a négy kutatóközpontban szakértő mentorok vezetésével 10-10 fiatal végez kutatást. Ez két részből tevődik össze: egyik része a vonatkozó szakirodalom alapos feldolgozása, s a levéltárakban korabeli dokumentumok kutatása, másik része életinterjúk készítése. Ehhez levéltárosok, XX. századi történelemmel foglalkozó egyetemi tanárok segítségét lehet majd igénybe venni, akiket a központok kérnek fel. A szakmai koordináció mellett létrejön központonként 10 kutatási dosszié. Ezek közül kiválasztjuk a 4-4 legalaposabb, legjobban sikerült munkát. A készítő jutalma, hogy részese lehet a Donyec-medencébe tervezett utazásnak. Ezt az utazást határon belüli és túli partnerszervezeteink segítségével készítjük elő.

– Hogyan tervezik az utazást?

– A volt munkatáborok helyszíneit meglátogató – a tervek szerint 25 fős (a jutalmazott 16 fiatal, a média képviselői, tolmácsok, mentorok) – csoport repülőgéppel utazna Ukrajnába, ahol Donyeck és Luhanszk városa jelenti a helyszíni terepmunka két központját. A két város közötti helyszíneken a terepbejárás során dokumentációt készítenek, esetlegesen interjúkat a túlélőkkel, valamint megemlékezést is tartanak.

– Kiknek a támogatására számítanak?

– Leginkább a partnerszervezeteinkre, akiknek együttműködése elengedhetetlen a projekt sikeres megvalósításához. Nem csak a majd egy éves munka folyamán, hanem a megelőlegezett anyagi finanszírozás terén is, hiszen az utazást kivéve minden mást csak az elszámolás után, EU-s utófinanszírozással tudunk fizetni 2009 végén. Emellett fontos támogatók a levéltárak, könyvtárak, egyetemek történelem tanszékei, és tudományos munkatársaik, akik lehetővé teszik és segítik a kutatást. A terjesztésben számítunk a média segítségére is. Hogy lesznek-e esetleg anyagi támogatói, szponzorai a programnak, az a központok és a partnerszervezetek ügyességén múlik. Nagyon nagy szükségünk lenne ilyen jellegű támogatásra is.

– Ez az utazás – akárcsak korábbi programjaik – nem öncélú. Ezért is nyerhettek EU-s pályázatot. Mi a céljuk, milyen feladatot tűztek ki?

– Cél, hogy unokáink se felejtsék el azokat a rémtetteket, melyeket a XX. század során elkövettek ártatlan emberek ellen. Célunk tágítani a rést az EU emlékezeti kapuján, hogy nagyobb nyilvánosságot kapjanak, és szélesebb körben ismertté váljanak a sztálinizmus áldozatai, és a nyugat felelőssége. Feladatként

jelöljük meg – mivel az iskolai anyagokból még mindig hiányzik, vagy alig található olyan rész, mely az események megismerését biztosítaná – az anyag továbbítását az iskolákhoz, tankönyvírókhoz. A kiadásra kerülő CD-t, DVD-t szeretnénk a négy központon keresztül terjeszteni, minél szélesebb körben. A végső szaktanulmányból a segítő levéltáraknak, tanszékeknek, könyvtáraknak példányokat biztosítunk. A későbbiek folyamán az angol és német nyelvre lefordított CD-t és DVD-t az uniós képviselők között is terjeszteni fogjuk.

A polgári lakosság internálása malenykij robotra a Szovjetunióba

Az 1944. gyászos őszén történt tragikus események feltárása – amikor nem sokkal a szovjet csapatok bejövetele után vidékünkről a magyar és a német férfiakat sztálini lágerekbe hurcolták – már a rendszerváltás körüli időben megkezdődött. Azóta közel húsz esztendő telt el, számtalan visszaemlékezés, tudományos munka látott napvilágot, regény és dokumentumfilm készült, ám továbbra is igen sok a megválaszolatlan kérdés. S mivel az elhurcolások résztvevői közül mostanra sokan meghaltak, nagyon fontos, hogy a még közöttünk élők megosszák velünk tapasztalataikat. E tragikus, ám mindamellett igen sok tanulságot hordozó események csak úgy válhatnak a közösségi tudat részévé, ha a mai fiatalokat aktívan bevonják a kutatómunkába. Beregszászon ezért került sor *Utak a gyökerekhez – A polgári lakosság internálása malenykij robotra a Szovjetunióba* címmel tanácskozásra, amit a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre magyarországi szakemberek bevonásával közösen szervezett a beregszászi főiskolán működő Lehoczky Intézettel. A mostani kutatás annyiban tér el a korábbiaktól, hogy ezúttal kiemelt figyelmet szentelnek a német nemzetiségű polgári lakosság elhurcolásának, és a kutatásba mind több német gyökerekkel rendelkező fiatalt vonnak be.

A II. világháború végének szomorú eseményei ismételten bizonyították, hogy Kárpátalja, de bátran mondhatjuk, az egész Kárpát-medence népei sorsközösségben élnek, a tragikus történelmi folyamatokat együtt kell elszenvedniük. *„Ezért minden eszközzel közösen kell küzdeni azért, hogy az 1944 végén történt tragikus eseményekhez hasonlóak ne történjenek meg”* – hangsúlyozta köszöntőjében Kovács Elemér, a kutatómunka kárpátaljai koordinátora. Matkovits Kretz Eleonóra, a pécsi német kör vezetője többek közt arról szólt, igen szerencsésnek tartja, hogy három magyarországi város – Pécs, Szeged, Budaörs – mellett Kárpátalja is bekapcsolódik e vészterhes korszak feltárásába.

Revák István, a megyei állami közigazgatás nemzetiségi kisebbségi osztályának vezetője arról a tevékenységről szólt, melyet a kárpátaljai német

érdekvédelmi szervezetek fejtenek ki nyelvük, kultúrájuk és identitásuk megőrzése céljából. E törekvésüket a megyei vezetés többek között találkozók, fesztiválok szervezésével támogatja. Kizman Zoltán, a kárpátaljai németek Újjászületés elnevezésű megyei szervezetének elnöke beszámolt róla, hogy a vérzivataros huszadik század, majd a rendszerváltást követő gazdasági krízis után a kárpátaljai németek száma tizedére csökkent, ám az itt maradtak ragaszkodnak anyanyelvükhöz, kultúrájukhoz. Körükben tovább tart a múlt feltárását célzó kutatómunka, ezért is karolják fel örömmel a pécsi németek mostani kezdeményezését.

„A legújabb felmérések szerint mintegy 150 ezer embert internáltak a második világháború végén a Szovjetunióba" – állapította meg dr. Bognár Zalán, a budapesti Károli Gáspár Tudományegyetem tanára, aki részletesen szólt az ezzel kapcsolatos magyarországi kutatómunkáról. Molnár D. Erzsébet, a beregszászi főiskola tanára beszámolt róla, hogy néhány évvel ezelőtt a Lehoczky Intézet tanárai a főiskola diákjainak bevonásával széleskörű kérdőíves felmérést végeztek az elhurcoltak és közvetlen hozzátartozóik körében. Bár a feldolgozó munkának még csak az elején tartanak, az első eredmények már megszülettek.

Dupka György, a MÉKK elnöke több mint húsz esztendeje kutatja a kárpátaljai elhurcolás körülményeit, számtalan kötetet jelentetett meg e témával kapcsolatban. Az elnök beszélt a Szolyvai Emlékpark létrehozásának körülményeiről, s szólt arról a mély igazságtalanságról, hogy az elhurcoltak rehabilitása továbbra is késik. Ilnicki Beáta Phd- hallgató előadásában azt mutatta be, hogy a kárpátaljai német közösségek tagjai miként élték meg az elhurcolást, majd az ezt követő kitelepítést. Dr. Bindorffer Györgyi, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa a mélyinterjú-készítés gyakorlati tudnivalóiról tartott előadást. Braun László, a Rákóczi Főiskola tanára azokra a sajátos szempontokra hívta fel a figyelmet, melyeket a kárpátaljai elhurcolások kutatása során feltétlenül figyelembe kell venni.

Gulácsy Lajos nyugalmazott református püspök a Gulágon szerzett élményeit osztotta meg a hallgatósággal. Weinrauch Katalin írónő arról számolt be, hogy a lágerekből hazatért családtagoknak hogyan sikerült – ha sikerült egyáltalán – feldolgozni az ottani traumát. Punykó Mária magyartanár, aki az elmúlt évek folyamán sok túlélővel készített interjút, arról a tapasztalatáról számolt be, hogy az 1944-es elhurcolásokkal a vidékünkön berendezkedő új hatalomnak kettős célja volt: megtizedelni és megfélemlíteni az itteni magyarságot.

A tanácskozás elején – a tragikus elhurcolásokat, a lágerélet keserveit felidézendő – a Beregszászi Magyar Gimnázium tanulói bemutatták Dobozi Eszter *Tiszaladányi jeremiad* című művét. Az előadást Riskó Márta és Nedbál Klára tanárnők állították színpadra.

Kovács Elemér

Lesz-e Kárpátalján német újjászületés?

Interjú Kizman Zoltánnal, a kárpátaljai németek Újjászületés elnevezésű megyei szervezetének elnökével

– A vérzivataros huszadik század veszteségeit számba véve a kárpátaljai magyarok hajlamosak azt hinni, hogy az ő közösségüket érte a legsúlyosabb csapás. Holott, ha jobban belegondolunk, az itteni németeknek talán még több szenvedés jutott osztályrészül.

– Azok a nemzedékek, amelyek kénytelenek voltak átélni a második világháború borzalmait – függetlenül attól, hogy melyik nációhoz tartoztak, komoly megpróbáltatásokon mentek keresztül. Hisz sem a háborús idők, sem az azt követő korszakok nem nevezhetők könnyűnek. Szegénység és megbélyegzés, bizonytalanság és félelem, leginkább ez jutott nekünk osztályrészül. Német nemzettársaimnak különösen.

– Az 1941-es népszámláláskor a kárpátaljai német közösség 13 ezer lelket számlált. Viszont a legutolsó, 2001-es cenzus idején megyénkben háromezer-ötszázan vallották magukat németnek.

– Ebből is látszik, hogy az utóbbi hetven esztendőben mekkora veszteséget szenvedtünk. Ha a kárpátaljai magyarok 1944 őszét, a szovjet csapatok bevonulását, a férfiaknak a lágerekbe való hurcolásának időszakát joggal tartják történelmünk legsötétebb fejezetének, akkor az itteni németek joggal tekintenek úgy ezekre az évekre, mint egy több periódusból álló szörnyűséges vészkorszakra.

– A tizennyolc és ötven év közötti férfiak elhurcolása után ugyan mi szörnyűségek jöhettek még?

– Az embertelen sztálini gépezet a férfiak elhurcolása után is dolgozott tovább. Az istentagadó lelkekben újabbnál újabb pokoli tervek születtek. Bár, ha jobban belegondolunk, Sztálin és segítőtársai 1944 végére, 1945 elejére már igen nagy gyakorlatra tettek szert abban a tekintetben, hogy miként kell egész népeket, népcsoportokat kitelepíteni, értelmiségi rétegüktől megfosztani, lefejezni. Köztudott, hogy a háború kitöréséig, illetve a háború alatt a Szovjetunió különböző részeiből közel egy tucat népet telepítettek ki Szibériába. De maradva csak Kárpátalján. 1944 novemberének közepén a németek által lakott településeken kidobolta a kisbíró: három napra elegendő élelemmel a tizennyolc és ötven év közötti férfiaknak a megadott helyen jelentkeznie kell,

hogy úgymond részt vegyenek a helyreállítási munkákban. Jellemző, hogy ekkor már a várpalánkai, váraljai férfiak egy ideje kinn dolgoztak a munkácsi katonai röptéren. Természetesen központilag kivezényelve, ingyen. Ők joggal hihették tehát, hogy most hasonló munka következik. Jól tudjuk, hogy nem ez történt, hanem jött a szovjet gyűjtőtábor a maga poklával, aztán Sztarij Szambor meg a gulág többi tábora. A bűnös nemzetté kikiáltott németekre emellett további megpróbáltatások vártak. Egy hónappal a férfiak elhurcolása után a fiatal fiúkat és lányokat erőszakkal rakták vonatra, és vitték el a Donyec-medencébe, néhány hetes kiképzés után a szénbányákban kellett nehéz körülmények között dolgozniuk. Sokuknak két-három éven át. Ez a történet a kárpátaljai magyarok számára ismerős. Csakhogy, míg a hadköteles kort elért magyar fiúkat – mint megbízhatatlan elemeket, akiknek a kezébe fegyvert nem tanácsos adni – először 1947-ben vitték el Donbászra, addig a kárpátaljai német fiatalok kálváriája, mint a fenti példa mutatja, már 1944 karácsonyán elkezdődött. És a vesszőfutásnak még nem volt vége.

– Újra csak azt kérdezem: mi szörnyűség maradhatott még hátra?

– Következett a harmadik stáció: a háborús években politikai, illetve egyéb okokból úgymond kompromittálódott családok Szibériába való kitelepítése. Azok a családok, ahol a férfiak a Volksbund (Hűség a Hazáért Mozgalom) tagjai voltak, bizony nem kerülték el ezt a sorsot. Itt, ahol ma is élek, Várpalánkán, és a mára vele egybeépült Váralján a családok mintegy húsz százalékát érintette a Szibériába való száműzetés. A családok kitelepítése 1945 tavaszán történt. Szekerekre rakatták vagyonkájuk töredék részét, és fegyveres kíséret mellett irány a vasútállomás. Pár nap múlva az üresen álló otthonokba a hatalom helyi képviselői új lakókat költöztettek. Sztálin halála után néhány évvel, amikor ezeknek a családoknak megengedték, hogy elhagyják száműzetésük helyszínét, már nem volt hová hazajönniük. Némelyiküket egy-egy rokon befogadta, és a nulláról próbáltak újból egzisztenciát teremteni. Keserves, hosszú és megalázó folyamat volt, mivel a rendőrségen a bejelentkezés, a lakhelyi igazolás megszerzése sem ment könnyen. A régi tulajdon visszaszerzéséről még csak álmodni sem merhettek. Ezek az emberek később az elsők között igényeltek házhelynek való telket, és itt kezdtek hozzá új otthonuk felépítéséhez. Természetesen, miután munkába álltak. Munkalehetőség akadt ugyan, de akkoriban az egész ország szinte éhbérért dolgozott.

– Tudnak-e olyan családokról, akik Szibériában maradtak?

– Az egész megyéből talán néhány. De egyáltalán nem ez volt a jellemző, hanem inkább az, hogy a szibériai száműzetésből egyenesen áttelepültek az NDK-ba. Magam is csodálkoztam rajta, amikor megtudtam, hogy van erre lehetőség. Sokan aztán évtizedekkel később onnan látogattak haza.

– Ezek szerint a kárpátaljai németek kitelepülése már a múlt század ötvenes éveinek második felében megkezdődött.

– És ezután több hullámban folytatódott. A múlt század hetvenes éveiben volt egy jelentősebb kivándorlási hullám, ami aztán a nyolcvanas években felerősödött. A két német állam újraegyesítése ennek a folyamatnak még erősebb lökést adott. S hogy mi van ma? Egész családok kitelepülése viszonylag ritka dolog manapság, ám fiataljaink közül igen sokan a német nyelvterületen kívánnak egzisztenciát teremteni maguknak. A német gyökerekkel rendelkezők közül egyre többen élnek vegyes házasságban. Sorstársaim jelentős része immáron vegyes házasságban él, így számukra nem kis gondot jelent a hagyományok, a kultúra megőrzése, az anyanyelv ápolása. Ez utóbbi megtartásában kiemelkedő szerep hárul egyházainkra. Itt, Várpalánkán, Váralján, Pósaházán, Schönborn településen, Felsőkerepecen papjaink rendszeresen tartanak német nyelvű istentiszteleteket, egy sor más községben pedig nagyobb ünnepek alkalmával miséznek német nyelven.

Ezeken a helyeken természetesen a hitoktatás is német nyelven folyik. Itt, a kulturális központban rendszeresen szervezünk német nyelvű kurzusokat. Már évekkel ezelőtt sikerült gyümölcsöző kapcsolatot kialakítani számos németországi, ausztriai alapítvánnyal, egyházközösséggel. Egyházi kórusunk, amely magas színvonalon képzett énekesekből áll, gyakran vendégszerepel a határon túl. Fiataljainkat nyaranta több helyre hívják német nyelvű táborokba. Nem tudni, mit hoz a mostani világválság, de tény, hogy Kárpátalján igen sokan azért tanulják intenzíven a németet, hogy kellő nyelvtudás birtokában a külhonban munkát vállaljanak. Akik eddig ott dolgoztak, derekasan helytálltak, így a kárpátaljai munkaerőnek jó híre van a német nyelvterületen. Hogy milyen jövő vár egy olyan nemzeti kisebbségre, amelynek lélekszáma az elmúlt hét évtized során az egy-ötödére zsugorodott? A kárpátaljai németek jelentős része immáron több mint két évszázada kettős identitású. Az osztrák–magyar monarchia idején a német–magyar identitás volt a jellemző, amely a cseh érában nem sokat változott. Ám az elmúlt ötven-hatvan esztendő alatt – mivel településeink jelentős része szláv közegben található – az elszlávosodás nagymértékben tetten érhető. Ezzel egyidőben a német nyelv presztízse egyre nő, mint mondottuk, a hagyományápolás terén jelentős eredményeket mondhat magáénak a Várpalánka Német Kulturális Központ, ahol fiataljaink számos működedvelő csoportot hoztak létre, s nagy kedvvel és odaadással ápolják hagyományaikat. Az általam feltett súlyos kérdésre a válasz az imént vázolt kettős identitásban, a német nyelv, nemzetünk hagyományai és szokásai itt, a Kárpátok alján még igen sokáig

fennmaradhatnak. Szerény eszközeinkkel immár tizenöt éve ehhez kívánunk hozzájárulni.

Donbász – „otthon a könny is édes”

Két héttel ezelőtt egy 23 fős lelkes csapat felkerekedett, hogy a tőlünk másfél ezer kilométerre fekvő Donyec-medencében végigjárja azokat a helyszíneket, ahová a második világháború végén földijeiket, polgári lakosokat – közöttük igen sok fiatal lányt – a sztálinisták kényszermunkára hurcolták. A mostani küldetés annak a programnak a szerves részét képezi, melyet a Pécs-Baranya Megyei Németek Nemzetiségi Köre hirdetett meg tavaly ősszel, s melynek keretében egyetemisták, fiatal kutatók felkeresték a „malenykij robotból” szerencsésen hazatérőket, a még elő szemtanúkat, s mélyinterjút készítettek velük, illetve a levéltárakban kutatásokat folytattak a témával kapcsolatban. A legjobb pályamunkákat beküldők pedig most lehetőséget kaptak arra, hogy a helyszínen tájékozódjanak és leróják kegyeletüket az odahaltak emléke előtt.

Nyolc nap, több mint harminc helyszín... Hatalmas meddőhányók, bezárt bányák, romos barakképületek, gazzal benőtt régi temetők. Legtöbbször ilyen, nem éppen szívderítő látvány fogadta a Magyarországról és Kárpátaljáról érkezett csapatot. Ám ami kárpótolt minket: a környező szegényes bányászkolóniákon mindig találtunk olyan idős embereket, akik gyermekként már megélték azokat a nehéz időket. Először magunk is csodálkoztunk rajta, hogy valamennyien meleg szavakkal emlékeztek az otthonaikból elhurcoltakra. Számos történetet jegyeztünk le arról, hogy a bányászok és bányászfeleségek miként segítették az internáltakat, s arról is, hogy azok a szűkös kenyérfejadagjukat miként osztották meg az éhező gyerekekkel.

„A kegyelet az, ami összeköt bennünket” – hangsúlyozták találkozóikon a messziről érkezett vendégek és a helybeli vendéglátók.

Természetesen valamennyi helyszínen leróttuk kegyeletünket: mindenütt elhangzott egy Mi Atyánk, nemzetszínű szalaggal átkötött rózsa került az internáltakat befogadó barakk mellett álló egyik öreg fára, a temetőkben felállított keresztre.

Bizony kevés azért az öt év szenvedésért, modern rabszolgaságért!

A történelem menetét ugyan nem tudjuk megváltoztatni, ám a múlt hiteles feltárásával igazságot lehet szolgáltatni. A meghaltaknak és a ma élőknek. Ezért hisszük, hogy donyecki és a luganszki zarándokutunk nem volt hiábavaló.

Kelet felé visz a vonat…

Az előzményekről

Donbászt, ezt az Ukrajna délkeleti részén elterülő hatalmas szénmedencét a kárpátaljai magyarok körében leggyakrabban azok emlegették, akiknek családtagjai, rokonai, ismerősei a második világháború utáni években váltak katonakorúvá. Az 1927–30-as korosztályt ugyanis a szovjet hatalom még erős bizalmatlansággal kezelte, nem bízott a kárpátaljai magyar német és román nemzetiségű fiatalokban, akik kezébe úgymond nem volt tanácsos fegyvert adni. Hogy ők is kivegyék részüket a szocializmus építéséből, e nemzedék tagjainak többségét katonai behívóval néhány évre a donyecki szénbányába küldték. Az elsőként érkező kárpátaljai fiatalemberek aztán meglepődve tapasztalták, hogy szülőföldjüktől másfélezer kilométernyi távolságra nem csupán német, olasz stb. hadifoglyokkal találkoznak, hanem magyarul beszélő fiatal lányokkal, asszonyokkal is. Ők vajon mikor és hogyan kerültek erre a háború által lepusztított szinte földig lerombolt bányavidékre? Hát úgy, hogy a szovjet csapatok erre kijelölt alakulatai az általuk elfoglalt területekről a német nemzetiségűek közül nem csupán a 18-50 év közötti férfiakat szedték össze és küldték az ország belsejébe kényszermunkára, hanem a 17 évesnél idősebb lányokat, fiatal asszonyokat is. A modern rabszolgák Magyarországról történő begyűjtése 1944 végén, 1945 elején kezdődött. Magyarország területéről – benne Kárpátaljáról – több ezer, német gyökerekkel rendelkező fiatal nőt hurcoltak el a Donyec-medencébe. Akik túlélték e sok megpróbáltatással járó éveket, 1949-ben szabadultak.

Hatvan év múltán

Több mint fél évszázaddal e szomorú, sokszor tragikus események után vajon maradt-e valami nyoma annak, hogy az itteni bányákban, kohászati üzemekben különböző vegyi gyárakban a helybeliek és a több tízezerre tehető hadifogoly mellett Magyarország területérő elhurcolt fiatal nők dolgoztak négy-öt éven át? A Pécs-Baranyai Németek Nemzetiségi Köre által szervezett 23 fős csapat a különböző helyszíneket járva erről kívánt bizonyságot szerezni. Az utazást megelőzően a túlélőkkel készítettek beszélgetéseket. Ezek alapján tudták azonosítani a helyszíneket, az adott települést, tájékozódtak az internáltak akkori életfeltételeiről, munkakörülményekről. Hatvan esztendő nagy idő. Alig látszott valami esély arra, hogy olyan helybelivel találkozzanak, aki együtt dolgozott az otthonaikból elhurcoltakkal. Mert ha a környező szegényes bányászkolóniák

valamelyikén él is 80 év fölötti idős ember, vajon van-e olyan szellemi és fizikai állapotban, hogy érdemleges információt tudjon adni? S hajlandó-e egyáltalán megszólalni? Bizony, mindezzel számot kellett vetni.

Elmondhatjuk, hogy a szerencse a zarándokútra vállalkozó csapat mellé szegődött. Néhány 80 év fölötti idős ember mellett több olyan, ma már nyugdíjas korú személlyel is sikerült beszélgetni, akik gyerekként kapcsolatban álltak a hazájukból elhurcolt foglyokkal, akiknek közeli szálláshelyét szögesdrót vette körül. S akikre jó ideig fegyveres őrök vigyáztak.

Néhány szomorú számadat

A mai Donyeck megye területén a háború vége felé a szovjet hatóságok négy hadifogolytábort hoztak létre számtalan alegységgel. Itt a hivatalos adatok szerint 1944 és 1956 között mintegy négyszázötven ezer hadifoglyot és internáltat tartottak fogva és dolgoztattak. A bírósági ítélet nélkül internált, tehát teljesen ártatlan polgári személyek száma ebben az időszakban mintegy 130 ezerre tehető. Az internáltak 1949-ben, a hadifoglyok többsége 1956-ban térhetett haza. A hivatalos statisztikák szerint mintegy húsz százalékuk nem érte meg a szabadulás örömteli napját. Többségük jeltelen sírban nyugszik.

A velünk élő történelem

Nyolc nap, harminc helyszín Donyeck és Luganszk megyékben. Omladozó barakképületek mellett bezárt bányák, a közelben szegényes bányászkolóniák, felszámolt temetők… A Magyarországról 1944–45 telén a Donyec-medencébe internált német nemzetiségű férfiak és nők nyomát kutató csapat tagjait az események után több mint hatvan esztendővel általában ilyen és ehhez hasonló látvány fogadta. Ha előzőleg a túlélők itthon nem számolnak be részletesen a bányavidéken töltött négy-öt évről, és ha a helyszínen nem találunk készséges segítőket, akkor bizony a csapat tagjai, bármennyire is lelkesek voltak, hiába is keresgéltek, kutattak volna.

Hogy több mint fél évszázad mennyire nagy idő, talán a Luhanszk megyei Krasznij Lucs példáján tudnám leginkább érzékeltetni.

– *Ahol most állunk, a mai gyermek zeneiskola lépcsője* – magyarázza kísérőnk. – *A német megszállást követően a Wermacht itt nyomban hadikórházat rendezett be. A hadikórházban elhunyt katonákat pedig ide temették el. Gondoljunk bele, miután a város felszabadul, az itt élőknek szembe kell nézniük azzal a ténnyel, hogy a település központi részét a hódítók sírja foglalja el. Valószínűleg máshol is ez a helyzet, mert központi döntés születik az ilyen*

temetők felszámolásáról. Hamarosan megkezdődnek a nagyszabású építkezések. De látják itt, az épület előtti hepehupás aszfaltozott részt? Azon a helyen is temető volt egykor. Esős időkben, amikor megáll egy időre a víz, ma is pontosan kivehetők a hantok...

Szinte felfoghatatlan, hogy milyen pusztítást végzett errefelé a háború. A helyi történészek szerint a mai Donyeck-megye területén 25 ezer német és 80 ezer szovjet hadifoglyot temettek el (a német csapatok több mint 300 napon át tartózkodtak itt, s akkoriban néhány ideiglenes hadifogolytábort is berendeztek). Ismétlem, hadifoglyokról van szó. A környékbeli harcokban elesett szovjet és német katonák száma ennél jóval magasabb. Nem tudni, ha a szovjet hatóságoknak szándékukban áll meghagyni valamennyi katonai temetőt, akkor ma hányan kereshetnék fel hozzátartozóik sírhelyét. Ám így bizony igen kevés az a hely, ahol leróhatják kegyeletüket a harcban elesett katonák kései utódai.

Ugyanilyen nehéz helyzetben vannak azok is, akik a kényszermunka során meghalt internáltak sírját próbálják felkutatni. Általánosan elterjedt szokás volt akkoriban – emellett a szabályzat is előírta –, hogy a messzi idegenből ide hurcolt és itt elhunyt polgári személyeket a helyi temetőknek egy arra a célra kijelölt részében temették el. Számos településen – ezt megerősítették azok a helybeliek, akikkel beszélni tudtunk – a múlt század hatvanas éveinek közepéig, a hetvenes évek elejéig még többnyire megvoltak a kicsiny vaskereszttel jelölt sírok. Ám a hetvenes évek elejétől kezdődően központi utasításra megkezdték ezeknek a temetőknek a módszeres felszámolását. Némelyikükre lakótelep, gyár épült, meddőhányó került, másokat pedig benőtték a fák és a bokrok.

Ám azért vannak kivételek. A luhinovoi járási Uszpenszko településen meglehetősen szétszórtan állnak a bányászházak. A falu közepén egy csöppnyi ligetben találtunk rá Marosi Józsefné (1919–1945) sírjára. Mint az évszámból kiderül, őt még a kezdetek kezdetén elragadta a halál. A helybeliek emlékezete szerint az elhunyt nővére eladta szegényes ruhatárának néhány darabját, s ebből a pénzből öntette meg a gúla alakú betonfejfát, rajta a kereszttel. Több mint 60 esztendeje áll az oszlop. Volt úgy, hogy a legelésző állatok ledöntötték, ám a helybeliek közt mindig akadtak olyan emberek, akik felemelték és helyére tették az idegen nyelvű sírfelirattal ellátott fejfát.

Az internáltakkal készült beszélgetések visszatérő témája az, hogy meglepő módon a helybeli civilek egyáltalán nem viselkedtek velük szemben ellenségesen. Mi, kései utódok, hasonló benyomásokat szereztünk. Zarándokutunk során számos szemtanúval sikerült beszélni, akik elmondták: a bányásztelepülés asszonyai zöldséggel, burgonyával segítették a külön barakkokban lakó internáltakat, akik sokszor kenyér fejadagjukat osztották meg az éhes bányászgyerekekkel. Meglehet, ma talán egyesek nem tulajdonítanak

ennek különösebb jelentőséget, csupán udvarias gesztusként értékelik ezeket a cselekedeteket, holott akkoriban a helybeliek ilyenfajta hozzáállása nagyon sokban segítette az internáltakat kilátástalannak tűnő sorsuk elviselésében. Ezek a tények arról tanúskodnak, hogy a helyi lakosság szemléletében igen hamar jelentős változások mentek végbe. Akárhol is jártunk a Donyec-medence nagyobb településein, kísérőink nem felejtették el velünk közölni, hogy bizony, amikor a megszálló német csapatok itt berendezkedtek, békés lakosok ezreit dobták be élve a bányákba. A szovjet hatóság a Katynban végrehajtott mészárlás után – itt 1942-ben több mint 10 ezer lengyel hadifogoly tisztet lőttek halomra, s temettek el az itteni erdőkben – igyekezett elterjeszteni, hogy az övékhez hasonló rémtettek tucatjait hajtották végre a Szovjetuniót megszálló német csapatok is.

Tény, hogy a polgári áldozatok száma a német megszállás idején jelentős volt. Mint ahogy azzal is szembesülni kell, hogy a környéken több partizánosztag is működött, s az újraindított bányákban előfordultak szabotázsakciók is. Az ellenségről kialakított kép tehát eléggé ijesztő volt. Ennek ellenére alig telik el egy kis idő a háború után, a helybeliek és az internáltak között sok helyen barátságos viszony alakul ki. Az egyszerű bányászok, s még inkább a bányászfeleségek ráébredtek arra, hogy ezek a messzi földről ide hurcolt, maguk között magyarul beszélő fiatal lányoknak és asszonyoknak vajmi kevés közük volt a háború szörnyűségeihez.

A múltat végképp eltörölni?

Több mint hatvan esztendővel az események után a Donyec-medencébe internáltak nyomai után kutatóknak igen nehéz a dolga. Egyre kevesebb a hiteles szemtanú, immár csak azok memóriájára hagyatkozhatunk, akik másod-harmadkézből, szüleiktől, nagyszüleiktől kapták az információt. Meg különben is, az akkori bonyolult folyamatok egészét az egyszerű ember nem látja át, hisz – leszámítva az erős ideológiai ráhatást – ezekről a dolgokról legfeljebb említés szintjén hallott tanulmányai során. Természetesen bejártunk több múzeumot is abban a hiú reményben, hogy a hadifoglyokról szóló információk, fényképek mellett találunk dokumentumot azokról a német nemzetiségű polgári személyekről is, akiket 1944 végén, 1945 elején mindenféle bírósági ítélet nélkül az itteni szénbányák vidékére hurcoltak. Hamar kiderült, hogy a múzeumokban nem történt meg a rendszerváltás, azok továbbra is a jól bevált séma szerint magyarázzák az eseményeket, s abba bizony nem fér bele, hogy az ország dicsőséges újjáépítésében valakik, mások, például az ellenség fogságba esett katonái, illetve német származású polgári személyek is részt vettek volna. Kísérőink, akik legtöbbször igen készségesnek mutatkoztak, például nem voltak

hajlandóak arra a kérdésünkre válaszolni, hogy szerintük mennyire vezérelte bosszúvágy a szovjet állam vezetőit, amikor elrendelték a Magyarországon élő, német gyökerekkel rendelkező fiatal lányok és asszonyok elhurcolását. A bányászok, a kohászok, az itt található különböző vegyipari üzemek dolgozói jórészt a fronton voltak, égető szükség volt tehát a munkáskézre, hallottuk a kitérő választ, s azt sem magyarázta meg senki, hogy mennyire volt hatékony a bányászmunkához egyáltalán nem értő, alultáplált nők munkája. Ha a magyar férfiak 1944 őszén történt deportálása kapcsán joggal merül fel a gyanú, hogy igazából nem is az ő munkájukra volt szükség, hanem azért távolították el őket a szülőföldjükről, hogy ezzel az új hatalom kényelmesebben berendezkedjen nálunk, s hogy Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolása zökkenőmentesen megtörténjen, nos, az nem kétséges, hogy a háborútól sokat szenvedett bányavidéken jól jött az ingyen munkaerő. Mert a visszaemlékezésekből egyértelműen kitűnik: az internáltak hosszú időn át nem kaptak semmiféle fizetséget. Fogvatartóik és egyben munkáltatóik ezt utólag azzal magyarázták, hogy keresetüket élelmezésükre és ruháztatásukra fordították.

Továbbra is nyitott marad a kérdés: hivatalosan kihez fordulhat az az ukrán állampolgár, illetve az a külföldi személy, aki a háború vége felé ide hurcolt szerettei sorsáról szeretne hiteles információhoz jutni? Mint megtudtuk, mind Donyeck, mind Luhanszk megyében több mint tíz esztendeje a megyei állami közigazgatás égisze alatt működnek azok a bizottságok, melyek a politikai üldözöttek, a koncepciós perek áldozatainak rehabilitálása mellett a hadifoglyok és internáltak sorsának alakulásával is foglalkoznak. Több helyen szó volt róla, hogy munkájukat jelentősen megnehezíti az a körülmény, hogy számos akkoriban kiadott rendelkezés, parancs, amely a hadifoglyok elhelyezésére, munkáltatásukra, a velük való bánásmódra vonatkozott, ma már a moszkvai levéltárakban található. Ami az itteni archívumokban fellelhető, az legtöbbször az ezekre a dokumentumokra való hivatkozás. Ennek ellenére az utóbbi időben a hadifoglyok és internáltak felkutatása ügyében komoly előrelépés történt. A Luhanszk megyében működő bizottság tagjaitól például megkaptuk azt a listát, amely pontosan feltünteti, hogy az adott táborban, illetve a szóban forgó tábor melyik kihelyezett részlegén hány internált halt meg, s hány személyt temettek el azon a környéken. Többnyire a temető helyére vonatkozó adatok is megtalálhatók. S ha már ennél a szomorú témánál tartunk, azt hinné az ember, hogy az internáltak körében a legtöbb halálozás a sokszor heteken át tartó embertelen körülmények között történő utazás során, illetve közvetlenül a megérkezés utáni nehéz időben történt, amikor nem volt sem megfelelő szálláshely, és késtek az élelmiszeradagok. Ám az adatok nem erről tanúskodnak. 1947-ben, tehát három évvel a raboskodás kezdete után hatalmas tífuszjárvány tört ki az internáltak körében, és ez bizony

megtizedelte a lágerlakókat. A bányákban és a kohászati üzemekben gyakoriak voltak a balesetek. Nem mindennapi tragédia történt Kantarno település közelében, ugyancsak 1947-ben. Hatalmas esőzés következtében átszakadt az egyik völgyzáró gát, és a lezúduló, helyenként három méter magas víztömeg elsodorta az internáltak barakkjait. Az emberek megpróbáltak a fák ágaiba, a víz által elsodort farönkökben megkapaszkodni, de ez sokaknak nem sikerült. E májusi napon közel ötven internált férfi és nő lett a természeti katasztrófa áldozata. Sírjuk a bányásztelepülés külterületén található. Csoportunk vezetői megállapodtak a helyi polgármesterrel – Oniszko Ivan egyébként kárpátaljai származású –, hogy a temető közelében a hivatalos engedélyek beszerzése után egy keresztet állítanak fel. Kantarno település tehát az elkövetkező években zarándokhellyé válhat.

Jelenidő, Európa-láz

A fiatalabb nemzedék tagjai közül mostanság jóval kevesebben töltenek hosszabb-rövidebb időt Ukrajna keleti felében, mint édesapáik vagy nagyapáik. Emlékezzünk rá, hogy a mai hatvan- és hetvenévesek közül igen sokan kerekedtek fel tavasszal, hogy valamelyik építőbrigád tagjaként öt-hat hónapot dolgozzanak távol a családtól, a birodalom belsejében, többek között Donyeck és Luhanszk megyében. Ők már úgymond önként mentek és dalolva. Jól emlékszem, a mi utcánkból is több féri odavolt egész nyáron, hogy aztán ottani keresetéből folytassa a családi ház építését. Mint mondottuk, őket már nem a gonosz hatalom, hanem a szükség kényszerítette arra, hogy otthonuktól távol vállaljanak hosszabb időre munkát.

Bizony, sok minden megváltozott azóta a Donyec-medencében! Akad persze, ami nem. Vendéglátóink büszkén mutatták a modern donyecki stadiont, amely remélhetőleg a 2012-es labdarúgó EB egyik fontos helyszíne lesz. A korszerű építmény leginkább egy hatalmas repülő csészealjra emlékeztet. Amúgy mind a két megyeközpont, Donyeck és Luhanszk, mind az általunk felkeresett többi város Európa-lázban ég. Euroremont, euro-bútor, eurokerítés – hirdetik városszerte az óriásplakátok, a helybeli polgárok többnyire szupermarketben vásárolnak, légkondival felszerelt szállodák várják a vendégeket, a nagyobb városok központjában kínai étterem hívogat, az esti diszkóba készülő fiatalok energiaitalt vásárolnak, úgy, mint nálunk, az utcán nem ritka az afrikai bevándorló: ők valamelyik helyi egyetem, főiskola elvégzése után maradtak itt. Gondozott, árnyas parkok, bizony néha irigykedve csodáltuk a fenyőket – itt még nem akarnak a vállalkozók minden jó helyet beépíteni.

– A látszat néha csal – ingatja a fejét autóbuszunk pilótája, Szása. – *Látják ott azt a benzinkutat?* – mutat bal kéz felé, miközben donyecki szálláshelyünkre

megyünk korszerű légkondicionált Mercedes autóbuszunkkal. – *A tulajnak a mellette húzódó városi temetőből sikerült kikanyarítania ezt a darab földterületet…*

Tehát nincs mit csodálkozni azon, hogy a hadifoglyok és internáltak lakhelyét, melyet hatvan esztendővel ezelőtt létesítettek, ma már szinte sehol nem lehet fellelni.

Ami nekem először a szemembe tűnt: a parkokban, a járdaszéleken található ugyan virágágyás, meg virág is, főként rózsa, ám másutt szinte sehol. Egész Európában az ablakokból vízesésszerűen leomló muskátlikban gyönyörködhet az ember, itt ilyesmit sehol nem látni. Pedig az igénytelen panelépületeken elég sok az erkély. Aztán magamba szállok. Eszembe jut, hogy nálunk, Kárpátalján az ilyen jellegű virágkultusz bő tizenöt éve indult el magyarországi hatásra. Ők pedig bizonyára az osztrák „sógoroktól" vették át a példát, hogy minden út menti villanyoszlopra virágcserepet tegyenek. Amúgy pedig az itt élőknek nem a virágtelepítés a legfőbb gondja. Lehet, hogy csak a sors furcsa fintora, de kísérőink minduntalan olyan helyre vezettek, ahol csak bezárt bányákat találtunk. Az egyik híres gépgyártó üzemben, ahol a nyolcvanas években még tizenkétezren dolgoztak, ma alig több mint ezer munkásnak tudnak munkát biztosítani. Visszatérve a bányákhoz. Kantarno községben minket is elvittek egy működő bányához, de előre figyelmeztettek, hogy ezúttal szigorúan tilos a fényképezés. Mint kiderült, egy illegálisan működő bányáról van szó, ahol a legprimitívebb körülmények között hozzák fel a szenet. Szerencsére nem túl mélyről, úgy ötven-hatvan méterről. Mivel egy ilyen bányát a hatóságok bármikor bezárhatnak, ott a tulaj semmilyen fejlesztést nem hajt végre. Körben néhány rozoga épület, az aknanyílás fölé egy düledező deszkabódét emeltek: hatalmas, ócska ladikszerű vasteknőkben hozták fel a szenet a koromfekete bányászok. De legalább villanymotor hajtotta a csörlőt. Mint megtudtuk, a környéken igen sok bányát működtetnek családi vállalkozásban, természetesen szintén illegálisan. Két-három család összeáll, és a megfelelőnek vélt helyen aknanyílást, vágatokat készítenek, és középkori módszerekkel, vödrökben hozzák felszínre a szenet. Körülbelül úgy, mint mi a kerekes kútból a vizet. Egy tonna szén arrafelé ötszázötven-hatszáz hrivnyába kerül. Elképzelhető, hogy ilyen hatékonyságú munka mellett mennyit keres egy illegálisan dolgozó bányász. De bármennyit is tesz a hónap végén zsebre, ne feledjük, hogy mindennap az életét kockáztatja, hisz nyilvánvaló, hogy az alapvető biztonsági előírások betartására sincs mód az ilyen jellegű fejtéseknél.

Egy másik helyszínen, Jenakijevóban találkoztunk egy legálisan dolgozó bányásszal is: ő nemrég jött haza szabadságra a messzi Uralból. Sok-sok donyec-medencei sorstársával együtt ő is a családjától távol keresi a kenyerét.

A fekete gazdaság másik megdöbbentő jelét a Donyeckből Luhanszk felé tartó nemzetközi jelentőségű gyorsforgalmi úton fedeztük fel. Néhány helyen, ahol az aszfaltcsík kiszélesedik, és akár pihenőhelyet is jelezhetnének az útjelző táblák – de természetesen ilyen nincs –, egy kisebb kőrakáson gyúrótábla nagyságú tábla áll, rajta a kézzel írt latin betűs felirat: dízel. A bokrok takarásában pedig egy főként vályogból, téglából és kőből összetákolt viskó.

– *Igen* – bólint pilótánk szomorú pillantást vetve az autóbusz ablakából a kőhalomra, és annak környékére. – *Valóban jól gondolják. Ez egy illegálisan működő benzinkút, ahol a hivatalosnál jóval olcsóbb áron kapható az üzemanyag.*

A Sátán szeme

A múlt század ötvenes éveinek végétől, vagy inkább a hatvanas évek elejétől kezdődően kárpátaljaiak ezrei kerekedtek fel minden tavasszal, hogy egy-egy, még itthon összeverbuválódott építőbrigád tagjaként a birodalom hozzánk távolabb eső vidékein próbáljanak szerencsét, megkeressék a család eltartásához, a félbehagyott ház továbbépítéséhez szükséges pénzt. Mert ott, a messzi vidékeken vállalt munkaként felépített iskola, kórház stb. már akkor szépen hozott a konyhára, amikor itthon a kolhoz még csak kopejkákat fizetett egy-egy napra. Nos, Donyeck és Luhanszk környékén is dolgoztak a mai hetvenesek közül igen sokan. Ők még láthatták azokat a katonatemetőket, ahol a hadifogolytáborban odahalt német és magyar katonák nyugodtak. És láthatták azokat a hantokat is, amelyekben az akkori Magyarország területéről, így Kárpátaljáról kényszermunkára elhurcolt polgári személyek – férfiak és nők – alusszák örök álmukat. Igen, ők még láthatták… Csapatunk, amely az internáltak nyomait kutatta a bányavidéken, hatvan esztendővel az események után bizony már kevés ilyen sírt talált.

Ám azok a hatalmas meddőhányók, melyek az itteni panoráma szerves részét képezik, nekünk is állandóan a szemünkbe ötlöttek. Donyecki szállodánk ablakából a napfelkeltét egy közeli meddőhányóra szegezett tekintettel csodálhattam meg. A helybeliektől megtudtuk, hogy az itteni, többnyire kúp vagy gúla alakú meddőhányó némelyikében a szén öngyulladás folytán tovább izzik – a fojtó füstszagot a környéken olykor érezni is, éjszaka pedig a feltüzesedett szén sejtelmesen világít. A helybéliek a meddőhányók tüzére azt mondják, hogy az a *Sátán szeme*.

Miután egyre nagyobb ráfordítás szükséges ahhoz, hogy a bányák mélyéről – 850–1000 méteres mélységből – kitermeljék és felszínre hozzák a szenet, egyre több meddőhányóból próbálják kinyerni a bennük található nem

csekély szénmennyiséget. Persze, ez az akció jelenleg csupán a meddőhányók töredékét érinti. Így aztán ezek a modern kori piramisok előreláthatóan még hosszú évtizedekig magasodnak majd ki az itteni tájból, olykor éppen egy-egy város közepén…

Számunkra, kárpátaljaiak számára, ahol a legtöbb falu hat-hétszáz éves múltra tekint vissza, furcsa volt hallani, hogy az itteni települések többsége alig másfélszáz esztendővel ezelőtt jött létre. Maga a mára egymilliós lélekszámú Donyeck is aprócska falu vagy inkább tanya volt az 1970-es évekig, amikor egy angol bányamérnök, John Hughs fel nem fedezte, hogy mekkora kincset rejt a föld méhe. Miután az angol úr engedélyt szerzett a szén kitermelésére, emberek tízezrei vándoroltak a jó kereset reményében erre a vidékre. Gombamód szaporodtak a bányászkolóniák. Jellemző, hogy milyen tempóban nőtt Donyeck lakóinak száma: az 1910-es években még alig tizenötezer ember élt itt.

A szénbányászat mellett ugyancsak erőteljes fejlődésnek indultak a hozzá kapcsolódó iparágak. A kohászat, a vegyipar. A szénből, vagy inkább a szén felhasználásával, állítják büszkén a helybeliek, több mint 300 féle terméket gyártanak.

Nyilvánvaló, hogy a külhoni és a hamarosan megjelenő hazai vállalkozók, itteni kereskedők mesésé vagyonra tettek szert a szén kitermeléséből, illetve az erre épülő iparból, ám maguk a bányászok keveset láttak ebből a kincsből. A bányászati múzeumban számos korabeli fotón látjuk: tenyérnyi portákon álltak a bányászok apró, többnyire vályogból épült kicsiny házai. Úgy tűnik, hogy fizetésből még normális téglára sem telt, mert a kémények többsége ferde, düledező. Hasonlóan szegényesek a mai bányászkolóniák. Mostanra a legtöbb bányában leállt a termelés, így a környező településekről a munkaképes korú férfiak és nők többsége elköltözött más vidékre. Maradtak a nyugdíjasok és a munkakerülők. Kísérőink – amikor arra kértük őket, hogy mutassanak legalább egyetlen elit bányászkolóniát – szomorúan csak a fejüket rázták: itt ilyesmit hiába is keresnénk. Aki bányászcsaládban született, s később vitte valamire az életben, annak első dolga volt, hogy ebből a mély kilátástalanságot árasztó közegből nyomban továbbállt.

A huszadik századi magyar irodalom számos kiemelkedő alkotása mutatja be igencsak megrázó erővel, hogy a gyűjtögető, felhalmozó jellegű paraszti társadalom időnként mennyire embertelen tud lenni. Hogy a módosabb gazda családtagjait is olyan kemény munkára fogja, mint a legutolsó cselédjét, és nem kíméli önmagát sem. Hány elbeszélés, regény, ballada szól arról, hogy erőszakkal egymáshoz adnak fiatalokat, csakhogy a föld valamicskét gyarapodjon. S ezeket a példákat még hosszan lehetne sorolni. Több mint másfélezer kilométerre a szülőföldünktől értettük meg, hogy nálunk ez a paraszti társadalom, melyet a

szovjetek bejövetele után erőszakkal, gyorsan felszámoltak, nos ez a paraszti világ igenis mennyire értékteremtő, értékhalmozó és értékmegőrző volt. Hogy amikor a szépen rendben tartott, folyton csinosodó falusi házakra tekintünk, akkor lesz számunkra nyilvánvaló, hogy ezek az értékteremtésre ösztönző gének mennyire ott munkálnak a kései utódokban is.

Persze, nem csupán a paraszti társadalomra jellemző az értékfelhalmozás. Jó sorsom úgy hozta, hogy tavasszal egy felvidéki körúton vehettem részt. Ott, Selmecbánya környékén például láthattam olyan bányásztelepüléseket, amelyek gazdagságról, jómódról árulkodtak, ahol minden a munka és a dolgozó megbecsüléséről, a hagyományok tiszteletéről beszélt. Valószínű, hogy a Donyeck és Luhanszk környéki bányászkolóniák 130-140 esztendőre visszatekintő múltjában annyi sok a fejlődést megakasztó esemény és elem – gondoljunk csak a pusztító forradalmakra, háborúkra és a lelkeket megbénító totalitárius rezsimre –, hogy a bányászkolóniák lakóinak esélyük sem volt arra, hogy ezt az értékhalmozó mentalitást átvegyék, amely múlhatatlanul szükséges ahhoz, hogy életterüket virágzó településsé változtassák.

MELLÉKLET

A fényképek a Donyeck-medencében elterülő Donyeck megye és Luganszk megye településein – *Donyeck (Sztalino), Makejevka*, *Ilovajszk-Sirokoe (Szpartak); Zugresz; Sahtyorszk (Katik), Kantarna; Gorlovka; Luganszk (Vorosilovgrád), Sztahanov (Kagyijevka), Lutugino; Uszpenka; Perevalszk (Parkamona), Krasznij Lucs; Novij Donbassz* – egykori lágerek, rabkórházak, bezárt és még működő szénbányák, gyárak, hadifogoly- és rabtemetők, névtelen sírhelyek helyszínein készültek 2009. június 26. és 2009. július 4-e között.

Válogatás Dupka György és Kovács Elemér felvételeiből.

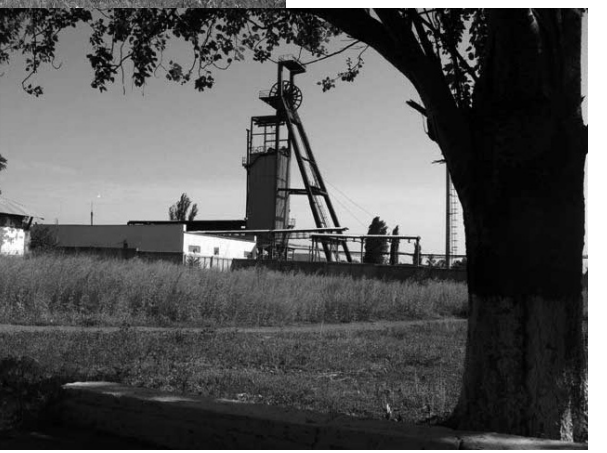

HIER RUHEN KRIEGSGEFANGENE-
OPFER DES ZWEITEN
ВИСЬКОВОПОЛОНЕНІ
ЖЕРТВИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ТУТ СПОЧИВАЮТЬ
ТУТ
A II. VILÁGHÁBORÚBAN
ELHUNYT
MAGYAR HADIFOGLYOK
ÉS POLGÁRI ÁLDOZATOK
NYUGSZANAK

МЕМОРІАЛ ПАМ'ЯТІ
ВОЇНАМ І ІНТЕРНОВАНИМ
УГОРСЬКИМ ГРОМАДЯНАМ

AZ EMLÉKHELY
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ÉS
KEZDEMÉNYEZÉSÉT KÖVETŐEN
UKRAJNA KÜLÜGY
UKRAJNA MAGYARORSZÁGI NAGYKÖVETSÉGE,
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
HONVEDELMI MINISZTÉRIUM HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS MÚZEUM
UKRAJNA KORMÁ
HÁBORÚKBAN
ÁLDOZATOK EMLÉKÉNE
INTÉZŐ ÁLLAMI TÁR
KÖZREMŰ
A DONBASZ IPARI
AZ ISD DUNA
VALAMINT A KÖZÖS EUR
EMLÉKEZÜNK NEMZETKÖ
FINANSZÍROZÁSÁVAL
KÉSZÜLT
2008 MÁRCIUSÁBAN

ГОРЛОВСКИЙ

TARTALOM

Bevezetés …….....5

I. *Dupka György:* Sztálini terrorakciók Kárpátalján…….....7
A kollektív büntetés forgatókönyve …….....8
Egy átfogó akció előjátéka …….....9
Mozgósítás szovjetunióbeli munkára …….....12
Perdöntő dokumentumok…….....14
1. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának határozata…….....14
2. Petrov hadseregtábornok elvtársnak, a 4. Ukrán Front főparancsnokának …….....……..16
3. Voronovnak, az NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyeivel Foglalkozó Főparancsnokság (HIÜFF) helyettes vezetőjének….....17
4. Krivenkónak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökének, Moszkva.....18
5. Krivenkónak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökének……...18
6. A 4. Ukrán Front lágerhálózata 1945. január 7-re …….....19
7. Voronovnak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökhelyettesének.....19
8. Jermilov kapitánynak, a 2. sz. HGH parancsnokának……..19
9. Petrov altábornagynak, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF vezetőjének, Moszkva…….....20
Meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből…….20
Donbászi munkaszolgálaton, 1947–1955....……24
Szolyvai Emlékpark: a kárpát-medencei magyarság kegyhelye..26
Kárpótlás, rehabilitáció…….....27
Emlékművet a sztálinizmus magyar áldozatainak! ……..27
A Szolyvai Emlékparkbizottság ……28
A meghurcoltatásokra emlékeztető dátumok...…….29
Az elhurcolással, koncepciós perekkel, a második világháború áldozataival kapcsolatos kutatómunka publikációja….....32

II. *Molnár D. Erzsébet:* A kárpátaljai németek elhurcolása a szovjet rendszer kiépítésének idején……...…..34
A városparancsnokság 2. számú parancsa ……....35
Ekschnit Margit, Várpalánka……..37

III. *Bakura Sándor:* A polgári lakosság internálása Huszton...54
A német származású magyarok ……....54
Weinrauch (született: Dán) Ilona ……54

IV. *Tóth Zsuzsanna:* Donbász ……...……....68
Ismeretlen szerző verse, 1947……68
A deportálás második hulláma.....68

V. *Kovács Erzsébet, Kovács Elemér:* Utak a gyökerekhez ….....74
Hogy az unokák se felejtsék el ……...74
A polgári lakosság internálása malenykij robotra
a Szovjetunióba.....76
Lesz-e Kárpátalján német újjászületés? ……..78
Donbász – „otthon a könny is édes” ……...81
Kelet felé visz a vonat……82
Hatvan év múltán……82
Néhány szomorú számadat ……....83
A velünk élő történelem ……83
A múltat végképp eltörölni? ……85
Jelenidő, Európa-láz ……....87
A Sátán szeme……89

A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre által szervezett, s nagyrészt az EU által finanszírozott Utak a gyökerekhez c. pályázat (Polgári lakosság internálása „malenkij robotra" a Szovjetunióba elnevezésű projekt) kutatócsoportja az 1944/45–1955 között a "malenkij robotra", a sztálini lágerekbe hurcoltak nyomában járt a Donyeck- medencében. A csoport 2009. június 26. és 2009. július 4-e között több mint ezer kilométernyi utat megtéve a következő helyiségeket kereste fel: Donyeck (Sztalino), Makejevka, Ilovajszk-Sirokoe (Szpartak); Zugresz; Sahtyorszk (Katik), Kantarna; Gorlovka; Luganszk (Vorosilovgrád), Sztahanov (Kagyijevka), Lutugino; Uszpenka; Perevalszk (Parkamona), Krasznij Lucs; Novij Donbassz.

A kutatócsoport anyaországi tagjai: Matkovits Kretz Eleonóra (Pécsi Német Kör elnöke), Szeltnerné Winhardt Ildikó (Budaőrs), Horváthné Szemerédi Mária (Pécs) Csehily József, (Pécs) dr. Havasi János (Pécs), Debreceni Mihály (Budapest), Hack Ferenc Mihályné (Almáskamarás), Singer Zsuzsa (Székesfehérvár), Szikszai Nikolett (Geresdlak), Müller Zsuzsa (Geresdlak), Szorrené Matkovits Nóra Vanda (Pécs), Lévai Gábor (Pécs), Baumann Tímea (Pécsvárad), Noll Katalin (Budapest), Varga Orsolya (Kismaros), Kulcsár Tímea Ágnes (Ráckeve), Gárdonyi Adrienn (Dunavarsány), Szorre Tibor Kornél (Pécs), Walterné Müller Judit (Pécs), Matthaeidesz Konrád (Budapest).

Kárpátaljai résztvevői: ifj. Bakura Sándor (Eszeny), Dupka György (Ungvár), Kovács Elemér (Beregszász).

A kutatás eredményeit 2009. szeptember 25-én a Pécsi Valeria Koch Német Kollégiumban megrendezett „Utak a Gyökerekhez" konferencián ismertették, melynek keretében „Malenkij robot" témájában készült dokumentumfilm vetítésére, a korszakhoz kapcsolódó új kiadványok bemutatójára, kiállítások megtekintésére is sor került.